

PUT U SLOBODNU PRIVREDU

**NAPUŠTANJE
SOCIJALISTIČKOG
SISTEMA**

PRIMER MAĐARSKE

Janoš Kornai

Ekonomski institut Beograd

Janoš Kornai

**PUT U
SLOBODNU
PRIVREDU**

**NAPUŠTANJE
SOCIJALISTIČKOG
SISTEMA**

- PRIMER MAĐARSKE -

PREVELA SA ENGLSKOG
NEVENA PANTOVIĆ-STEFANOVIĆ

Ekonomski institut Beograd
1992.

Naslov originala

János Kornai

THE ROAD TO A FREE ECONOMY

Shifting from a Socialist System:

The Example of Hungary

W. W. Norton & Company, New York, London

Copyright C 1990 by Janos Kornai

Copyright za Jugoslaviju © 1991.

Ekonomski institut, Beograd

Izdavač

Ekonomski institut Beograd, Maršala Tita 16, Beograd

Za izdavača

dr Petar Bjelica

Recenzenti

Prof. dr Ljubomir Madžar

Prof. dr Veselin Vukotić

Predgovor

Prof. dr Ljubomir Madžar

Urednik

Slobodan Stefanović

Dizajn

Miša Živanović

Slog

Agencija „ČIP”

Štampa

„STRUČNA KNJIGA”, Beograd

Lole Ribara 48

Tiraž: 1000 primeraka

YU ISBN 86-7329-022-2

Žuži

Sadržaj

<i>PREDGOVOR JUGOSLOVENSKOM IZDANJU - Ljubomir Madžar</i>	I-VI
PREDGOVOR	9
<i>PREDGOVOR AMERIČKOM IZDANJU</i>	13
<i>IZRAZI ZAHVALNOSTI</i>	23
UVOD	27
1 VLASNIŠTVO	31
PRIVATNI SEKTOR	31
DRŽAVNI SEKTOR	49
POMERANJA U PROPORCIJI DVAJU SEKTORA: PROCES PRIVATIZACIJE	67
ODNOSI IZMEĐU DRŽAVNOG I PRIVATNOG SEKTORA	78
OSTALI VIDOVI VLASNIŠTVA	80
SAŽETAK: DVOJNA EKONOMIJA	84
2 HIRURŠKIM ZAHVATOM - DO STABILIZACIJE	85
ZAUSTAVLJANJE INFLACIJE	87

USPOSTAVLJANJE BUDŽETSKE RAVNOTEŽE	95
UPRAVLJANJE MAKROTRAŽNJOM	114
FORMIRANJE RACIONALNIH CENA	120
UVOĐENJE JEDINSTVENOG DEVIZNOG KURSA I KONVERTIBILNOSTI	128
ZAŠTO SIMULTANOST?	131
HUMANITARNE I EKONOMSKE REZERVE	134
STABILIZACIONA OPERACIJA U MEĐUNARODNOM KONTEKSTU	136
UKIDANJE EKONOMIJE NESTAŠICE	141
OPERACIJA I OPORAVAK	145
3. POLITIČKI ASPEKT ZADATAKA EKONOMSKOG PRELAZA	147
POPULARNOST PROGRAMA	147
IZVORI NAPETOSTI	157
POTREBA ZA JAKOM VLADOM	169
4. LIČNI POSTSKRIPTUM	172

**PREDGOVOR
JUGOSLOVENSKOM
IZDANJU**

Posle pola veka naučnog tavorjenja i doktrinarnog nasilja, koje je dominiralo u znaku neporecivog predviđanja prelaska u socijalizam, dunuli su i na istoku Evrope daleko svežiji vetrovi. Naučnici su se okrenuli temi za koju se još samo pre par godina sa puno razloga verovalo da je nemoguća: kako se posle četrdesetogodišnje socijalističke pustolovine vratiti na sekularne tokove normalnog, vekovima potvrđivanog i iskustveno verifikovanog civilizacijskog razvitka. Posle brda literature o neumitnim zakonitostima socijalističkog preobražaja čovečanstva došlo je vreme izučavanja najcelishodnijih puteva izlaska iz okoštalih sistema kolektiviziranog vlasništva i totalne koncentracije vlasti. Predmet ovakvih izučavanja je doista nov i nestandardan; to što proistekne iz ovog zaokreta biće i već jeste prava antiteza onome što je u društvenim naukama carovalo kao neprikosnovne orijentacija.

Poznavaoce neće iznenaditi što se profesor Kornej našao u avangardi naučnog promišljanja alternativa za budući privredni i društveni razvoj i što je u toj tek iskrksloj oblasti intelektualnog delovanja povukao brazde koje niko neće moći da ignoriše. On je dao prve velike doprinose u analizi tradicionalnog centralno-planskog sistema i među prvima ukazao na njegove fundamentalne nedostatke koji ga dugoročno vode u nerazrešive protivrečnosti i, u krajnjoj liniji, osuđuju na silazak sa svetske pozornice. Treba se samo setiti njegovih penetrantnih, za ono vreme čak šokantnih analiza funkcionalnih nedostataka i pogub-

nih učinaka preterane centralizacije, a potom njegove jednako duboke i spoznajno uzbudljive analize mekog budžetskog ograničenja i nesposobnosti sistema da se prilagođava promenama u tehnologiji i ostalim komponentama spoljnog okruženja. Na istoj liniji je njegova sveobuhvatna i u mnogim elementima definitivna analiza neprimerenosti paradigme ravnotežnog tretmana ekonomskih procesa i njegovo podsećanje na važnu okolnost da se ekonomske promene odluke i ponašanja mogu valjano razumeti tek kad se dozvoli da je sistem izvan ravnoteže. Poruka je univerzalna, ali se stručne javnosti posebno dojmila njena relevantnost za ekonomske sisteme socijalističkih društava.

U svojim najnovijim naučnim pregnućima Kornai je ostao sledan sebi. Opet je među prvima kročio u široka, neistražena prostranstva jednog novog problemskog područja, jednog velikog društvenog procesa koji je zasad u svojim početnim etapama, a čiji se potpuni scenario danas može tek delimično i sasvim orijentaciono naslutiti. Njegova nova knjiga o povratku u slobodnu privredu - a pisac ne ostavlja nikakve sumnje u pogledu stava da je to najvažniji deo veličanstvene avanture povratka u slobodno društvo - predstavlja njegov novi pionirski poduhvat i novu priliku da se utvrde istine koje će poslužiti kao platforma za brojna nova istraživanja. Knjiga čini još jedan veliki početak i pored toga što je autor skromno predstavlja kao nusprodukt svojih dugoročnih istraživanja i kao tek preliminarni uvid u alternative i ograničenja predstojećeg velikog procesa institucionalne transformacije društava koja su zvanično bila proklamovana kao socijalistička.

Velika vrednost ove koncizno napisane knjige jeste i u tome što sadrži veliki broj snažnih poenti. Te poente su znalački locirane u raznim delovima strateškog i globalnog, zasad još uvek orijentaciono skiciranog programa velikog institucionalnog preobražaja privrede i društva u celini. One su u neku ruku i hijerarhijski raspoređene s obzirom na razmere problema na koji se odnose i na važnost koju imaju u celovito sagledanom

sklopu činilaca koji treba da produkuju velike promene. Verovatno je najvažnija i po svom logičkom sadržaju najšira ona poenta koja ukazuje na veći broj krupnih zadataka pred kojima stoje društva na pragu velike tranzicije prema tržišnoj privredi i političkoj demokratiji.

Problemi su višestruko međuzavisni, a mnoge komponente njihovih rešenja uzajamno su uslovljene. Oni stoga traže simultani tretman. Budući da se prirodno povezuju u veliku i teško rastavljivu celinu, oni se ekonomskoj politici - ali i politici u svim ostalim oblastima društvenog usmeravanja - nameću kao jedan jedinstven i nevideno velik problemski kompleks. Politika se našla pred jednom teško sagledivom gromadom problema, koji joj se nameću i pojedinačno i u svojoj ukupnosti. U tome i jeste veličina izazova i težište zadatka koji valja razrešiti i na intelektualnom i na akcionom nivou.

U potrazi za rešenjima dosadašnja iskustva mogu samo donekle da budu od pomoći, pouke koje se iz njih mogu izvući imaju samo marginalan značaj. Upravo u tome i jeste sva težina pa unekoliko i tragična dimenzija situacije u kojoj se u istočnoevropskim zemljama našla ekonomska politika i vaskolika društvena regulativa. Veliku vrednost knjige predstavlja činjenica da ona, makar u generalnim konturama, sadrži alternative rešenja upravo tog krupnog problema pred kojim se ova društva nikada ranije nisu nalazila. Najsigurniji, iako ne i najlakši način da se na naučnom planu da trajni doprinos jeste pristupanje analizi problema koji je istovremeno i krupan i relevantan. Kad je reč o ovoj knjizi, oba ta bitna uslova zadovoljena su u punoj meri.

Kompleks strateških zadataka pred kojima se nalaze privrede na pragu ili već u procesu tranzicije, a koji u svojoj povezanosti i međuzavisnosti i predstavljaju tako krupan izazov svim vidovima politike, sadrži nekoliko neizbežnih i u literaturi jasno ocrtanih komponenti. Među njih spadaju: (1) liberalizacija formiranja cena, otvaranje privrede prema svetskom tržištu i radi-

kalno transformisanje celokupnog sistema vrednovanja resursa, (2) saniranje finansija na državnom nivou, na nivou privrednih (i drugih) organizacija i u okviru bankarskog sistema, uključujući kako centralnu monetarnu ustanovu tako i komercijalno bankarstvo, (3) stabilizovanje privrede kako na unutrašnjem (cene, smirivanje fluktuacija u ekonomskim tokovima), tako i na spoljnom planu (otklanjanje deficita platnog bilansa, obezbeđenje uslova za servisiranje spoljnog duga), (4) svojinski preobražaj privrede koji Korai vidi u odlučnom, iako postepenom prelasku na privatno vlasnički aranžman, (5) proizvodno i investiciono prestrukturiranje, uključujući i strukturno prilagođavanje novom tržišnom i privrednosistemsom ambijentu i novom režimu vrednovanja resursa.

Područje privatizacije krećto je različitim dijagnozama i alternativnim preporukama u pogledu strategija kojima se valja prikloniti. Analizi privatizacije svoj duboki pečat daje koegzistencija konkurentnih, međusobno inkompatibilnih koncepcija. Razlike u vezi sa preporukama o tome šta, kad i kako privatizovati nisu posledica propusta u logičkom izvođenju zaključaka na osnovu datih, opšteprihvaćenih pretpostavki. Naprotiv, one proističu iz razlika u pretpostavkama, koje obuhvataju razlike u ciljevima i vrednovanjima, kao i razlike u proceni nekih krupnih, empirijski nedovoljno poznatih a za strategiju privatizacije visoko relevantnih činjenica. Među razloge koji produkuju razmišljanja u preporukama svakako spadaju i neslaganja oko verovatnog delovanja nekih institucionalnih mehanizama i karaktera uzročno-posledičnih veza između relevantnih ekonomskih agregata. Najzad, razni autori imaju u vidu i različite privrede kao ambijentalne okvire u kojima treba da se realizuju procesi vlasničke transformacije ne bi trebalo da iznenadi da različitim privredama odgovaraju različiti modeli i tehnike privatizacije.

Kornai je, polazeći upravo od jednog specifičnog skupa polaznih pretpostavki i dijagnostičkih propozicija, izgradio svoj izd-

vojeni, u mnogo čemu specifičan i lako preoznatljiv pristup privatizaciji. On se ovom studijom legitimira kao pristalica gradualizma. Privatizacija je odveć kompleksan i toliko zamašan poduhvat da već administrativno-tehnički ne može da se ostvari u jednom navratu. To važi pod uslovom da se *prodaja* državnog vlasništva prihvati kao osnovni model privatizacije i da se, u listi alternativnih ciljeva svojinskog preobražaja, *pravičnost* u realokaciji postojećeg bogatstva i *fiskalni efekti* prihvate kao posebno važni. Orijentacija na prodaju i važnost prihoda od prodaje odražava inicijalnu situaciju Mađarske kao zemlje sa izrazito velikim spoljnim dugom. U, još uvek rudimentarnoj, teoriji privatizacije dobro je poznato da prodaja ne može biti uspešna sa stanovišta kriterija pravičnosti ako istovremeno treba da zadovolji i kriterij brzine. Naime, brza prodaja traži i podrazumeva znatno, ako ne i drastično smanjivanje cena. Do novog bogatstva pod povoljnim uslovima dolaze oni koji već - i to u natprosečnim iznosima - raspoložu finansijskim sredstvima. Tako se produbljuju nejednakosti u raspodeli bogatstva, kriterij pravičnosti biva narušen.

Strategija koju predlaže Kornai visoko kotira i sa stanovišta legalnosti. Ono što je pribavljeno plaćanjem primerene cene, najviše je u skladu sa velikom većinom zakona koji regulišu ekonomske odnose u društvu. Takvo pribavljanje kapitala u preduzećima istodobno je - u izvesnom smislu - i najviše legitimno. Ta crta predložene strategije mnogo je važnija nego što izgleda na prvi pogled. Ona omogućava trajan, sreden i definitivan transfer vlasništva. Ona je najbolja predohrana protiv eventualnog novog - demagoškog i populističkog - pokušaja da se lansira ponovna nacionalizacija, te da se nasilnim sredstvima oduzme ono što je nepravično pribavljeno prilikom preobražaja društvenog vlasništva. Trebalo bi da je za svaki narod više nego dovoljna jedna nacionalizacija u periodu od nekoliko vekova. Pretrpeti u dogledno vreme još jedan takav udar na jedan od stubova civilizacije - bilo bi previše čak i za narode kod kojih institucija svojine nije pustila duboke korene.

Kornai nije originalan samo po svom posebnom, u raspoloživoj literaturi lako prepoznatljivom i u nekoliko važnih dimenzija sasvim izdiferenciranom pristupu privatizaciji. On je jednako samosvojan i u načinu na koji privatizaciju smešta u širi kontekst institucionalnih promena i ekonomskopolitičkih mera. Pored privatizacije u (donedavno) socijalističkim privredama valja obaviti još nekoliko krupnih poslova. Ti krupni poduhvati međusobno su povezani i funkcionalno zavisni. Oni traže dobru koordinaciju, kod koje redosled čini jedan od važnih aspekata.

O tome kojim redosledom valja pristupati rešavanju pojedinih problema i kako se ponašaju različite sekvence koraka u sprovođenju te velike promene - napisana je obimna literatura i kao da se o tim strateškim pitanjima razvija čitava nova naučna disciplina. Ne ulazeći u detalje, čini se uputnim reći da Kornai pored redosleda, ističe i potrebu i važnost istovremenog i koordiniranog preduzimanja bar nekih strateških poteza. I po tome je njegov glas prepoznatljiv u rastućem sazvučju glasova koji se sve više usredsređuju na ono što je danas i ekonomsko-politički najrelevantnije i naučnoistraživački najizazovnije - mehanizmi i oblici prelaza u tržišnu privredu i demokratsko društvo.

Kornaijeva knjiga pruža mnogo zanimljivog materijala širokom krugu čitalaca. Ona predstavlja srećnu kombinaciju jednog teksta koji se bavi doslovno najkrupnijim pitanjima današnjice i koji je istovremeno napisan netehničkim jezikom, tako da može da računa sa najširim auditorijem. To je tek jedna od njenih privlačnih crta. Bez teškoća i rizika ovoj se knjizi i na našem tržištu može predskazati dobra prođa i solidan komercijalni uspeh.

Ljubomir Madžar

Predgovor

SVETSKI INSTITUT za istraživanja iz ekonomike razvoja (WIDER) - Helsink, Finska - koji radi pod pokroviteljstvom Univerziteta Ujedinjenih nacija, osnovan je 1984. godine. Njegova glavna svrha jeste da unapređuje istraživanja gorućih globalnih i razvojnih problema i problema različitih zemalja u kontekstu njihovog međunarodnog okruženja, usmerena na stvaranje odgovarajuće politike. Kao očigledan prioritet u našem istraživačkom programu ukazala se potreba za merodavnom analizom političke ekonomije socijalističkih sistema, i to iz perspektive jednog tako istrajnog i vrsnog izučavaoca tog problema kakav je profesor Kornal. Uspeo sam, srećom, da ga ubedim da neko vreme provede u Helsinkiju, pri WIDER-u, u okviru programa Fondacije „Džems Mekdonel“ za istaknute naučnike, radi pisanja sveobuhvatne studije o socijalizmu, čija izrada iziskuje intenzivan višegodišnji rad. Ta je studija još u začetku, ali je zato pritisak događaja u Istočnoj Evropi iz druge polovine 1989. godine ubrzao nastanak jednog izdanka - knjige koju imate pred sobom. Obuhvatan rad morao je privremeno da ustupi mesto popularnijem, vatrenom traktatu, koji bi mogao da doprinese presudnom uticaju na politiku.

Glavna odlika knjige profesora Kornaija jeste zalaganje za „simultani” udar na čitav niz uobičajenih problema u Mađarskoj i drugim socijalističkim zemljama, koji su postali ozloglašeni po svojoj otpornosti na sva dosadašnja pojedinačna rešenja: stalna prekomerna makrotražnja u odnosu na makroponudu, unutrašnji „monetarni pretek”, inflacija (otvorena ili prigušena) i nestašice, precenjeni devizni kursevi, nekonvertibilnost valute, neuravnoteženi budžeti, nerentabilna javna preduzeća, opšte subvencionisanje potrošača i proizvođača, pogrešna struktura relativnih cena i generalno pogrešna alokacija resursa. Već puko nabranje tih problema ukazuje na činjenicu da su oni podjednako svojstveni mnogim zemljama u razvoju, što radu profesora Kornaija daje širi značaj.

U mnogim zemljama zadaci stabilizacije i makroprilagodavanja tesno su povezani s preobražajem čitave društvene i političke strukture, a najpre s izmenama svojinskih odnosa. Profesor Kornai se oduvek zalagao za velike „pakete” reformskih mera, umesto malih doza promena, koje vode u nedoslednosti i kontradikcije. Ta je filozofija logičan ishod njegove analize socijalističkih sistema i njegove kritike eksperimenata s „tržišnim socijalizmom”. Što se makrostabilizacije tiče, on predlaže radikalno hirurški rez. Kad je preobražaj vlasničkih odnosa posredi, zagovara evolucionni proces, koji se može ubrzati odgovarajućim politikama. Kao mnogi drugi analitičari koji su kritikovali konvencionalne stabilizacione programe i programe prilagodavanja, i profesor Kornai se zalaže za to da, ukoliko to resursi dopuštaju, prelazne muke prilagodavanja budu ublažene programiranom zaštitom posebno pogođenih grupa, poput đaka i penzionera. To bi, međutim, podrazumevalo obavezno ukidanje subvencija koje deformišu cene i umesto toga davanje paušalnih dotacija ili bonova, na primer za školske knjige ili osnovne namirnice.

Mada svaka zemlja mora prvenstveno da se oslanja na vlastite ljudske i fizičke resurse, spoljni resursi su takođe veoma potrebni. Poljska, koja primenjuje stabilizacioni program sličan ovde

predloženom, raspolaže čitavim dijapazonom spoljne pomoći posredstvom Međunarodnog monetarnog fonda, Svetske banke i drugih međuvladinih organizacija i aranžmana. Druge zemlje koje su krenule putem preobražaja i makrostabilizacije imaju slične potrebe. Vrsta operacije opisana u ovoj knjizi iziskuje znatno veće spoljne resurse od onih kojima međunarodne finansijske institucije redovno raspolažu.

Ako bi se, uz adekvatna spoljna novčana sredstva, primenio recept profesora Kornaija, lako bi mogao iz korena da izmeni izgled više afričkih i latinskoameričkih zemalja u razvoju koje se nikako ne mogu osloboditi hiperinflacije i drugih debalansa. Time bi se, štaviše, u socijalističkim zemljama i zemljama u razvoju na unutrašnjem planu stvorili uslovi za produktivno apsorbovanje japanskih i nemačkih viškova po tekućim transakcijama koji, u klimi detanta, više ne bi bili potrebni SAD i drugim zemljama za jačanje oružanih snaga.

Zbog obuhvatnog pristupa koji zagovara, knjiga profesora Kornaija bi uistinu morala biti nezaobilazno štivo za kreatore politike kako u socijalističkim zemljama tako i u zemljama u razvoju.

Helsinki, februara 1990.

Lal Džajavardena,
direktor, WIDER

Predgovor američkom izdanju

OVA JE KNJIGA prvobitno napisana za mađarske čitaocce. Zamoljen sam da skiciram svoje predloge za ekonomsku politiku u narednih nekoliko godina o kojoj bi raspravljali novi parlament i nova vlada, koji bi se obrazovali posle prvih slobodnih izbora u proleće 1990. godine. Moje izlaganje (25. avgusta 1989. godine) saslušali su ekonomski eksperti više opozicionih stranaka, kao i nekoliko funkcionera i direktora državnih firmi koji su radili za tadašnju vladu. Iz beležaka za taj razgovor izrastao je rukopis knjižice koja je pred vama.

Uveren sam da se srž ovde izloženih zamisli može primeniti ne samo u Mađarskoj već i u svim drugim zemljama koje napuštaju socijalistički režim i prelaze na slobodnu privredu. No pre nego što ukažemo na ono što je *zajedničko* preobražaju velikog skupa zemalja, umereno je reći nekoliko reči o *jedinstvenim* specifičnim obeležjima mađarske situacije.

Dramatičnim promenama 1988-89. godine prethodio je dugi niz značajnih događaja. Početak je, nesumnjivo, bila revolucija iz 1956. godine, koja je uspostavila, makar i na samo nekoliko dana, višepartijski politički sistem i izrazila političku volju na-

roda da se okrene istinskoj demokratiji. Revolucija je ugušena sovjetskim tenkovima, a onda su usledile godine surove represije. Kada je kičma otpora slomljena, totalitarna kontrola počela je da popušta. U Mađarskoj je nastala neobična smeša ekonomskih politika više orijentisanih na potrošače (što je Zapad prozvao „gulaš-komunizmom“) i stezanja kaiša, veće autonomije za firme u državnom vlasništvu (u duhu „tržišnog socijalizma“) i hiljada intervencija u vezi s njihovim poslovanjem, smeša stroge centralne kontrole i slobodnih tržišta, popustljivijih stavova prema privatnoj svojini i privatnim delatnostima i birokratskih restrikcija. Istih dvosmislenosti bilo je i u političkoj sferi: uz zvanično održavan politički monopol Komunističke partije, istovremeno je vladala mešavina tolerancije i netolerancije prema protivnicima nadmoćne političke strukture i dominantne marksističko-lenjinističke doktrine.

Ova duga predistorija, koja je počela 1956, objašnjava pionirsku ulogu Mađarske u eksperimentima najpre s *reformisanjem* postojećeg socijalističkog sistema a zatim, posle 1988-89, s prekoračivanjem granica reforme i započinjanjem nenasilnog revolucionarnog preobražaja čitavog političkog i ekonomskog sistema. Kao što podnaslov ovog američkog izdanja kazuje, nalazimo se u prelaznom razdoblju u kojem zemlje Istočne Evrope *napuštaju* socijalistički sistem. Kad je vreme za te promene sazrelo, Mađarska je u izvesnom smislu bila spremnija od ostalih iz Istočne Evrope. U vladajućoj Komunističkoj partiji imala je uticajnu frakciju opredeljenu za prelazak na demokratiju i tržišnu privredu. Postojale su i izvesne organizovane političke grupe koje su mogle da iskoriste svoj moralni autoritet i iskustvo stečeno u ranijim disidentskim borbama; zatim intelektualci koji su sačuvali autonomnost mišljenja; kao i političke partije čija duga istorija seže sve do prestaljinističkih vremena. U privredi su već postojali preduzetništvo i privatna svojina, pa makar i ograničeni na relativno usko područje. U svom preobražaju mađarsko društvo nije moralo da počne od nule.

A šta je sa temeljnim atributima situacije koja je zajednička i za ostale iz Istočne Evrope? Kad je završena izvorna verzija ove knjige na mađarskom (septembra 1989), Poljska i Mađarska bile su jedine dve zemlje u kojima je zvanično bio ukinut politički monopol komunističke partije. Danas, dok ovo pišem, pridružile su im se Istočna Nemačka, Čehoslovačka, Bugarska i Rumunija, a svedoci smo sličnog razvoja događaja i u Jugoslaviji. Uprkos bitnim razlikama u istoriji, kulturi i sadašnjim političkim i ekonomskim uslovima, sve te zemlje imaju bitna zajednička svojstva i predstoje im slične teškoće u narednom razdoblju.

U svim tim zemljama javni sektor igra dominantnu ulogu, te otuda one moraju savladati slične prepreke ukoliko žele da sprovedu privatizaciju privrede. Mada ima sporadičnih elemenata autentičnog tržišnog mehanizma, institucije, zakonska potpora i, ne manje značajni, kultura i etika uhodanog slobodnog tržišta još nisu razvijeni. Cene, kamatne stope i devizni kurs izvitopereni su. To su zemlje malih otvorenih privreda, to jest privreda s ekstenzivnim trgovinskim odnosima mimo vlastitih granica, kojima je preko potrebno da postanu organski deo svetske privrede, a čiji sastav i kvalitet proizvodnje pak uopšte nisu prilagođeni zahtevima svetskog tržišta. Nagomilana birokratija prožima svaku ćeliju privrednog organizma. Premda u nejednakoj meri u raznim istočnoevropskim zemljama, privredu more slične boljke: stagnacija ili recesija realne proizvodnje, autputa i potrošnje, otvorena ili prigušena inflacija, hronične nestašice i, u većini slučajeva, golem teret servisiranja spoljnog duga. Socijalne napetosti ugrožavaju ravnotežu društva. U većini slučajeva radnici su nezadovoljni što od njih stalno traže nove žrtve zarad stabilizacije, mnogi slojevi društva sve dublje tonu u siromaštvo, dok se tehokrate, birokrate i direktori, izabranici bivšeg režima, boje „smene straže“.

Knjiga odgovara na sledeće pitanje: kakvu ekonomsku politiku valja sprovoditi u naredne dve ili tri godine u datim okolnostima? Odgovor se odnosi na mađarske uslove. Ako bi se teme-

Ijna načela ove politike, ili njihove varijante, primenjivali drugde, valjalo bi se brižljivo pozabaviti uslovima u datoj zemlji. Naravno, situacija u ostalim malim istočno-evropskim zemljama vrlo je slična onoj u Mađarskoj. No čak i u tim privredama bilo bi nemoguće mehanički kopirati politiku druge zemlje, pa bi se takav pokušaj mogao pokazati štetnim.

Dok ovo pišem, situacija u Sovjetskom Savezu i Kini, dvema najvećim socijalističkim imperijama, još se veoma razlikuje od one u današnjoj Istočnoj Evropi, ali je umnogome slična onoj u Jugoslaviji, Mađarskoj i Poljskoj pre dramatične 1989. godine. Mislim da bi za sovjetske i kineske čitaoce moglo biti poučno da uporede vlastito stanje s onim u Istočnoj Evropi danas. Možda će im naša sadašnjost reći štogod o njihovoj budućnosti. Izučavanje savremene Istočne Evrope može doprineti razumevanju razlike između reformisanja socijalizma i njegovog napuštanja; između eksperimenata sa simuliranjem tržišta pomoću „tržišnog socijalizma” i uvođenja istinski slobodnog tržišta.

Pre više od četiri decenije Hajek (Hayek) je napisao svoje klasično delo „Put u kmetstvo” (*The Road to Serfdom*), istakavši da okretanje strogom centralnom planiranju, potpunoj nadmoći države i ukidanju privatne svojine istovremeno ugrožava političku slobodu. Naslov ovog izdanja odjek je Hajekovog naslova, a tiče se prve deonice tog puta u obrnutom smeru. Mi u Istočnoj Evropi krenuli smo putem koji vodi u slobodno društvo i slobodnu privredu, te moramo naučiti kako da savladamo barikade koje se pred nama budu isprečile. Tim naukom moramo ovladati svi mi koji nastanjujemo nepregledno prostranstvo od Elbe do Žutog mora.

Znam da su moji predlozi kontroverzni i da mogu naići na žestok otpor i kritiku. Uveren sam, ipak, da pitanja koja u knjizi razmatram spadaju bar u one ključne probleme kojima bi sve te zemlje valjalo da se pozabave. Moj spisak pitanja nije potpun, ali se nijedno ne može odbaciti kao nebitno. Sviđalo nam se to ili

ne, to su neki od problema koje *moramo* rešiti narednih godina. Knjiga ne nudi čudotvoran, univerzalan lek za sve naše nevolje. Ali njen *pristup* se može primeniti u svim zemljama u kojima nastaje preobražaj.

Ova knjiga napisana je s ciljem da ubedi čitaoca da su pomeranje u svojinskim odnosima ka privatizaciji (1. glava), paket mera neophodnih za stabilizaciju, liberalizaciju i makroprilagodavanje (2. glava), te jačanje političke podrške ovim promenama (3. glava) neraskidivo isprepleteni. Nijedan od tih zadataka ne može se ostvariti sve dok se ne izvrše i ostali. Arbitrano odabiranje nekih ciljeva, a zanemarivanje drugih može nam se osvetiti te osujetiti i diskreditovati proces demokratizacije i ekonomske transformacije. U tom smislu razni delovi programa (i razni odeljci ove knjige) stvaraju organsku celinu i predstavljaju *sveobuhvatan* plan za preobražaj. Po svoj prilici, ovaj skup predloga, budući da je to prvi pokušaj da se jedan takav obuhvatan plan saopšti u jednoj knjizi, ima mnogo slabosti. No on svejedno može doprineti raspravi o tim uzbudljivim pitanjima već samim tim što zagovara traganje za obuhvatnim rešenjima, a ne arbitrane, ad hok i parcijalne mere.

Budući da smo razjasnili kakvu bi korist od ove knjige mogli imati potencijalni čitaoci na „Istoku“, morali bismo odgovoriti na još jedno pitanje: zašto bi ova materija bila zanimljiva za američkog ili ma kog drugog „zapadnog“ čitaoca? Termin „istorijski“ danas se vrlo nemarno koristi, često za kakav beznačajan kongresni akt ili čak za bejzbol utakmicu. Međutim, događaj koji doista zavređuje da bude nazvan istorijskim jeste preobražaj socijalističkih sistema u demokratska društva i tržišne privrede. To će uticati na živote svih nas. Postojeće više razloga da se nadamo svetskom miru. Doduše, možda ne u bliskoj budućnosti, ali nešto kasnije svakako, više neće biti potrebno izdvajati ogromna sredstva za odbranu, pa će ih ostajati više za druge svrhe: privredni rast, socijalno staranje, nauku i kulturu, pomoć siromašnima u svojoj zemlji ali i drugim zemljama.

Osim opšteg zanimanja za ovu materiju, razne grupe ljudi mogu imati i posebna zanimanja. Akademski eksperti koji izučavaju komunističke sisteme zacemento će pratiti promene koje nastaju u bivšim socijalističkim režimima, koji sada prelaze na novi sistem. U sve nastavne planove čiji su predmet socijalizam, centralno planiranje i komparativni privredni sistemi mora se uneti proučavanje tih procesa preobražaja. No, razume se, skup ljudi koje ova tema posebno zanima nije ograničen na akademske stručnjake. Tu spadaju političari, vladini službenici, članovi parlamenata i kongresa, diplomate, službenici međunarodnih organizacija i ekonomski savetnici koji rade na formulisanju međunarodne politike. Tu spadaju i novinari i drugi koji rade u sredstvima javnog informisanja, a izveštavaju o zbivanjima u ovom delu sveta i utiču na javno mnjenje. I, na kraju, ali ništa manje značajno, tu su i bankari, biznismeni i izvoznici i uvoznici koji žele da stupe na ova nova tržišta.

Svim tim grupama potrebno je da razumeju novu situaciju u Istočnoj Evropi. Mnogi pripadnici tih grupa već su pojedinačno dosta putovali po ovom području i stekli određene utiske. U nekim slučajevima njihova saznanja mogu biti ispravna, u drugima tek nasumična. Što znanje tih raznih grupa bude dublje i uravnoteženije, to će njihov uticaj na zbivanja u Istočnoj Evropi biti delotvorniji.

Greška kojoj smo svi prilično skloni jeste preterano uprošćavanje i predlaganje drugima da oponašaju naš vlastiti primer. Istočnu Evropu posećuju ljudi krcati gotovim receptima, koji obećavaju trenutni uspeh. „Samo radite ono što mi kod nas radimo, i sve će biti u redu”. Može biti - ali i ne mora. Ova knjiga u više navrata podseća čitaoca da se ne smeju smetnuti s uma specifični *početni uslovi* transformacionog procesa. Ishodište se sastoji od dominacije javnog vlasništva i svemoćne birokratije čiji milioni ruku dosežu do svakog privrednog subjekta, svake porodice i svakog pojedinca. U tim su zemljama ideali poput suverenosti pojedinca, autonomije, privatne svojine i privatnog

biznisa, političke i intelektualne slobode, institucija demokratije i vladavine prava decenijama zatomljeni. Ti se principi mogu stvoriti i uspostaviti jedino posredstvom istorijskog procesa. A taj bi se proces mogao - i trebao - ubrzati, ali se ipak ne može okončati za samo nekoliko nedelja. Moramo se učiti na iskustvu Zapada, ali selektivno; pažljivo razlučujući primere koje već sutra možemo slediti od onih za čiju se primenu uslovi moraju stvarati dugotrajnom evolucijom, te najzad odbacujući izvesne obrasce, institucije i navike koje uopšte i nisu primenljive (ili ne zavređuju da budu primenjene). Živi organizmi ovih društava odbacile prisilno transplantirana tkiva.

Ono što je potrebno nije samo revolucionarna promena institucija već i *mišljenja*. Novi skupovi vrednosti istisnuće stare, starim režimom usađene mnogim generacijama. Uzmimo samo jedan primer. Zapadni čitalac se može zapitati: zašto nam ova knjiga saopštava takve trivijalnosti poput one da ljudi imaju pravo da zarađuju više od drugih ako uspešnije posluju? No ta istina, Amerikancu jasna kao dan, Poljaku ili istočnom Nemcu uopšte nije sama po sebi razumljiva.

U svakom životnom dobu, od polaska u obdanište pa sve do penzionisanja i odlaska u starački dom, građaninu socijalističke zemlje govoreno je da je rad a ne biznis (i to rad u okviru preduzeća ili organizacije u javnom sektoru) jedini legitiman izvor dohotka. Učili su ga da je ponešto nejednakosti podnošljivo, ili možda čak korisno, kao materijalni podsticaj ljudima, ali da je ne bi trebalo biti „previše”. Nikada mu nisu govorili o najgrubljem gaženju tog principa, budući da su se privilegije elite brižljivo skrivale od očiju javnosti. Zato i sada, na početku nove ere, mnogi pripadnici raznih političkih grupa, pa i izrazito antikomunističkih pokreta, ne mogu da odbace čini svoje nekadašnje indoktrinisanosti ekstremnim egalitarizmom. Za njih su profit i visok dohodak plod neetičkih postupaka, a špekulisanje i profiterstvo sigurni znaci neprihvatljive pohlepe.

Moj cilj nije samo da izložim pragmatične predloge za ukidanje inflacije i nestašica i ublažavanje tereta spoljnog duga već i da pokažem vezu između praktičnih predloga politike i vrednosti i filozofije na kojima ona počiva. Izlišno je reći - filozofija i etički nazori izneti u ovoj knjizi nisu svojstveni svim istočnim Evropljanima. U naslovu je istaknuta njena središnja ideja - *sloboda*. U njoj je zastupljen pristup sa stanovišta *liberalne* misli (pri čemu se termin „liberalan” koristi u skladu s evropskom tradicijom). Uvažavanje autonomije i samoopredeljenja, prava pojedinca, u njenom je žarištu. Suprotno tome, knjiga se zalaže za sužavanje delokruga države. Otvoreno se protivi paternalističkoj ulozi države, tretiranju građana kao bespomoćne dece o kojoj treba da se stara mudra (ili glupa i surova) vlada. Knjiga preporučje da građani stanu na vlastite noge, da se oslone na vlastitu snagu i inicijativu. Možda će uloga vlade biti podvrgnuta preispitivanju u nekoj kasnijoj fazi. No sada, na početku transformacionog procesa, ljudi su siti preterivanja u vezi s državnim intervencijama, siti totalitarne moći birokratije. Po svoj prilici je neizbežno da se istorija ne kreće pravolinijski, već kao klatno. Posle više decenija „maksimalne države”, došlo je vreme da se krupnim koracima krene ka „minimalnoj državi”. Možda će potonje generacije biti kadre da smisle umereniji, srednji put.

A sada bi valjalo objasniti pojam „slobodne privrede”, koji se pojavljuje u naslovu knjige. Slobodna privreda je, razume se, *tržišna* privreda, ali je ovaj koncept bogatiji i ukazuje na nešto više od činjenice da je glavni koordinator ekonomske aktivnosti jedan specifičan mehanizam, to jest tržište. Slobodna privreda je ona privreda koja omogućava nesmetano stupanje na tržište, istupanje s njega i lojalnu konkurenciju. Pojam slobodne privrede takođe podrazumeva određenu konfiguraciju svojinskih prava i određenu institucionalnu i političku strukturu. Sve to stimuliše slobodno uspostavljanje i očuvanje privatne svojine i podstiče privatni sektor na što veći udeo u proizvodnji. Takav sistem podstiče pojedinačnu inicijativu i preduzetništvo, oslobađa ih

preterane državne intervencije i štiti pomoću vladavine prava. Slobodna privreda obitava u demokratskom političkom poretku, kojeg odlikuje slobodna konkurencija političkih snaga i ideja. Po mom sistemu vrednosti, zajamčenost ovih sloboda od suštinske je važnosti pa stoga treba da uživa najviši prioritet pri kreiranju ekonomske politike.

Ja ovde ne iznosim predviđanja o budućem razvoju događaja u Istočnoj Evropi. Svrha ove knjige je drukčija. Ne nastojim da odgovorim na pitanje kakva će ubuduće biti uloga parlamenta u Istočnoj Evropi, već kakva bi *trebalo da bude*. Može se dogoditi da neki poslanici istupaju kao zagovornici lokalnih ili sektorskih interesa, da se pojave slučajevi korupcije, da nedovoljna stručnost onemogućí efikasan parlamentarni nadzor itd. Svejedno, ova knjiga se zalaže za veću ulogu slobodno izabranog parlamenta u praćenju aktivnosti administracije i nadziranju golemog državnog sektora. Moj cilj je delimično *obrazovni*. Budućim poslanicima želim da sugerišem da ne zaborave na svoju odgovornost prema čitavom narodu, da se uzdignu iznad uskih lokalnih interesa i da se ne povijaju pod pritiscima i pretnjama.

Ako bi se od mene tražilo da dam svoju prognozu, priznao bih da je sasvim moguće da ćemo se u bliskoj budućnosti suočiti s naglašenim nazidivanjem plata, popuštanjem discipline u raspodeli ličnih dohodaka, s populizmom i demagogijom u redovima sindikalnog pokreta. Ali ova knjiga apeluje: ne idite tim putem! Ugrožavate dugoročan interes radne snage koji iziskuje strogu disciplinu na području plata radi stabilizacije, brzog prilagođavanja zahtevima spoljne trgovine i, najzad, radi ubrzanja rasta. To je jedini siguran način da se pokrene postojan porast realne potrošnje u svim slojevima društva, uključujući i radnike u proizvodnji.

Naslov mađarskog izvornika glasio je *Vatreni pamflet u prilog ekonomskom prelazu u Mađarskoj*. Nije to nikakva staložena knjižica uputstava u stilu priručnika „Kako postići to i to”. Ona

se poziva na razum, ali i na emocije čitalaca i izlaže neophodne promene u postupcima, institucijama, ali i u vrednostima. Uveren sam da moji predlozi nisu nerealni; oni su *izvodljivi*, u današnjim političkim, ekonomskim i društvenim uslovima. No uspeh zavisi od svih ljudi kojih se to tiče, kako u Istočnoj Evropi tako i van nje, od njihove istrajnosti u savladavanju mnogih prepreka koje im stoje na putu u slobodnu privredu.

Izrazi zahvalnosti

KORISTIM OVU PRILIKU da se zahvalim svim pojedincima i institucijama koji su mi pružili podršku prilikom pisanja ove knjige. Poslednjih nekoliko godina bavio sam se izučavanjem političke ekonomije socijalizma u sklopu jednog dugoročnog istraživačkog projekta. Ova je knjižica, da tako kažem, nusproizvod tog većeg projekta, gotovo iznuđena pritiskom nedavnih događaja. Zahvalan sam Ekonomskom institutu Mađarske akademije nauka, Harvardskom univerzitetu, Fondaciji Sloun, Fondaciji Mekdonel i WIDER-u (Helsinki) pri Univerzitetu UN na podršci koju su pružali mom projektu.

Zahvalnost dugujem i svima koji su mi izneli svoje inspirativne primedbe. Posebno želim da se zahvalim Žuži Danijel, koja mi je mnogo pomogla. Veoma sam zahvalan Džefriju Saksu, sa Harvarda, koji je pročitao prvi engleski prevod mađarskog izdanja i dao mi mnogo dragocenih sugestija. Dobio sam mnoge primedbe i od drugih kolega; naročito su mi pomogli Bela Balaša, Tamaš Bauer, Martin Feldstajn, Bendžamin Fridmen, Janoš Gač, Mihalj Laki i Andraš Nađ.

Zapravo, knjiga koju čitalac ima pred sobom i nije prevod, već pre ispravljeno i dopunjeno izdanje, nadahnuto prvim reagovanjima na mađarski izvornik.

Dužnik sam i svih onih koji su mi pomagali pri izradi mađarskog i engleskog rukopisa, naročito Marije Kovač i Karla Krigera, svojih najbližih saradnika, zbog njihove nesebične i delotvorne podrške. Ogromno hvala i svima koji su učestvovali u radu na prevodu: Tiboru Sendelju, Brajanu Maklinu, Julijani Parti i Ani Selenj.

I, na kraju, zahvaljujem svom američkom izdavaču, V.V. Nortonu, a naročito Edvinu Barberu, Donaldu S. Lamu i Suzani Gaustad na bodrenju i pomoći pri uređivanju knjige.

Kembridž, Masačusets, januara 1990.

Put u slobodnu
privredu

Uvod

OVA KNJIGA nije zamišljena kao komentar o dugoročnim ciljevima mađarskog ekonomskog razvoja. Umesto toga ona nastoji da se usredsredi na tekuće zadatke u predstojećem razdoblju i razmatra tri glavne teme: vlasništvo, makroekonomsku stabilizaciju i odnos ekonomije i politike. Valja istaći, međutim, da nijedna od tih tema nije iscrpljena, te da još nekoliko važnijih problema koji su izvan domašaja ove studije neće biti dotaknuto.

U svom izlaganju ne ograničavam se samo na nove i originalne ideje. Tokom opsežnih rasprava vođenih nekoliko proteklih godina, pojavilo se više značajnih mišljenja u stručnoj literaturi, partijskim platformama i političkim debatama. Moje se poruke u određenom delu podudaraju s tim dobro znanim gledištima, ali zato na drugim mestima iznosim drukčije poglede ili čak osporavam izvesne postavke.¹ Ako čitalac u ovoj knjizi i pronade

¹ Priličan broj argumenata izloženih u ovoj knjizi - bilo radi kritikovanja vladine politike, pobijanja određenih ideja ili predlaganja praktičnih mera - već su upotrebljavali razni autori u Mađarskoj i inostranstvu. Međutim, odavanje dužnog priznanja njihovim tvorcima iziskivalo bi opširno izučavanje pojedinosti spora i mnogo podrobniji spisak literature. Pošto je stvar bila hitna, nisam imao vremena za takva istraživanja. Umesto toga, pozivam se na neke knjige i članke koji se usredsređuju na istoriju ekonomske misli u zemljama „reformskog socijalizma“.

Po njima se vidi u kojoj meri svi bijemo zajedničku bitku, čak i kad se ne slažemo. Tekući sporovi o pitanjima napuštanja socijalizma sabrani su u više izvrsnih studija. Ovdje bih

išta originalno, neće ga pronaći samo u delovima već, uglavnom, u celini, to jest u specifičnoj konfiguraciji predloženih politika i njihovoj povezanosti s pratećom ekonomskom i političkom filozofijom.

Naslov mađarskog izvornika glasi *Vatreni pamflet u prilog ekonomskom prelazu u Mađarskoj*. Knjigu sam nazvao „pamfletom” s namerom da čitaocu skrenem pažnju na činjenicu da ovaj svoj rad ne smatram pravom naučnom studijom. Da bi se nečiji rad svrstao u naučni, mora zadovoljiti glavni kriterijum - mogućnost verifikacije izloženih postavki. Apstraktni teorijski radovi polaze od precizno formulisanih pretpostavki, iz kojih izvode svoje teoreme. One se mogu dokazati strogim logičkim suđenjem. U drugim slučajevima, autori analiziraju činjenice iz određenog razdoblja u prošlosti, pa iz njih izvlače zaključke koji se mogu uopštiti. Potom se od istraživača obično očekuje da čitaoca upozna s grupom činjenica i otkrije kakvim suđenjem je došao do datih tumačenja činjenica. Ti strogi kriterijumi, međutim, mogu se održati samo u sferi čiste teorije ili ako se autori bave činjenicama koje se tiču jedino prošlosti i sadašnjosti.

Za razliku od njih, ko god se osmeli da kroči u područje „onoga što bi trebalo činiti”, neminovno izlazi iz domena nauke definisane u strogo uskom smislu. Predlog ekonomske politike obavezno podrazumeva politički stav, čak i kad je autor predloga naučni istraživač „s punim radnim vremenom”, pa će zato biti mešavina subjektivnih i objektivnih elemenata. Naravno, ja u ovoj knjizi pribegavam i metodima uobičajenim u naučnom istraživanju, to jest metodima logičkog suđenja i pozivanja na činjenice. U istim mah, međutim, lako se razabiru moji politički i moralni vredno-

izdvojio radove Elemara Hankiša (Hankiss, 1989), Lasla Lendela (Lengyel, 1989) koji daje sažet osvrt na literaturu iz društvenih nauka objavljivanu u Mađarskoj tokom dužeg razdoblja, i Miholja Laktija (Laki, 1989), koji prikazuje ekonomske programe opozicionih partija. Kovač (J.M.Kovács, 1990) daje širi međunarodni pregled „ekonomike reforme”. Naravno, zbog brzog toka preobražaja i uzavrelog političkog života nemoguće je održati korak s najnovijim razvojem događaja. Te studije, ipak, potanko upućuju na razna gledišta i sadrže neophodnu bibliografiju.

sni sudovi, moja lična razočaranja, nade, verovanja. Umesto da tu činjenicu prikrivam, rešio sam da je baš naglasim upotrebivši reč „vatreñ” u izvornom mađarskom naslovu.

Ne želim da od čitaoca krijem granice svog znanja. Zacelo su mnogi stručnjaci upućeniji u probleme otplate mađarskog duga, na primer, ili u aktuelna sporna pitanja međupartijskih razgovora. No uzdam se u to da neko ko na pojedinosti i svakodnevne ekonomske i političke probleme gleda s distance može raspravu učiniti verodostojnijom. Ja sebe smatram istraživačem koji se bavi teorijom socijalističkih privreda (s naglaskom na socijalističkom sistemu uopšte, čiji je mađarska privreda samo deo). Nastojim da ispitam i teorijski analiziram svojstva i pravilnosti tog sistema. U svojim ranijim radovima u više navrata sam pokušao da uočim razlike između socijalističkog sistema i drugih društvoekonomskih formacija, prvenstveno savremenih vidova kapitalizma. To preliminarno znanje želim ovde da primenim.

Više pitanja kojima se ova knjiga bavi predmet su široke debate. Možda će kritičari prosuditi da je moje rezonovanje pogrešno. No ja, svejedno, neću probati da se sačuvam od neodobravanja i napada time što ću svoju poruku saopštavati oprezno i dozirano, kao da sam je se napola odrekao već u trenutku izricanja. Radije ću prihvatiti povećan rizik koji za sobom povlače nedvosmislene, izričite i katkad oštre formulacije, koje mogu da podstaknu na potpunija istraživanja spornih pitanja i unesu živost u raspravu.

Cilj ove knjige nije da daje prognoze. Umesto da tragam za alternativnim smerovima kojima bi Mađarska ubuduće mogla da se uputi, ili da razmatram verovatnoću javljanja svakog od mogućih scenarija, ja naznačujem zadatke koje valja izvršiti i opominjem kojih se puteva valja kloniti. U 3. glavi čitalac će naći sažet pregled političkih uslova od kojih zavisi izvršenje tih presudnih zadataka.

Najzad, evo još jedne preliminarne napomene koja se tiče *tempa i dinamike* promena o kojima se govori u ovom radu. Neki su procesi nužno postupni, druge će promene morati da se uvedu jednim potezom, makar i po cenu izazivanja oštrog potresa. Veliki hirurški zahvat ove potonje vrste opisuje se i predlaže u 2. glavi. Štaviše, tvrdim da se takva jedinstvena i drastična hirurška intervencija mora obaviti što je moguće pre, naravno pod uslovom da su stvorene odgovarajuće okolnosti za njen uspeh.

Od presudne je važnosti odrediti kom „tipu“ svaka od tačaka iz našeg programa pripada, to jest da li se radi o postupnim procesima koji iziskuju male korake ili o delu „paketa“ propisa koji se mora odmah sprovesti. S jedne strane, ne bi se smelo otezati s neodložnim merama koje valja uvesti u jednom naletu. S druge strane, ne bi se smelo posezati za prenagljenim rešenjima u slučajevima gde je postupnost jedino moguća i poželjna. Na tu ćemo razliku uvek iznova ukazivati.

1

Vlasništvo

U SLEDEĆEM odeljku usredsređujem se poglavito na privatni i državni sektor. Dotičem se i pitanja o postojanju trećeg, četvrtog itd. sektora ili potrebi za njima.²

PRIVATNI SEKTOR

Jasnoće radi, umesno je, prvo eksplicitno nabrojati komponente privatnog sektora. To su:

(a) Domaćinstvo kao ekonomska jedinica; proizvodnja i usluge unutar domaćinstva radi zadovoljavanja vlastitih potreba.

² Za pisanje ovog odeljka veoma mi je koristila literatura iz teorije svojinskih prava uopšte - vidi, na primer, Alkijan i Demzec (A.A. Alchian i H. Demsetz, 1973), Demzec (1967), Furubotn i Pejović (E.G. Furubotn i S. Pejovich, 1974) - a naročito oni radovi koji se bave pitanjem svojinskih prava u socijalističkom sistemu. Među ovim pitanjima želio bih da izdvojim klasično delo fon Mizesa (L. von Mises, 1920), kao i novije radove Lavoaa (D. Lavole, 1985) i Šredera (G. Schroeder, 1988).

(b) Formalna privatna preduzeća, to jest preduzeća koja posluju u skladu sa zakonskim odredbama. Različita su po veličini - od onih koje čini samo jedna osoba do velikih firmi.

(c) Neformalna privatna preduzeća, to jest proizvodne ili uslužne delatnosti i celokupna razmena među privatnim licima koje se odvijaju bez posebne dozvole vlasti ili koje privatna lica bez dozvole obavljaju za privatna ili državna preduzeća.

(d) Svi vidovi korišćenja ličnih dobara ili lične ušteđevine - od iznajmljivanja stanova u vlasništvu do pozajmljivanja novca među privatnim licima.

Ove četiri kategorije se donekle preklapaju.

Mada se često govori da čitavu Mađarsku razdire ekonomska kriza, ja nisam potpuno ubeden u to. Da se razumemo, na makroekonomskom nivou ispoljavaju se ozbiljne napetosti i neravnoteže koje pogađaju sve ekonomske procese i živote svih Mađara. Najveći sektor, sektor državnih firmi, neefikasno posluje. Privreda ima, međutim, i jedan zdrav deo - privatni sektor. Mada se i on rve s velikim teškoćama, kriza ga ipak *nije* zahvatila. U stvari, privredna situacija u zemlji bolja je od onoga što govori zvanična statistika, upravo zato što su se za poslednjih deceniju-dve privatna proizvodnja i privatna svojina znatno razvile. Štaviše, privatni sektor je najvažniji „ugrađeni stabilizator” privrede. Po meni, razvoj privatnog sektora najvažnije je dostignuće privredne reforme do danas.

Vitalnost privatnog sektora potvrđuje već i sama činjenica da se on uopšte i razvio u okolnostima koje mu nimalo nisu bile naklonjene. U jednoj od svojih često navođenih *Jednomtnutnih novela* - „Budimpešta” - čuveni mađarski pisac Ištvan Erkenj opisuje mađarsku prestonicu nekoliko dana posle navodne eksplozije atomske bombe. Grad su preplavili miševi. Iznenada „na ruševinama jedne kuće osvane komadić hartije. S natpisom: 'Gđa Varšanji istrebljuje miševе za vas, vašom slaninom'.” Nešto slično doživljavamo poslednjih dvadeset godina. Privatni sektor,

privatna inicijativa i privatna svojina gotovo su zatomljeni nizom nacionalizacija, kolektivizacija i konfiskacija. Pa ipak, bilo je dovoljno da neke restrikcije olabave pa da privatna delatnost nikne kao pečurke posle kiše. Bilo je dovoljno da se progleda kroz prste ljudima koji su se oglušivali o slovo zakona pa da se namnože delatnosti koje normalno spadaju u ono što se zove alternativna privreda.

Najjači dokaz vitalnosti privatnog sektora jeste *spontanost* kojom se on širio. Organizacioni sklop, upravljanje i koordinacija u državnom sektoru morali su se veštački graditi, pomoću centralnih mera smišljenih na vrhu. A privatni sektor se razvija *sam od sebe*, u najširim slojevima i bez ikakvih uputa iz jednog centra. Delovima privatnog sektora ne trebaju nikakva stimulacija, agitacija ili direktive da bi dejstvovali po *tržišnim pravilima*, budući da jedino tako mogu postojati. Državnim firmama, naprotiv, potreban je stalan podstrek, čak i nalog da slede tržišne zakone, pa opet nisu kadre da to učine.

U stvari, niko i ne zna pravi obim privatnog sektora u Mađarskoj danas. I pored izobilja statističkih podataka, tek valja precizno izmeriti ovu ekonomsku sferu. Prema jednoj proceni od pre godinu-dve dana, Mađari su trećinu ukupnog radnog vremena trošili na delatnosti koje spadaju u domen privatnog sektora.³ Do sada je ta cifra verovatno porasla. U svakom slučaju, danas možemo tvrditi da je privatni sektor izrastao u moćan segment privrede, te je jedno od ključnih pitanja privrednog razvoja ove zemlje hoće li se njegov dalji rast uspešno unapređivati.

U današnjoj Mađarskoj svi zagovornici raznih ekonomskih teorija i političkih struja priznaju potrebu za razvijanjem privatnog sektora, mada su mnogi njihovi stavovi prilično uopšteni, čak nejasni. Neodređenost je zgodna jer ničim ne obavezuje ekonomistu, političara ili stranku, koji se tim predmetom bave.

3 Cf. studije Timara (J. Timár, 1985) i Beljoa i Dekslera (P. Belyó i B. Dexler, 1985).

U daljem tekstu izlažem šest konkretnih zahteva čije je ispunjenje od vitalnog značaja za razvoj privatnog sektora. Namerno sam se opredelio za nešto oštrije formulacije da bih istakao problem, umesto da ga zamagljujem, budući da polarizovana mišljenja mogu pomoći da se otkrije u čemu se zastupnici različitih stavova slažu ili razmimoilaze.

Dugujem još jedno objašnjenje. Primenjivanje tih zahteva u praksi iziskivalo bi, na određenim mestima, uvođenje nekih brižljivo promišljenih izuzetaka, kao i privremenih kompromisa. Potanko obrazlaganje izuzetaka i kompromisa izlazi iz domena ove knjige. Umesto da iz opreza posežem za stotinama ograda koje bi otupile oštricu ovih zahteva, radije reskiram da upotrebim donekle uprošćene formulacije.

1. *Privatni sektor mora biti sasvim i uistinu liberalizovan.* Izlišno je na stotine novih propisa kojima se diže larva oko značajnih izmena u birokratskim restrikcijama i unose nedoumice oko toga gde popustiti a gde stegnuti uzde. Svrstishodniji je obrnut pristup - davanje nedvosmislene i izričite zakonske snage principu neograničenog opsega privatnog sektora u privredi,⁴ s izuzetkom onih aktivnosti koje podrazumevaju vanekonomske aspekte (na primer, bilo bi potpuno opravdano zabraniti prevare ili nasilje). Razume se, potrebna su i izvesna zakonska ograničenja zbog ekonomskih razloga. Na primer, privatni sektor će morati da se oporezuje; biće dužan i da poštuje propise o zaštiti životne sredine. Pošto su ta ograničenja dobro poznata, nema potrebe da ih ovde obrazložimo. Radije valja naglasiti osnovni princip - da privatnom sektoru po pravilu ne treba nametati nikakve zabrane.⁵

4 Ovde se ne pravi pravna razlika oko toga da li takve propise treba regulisati ustavom ili zakonima koje donosi parlament. Dovoljno je ako se kaže da je potrebno ozakoniti jedan takav fundamentalni princip.

5 To bi značilo brisanje razlike između kategorija (b) i (c) privatnog sektora. Sve vrste privatnih firmi postaju legitimne i ne iziskuju posebne dozvole, sa izuzetkom onih slučajeva koji su zabranjeni zakonom a obično se temelje na vanekonomske razlozima (na primer, trgovanje drogom ili decom). Izvesne privatne delatnosti trebalo bi da podležu registraciji ili

Daleko od toga da je samo po sebi jasno šta zahtev za liberalizacijom u biti podrazumeva. Reč je, zapravo, o više komponenti, od kojih ću nabrojati samo one najvažnije:

- Slobodno osnivanje firmi; slobodan ulazak u proizvodnu sferu.
- Slobodne cene, na bazi slobodnog ugovora između kupca i prodavca.
- Neograničeno pravo davanja u zakup privatne imovine, opet na bazi slobodnog ugovora između zakupodavca i zakupoprimalca. Te bi transakcije, između ostalih, trebalo da uključuju slobodno izdavanje stanova i nekretnina u privatnom vlasništvu, uz slobodno ugovaranje zakupnine između zakupodavca i zakupoprimalca.
- Neograničeno pravo zapošljavanja u svim slučajevima kad poslodavac spada u privatni sektor (domaćinstvo ili privatna firma). Poslodavac i upošljenik moraju imati punu slobodu pri ugovaranju plata.
- Neograničeno pravo sticanja, prodaje ili kupovine svih dragocenosti (npr. retkih metala).
- Neograničeno pravo sticanja, prodaje ili kupovine strane valute transakcijama unutar privatnog sektora i između mađarskih i stranih državljana.
- Neograničeno pravo iznošenja i unošenja domaće i strane valute.

pribavljanju službenih dozvola, kada je to opravdano razlozima odbrane, javne bezbednosti ili drugim spoljnim pitanjima.

Zakon mora da specificira one izuzetke za koje je neophodna dozvola. I to bi valjalo podrobno da obrazloži. Dakle, sve druge aktivnosti mogu se zakonski upražnjavati bez posebne dozvole. To bi značilo radikalni raskid s tekućom praksom, u kojoj se polazi od upravne obrnute postavke: nijedna aktivnost nije zakonita ukoliko nije registrovana ili ako za nju nije izdata dozvola. U najboljem slučaju, od vlasti se može očekivati da toleriše nedozvoljene aktivnosti.

- Slobodna spoljnotrgovinska delatnost, pri kojoj pripadnik privatnog sektora ima neograničeno pravo izvoza i uvoza.⁶
- Neograničeno pravo davanja novčanih pozajmica, uz slobodno dogovaranje o uslovima kreditiranja između poverioca i dužnika.
- Sloboda investiranja sredstava u privatne poduhvate drugih lica.
- Sloboda prodavanja i kupovanja, po slobodnim cenama, svih stanova, nekretnina ili drugih dobara u privatnom vlasništvu.

Vredi uporediti ove zahteve sa sadašnjim prilikama u Mađarskoj. Poređenje tačku po tačku izlazi iz domena ove knjige, ali već i nasumična provera ukazuje na stotine zakonskih prepreka koje blokiraju istinsku liberalizaciju privatnog sektora. Postojanje neformalne alternativne privrede, „ekonomije u senci“, sive i crne berze, nevidljivih dohodaka, (tj. dohodaka stečenih unutar neformalne privrede i neprijavljenih poreskim organima) i tako redom - ima korena u stotinama ograničenja koja sputavaju privatnu delatnost i korišćenje privatne svojine. Fenomen alternativne privrede mogao bi se lako objasniti kao poseban vid „pokreta građanske neposlušnosti“ koji podiže svoj glas protiv besmislenih zakonskih propisa i administrativnih restrikcija. To što država nije uspela da sprovede mnoge birokratske restrikcije koje je nametnula privatnom sektoru naprosto je ispalo manje od dvaju zala. Naime, kao da se pomirila sa situacijom da te delatnosti tretira kao delatnosti „na sivo“ a ne „na crno“. Sada je došlo krajnje vreme da se svemu tome dâ čista i blještavo bela boja.

Da bi se izbegli eventualni nesporazumi, valja jasno reći da se sve gore pomenute slobode tiču isključivo onih poslovnih transakcija koje se obavljaju među pripadnicima privatnog sektora: između kupca i prodavca, zakupodavca i zakupoprimeca, poverioca i dužnika, i tako redom. Sponama koje povezuju državu,

⁶ Država, naravno, ima pravo da ubira carine, što nije u suprotnosti s gornjim zahtevima. O tome će biti reči kasnije.

ili neku od njenih institucija, s privatnim sektorom pozabavićemo se kasnije.

Primeru radi, pogledajmo *devizne transakcije* (posežem za ovim problemom naprosto zato da bi stvar bila jasnija, a ne zato što mu dajem apsolutni prioritet). Uz to napominjem da ni u kom slučaju ne predlažem neodložno uvođenje tih mera ne uzimajući u obzir i druge koje se preduzimaju. Liberalizacija deviznih transakcija u privatnom sektoru može biti uspešna jedino kao organski deo opšte liberalizacije tog sektora. To opet podrazumeva primenu stabilizacionog programa, o kome govorimo u 2. glavi. No, vratimo se našem primeru.

Zahtev br. 1 ne obavezuje državnu banku da meni, mađarskom državljaninu, ponudi neograničenu količinu deviza na prodaju za mađarske forinte. Pitanje uslova pod kojima je državna banka dužna da razmenjuje mađarske forinte za stranu valutu, i u kojoj količini, valja rešiti posebno od ovih zahteva. „Sloboda” koja se gore zahteva znači da ja mogu slobodno da prodajem svoje dolare na ulici, pred nosom policije, te da ih pod istim uslovima kupujem. Takođe bi trebalo da budem slobodan da, mirne duše, kod kuće držim koliko god hoću deviza, strepeći jedino od provalnika, a ne od policije ili deviznih inspekcija. Trebalo bi da imam pravo da svoje dolare ponudim na otkup državnoj banci bez ikakve obaveze da objašnjavam odakle mi taj iznos. Ako mi se ne dopadne kurs koji nudi državna banka, morao bih imati pravo da svoje dolare prodam onome ko mi ponudi bolji - što bi značilo pravo da svoje forinte u Beču prodam privatnoj banci ili ma kom privatnom licu za austrijske šilinge. Takođe bih morao imati pravo da mađarske forinte nosim sa sobom u Beč, ili ma gde drugde, kao i da do mile volje kupujem konvertibilnu valutu.⁷

⁷ Zahtev za liberalizovanjem privatnih deviznih transakcija obično izaziva sledeći protivargument: postoji opasnost da bi ljudi radije držali novac u čvrstoj valuti nego u forintama, te da bi čak nastojali da ga iznesu iz zemlje i deponuju u inostranstvu.

Za mene je taj argument pogrešan, stvarni odnosi se postavljaju naglavce. Ljudi bi se

Takve transakcije su čak i danas uobičajene, uprkos zakonskoj zabrani. Policija se izbegava kad god je to moguće, ali ako policajac i primeti trgovinu devizama, najčešće ne preduzima ništa. U toj neodređenoj situaciji otvaraju se dve mogućnosti. Prvo, da se zakon shvati ozbiljno i primenjuje i, drugo, da se restrikcije uklone. Ja predlažem ovo drugo.

Zadržimo se još na našem primeru deviznih transakcija. Kako se zahtev za slobodom na ovom planu odražava na konvertibilnost forinte? On daje nadu da će se postići pravi kurs između forinte i konvertibilnih valuta, i to na privatnim tržištima, gde svako plaća iz vlastitog džepa. Zahtev se tako svodi na potrebu da se utre put za *privatan devizni kurs*, ni crn ni siv nego blistavo beo. Drugim rečima, forinta bi trebalo da postane konvertibilna na *privatnom tržištu*.⁸ Taj kurs ne bi trebalo da utvrđuje birokratija, već bi se on temeljio na

oslobođali forinti jedino ako bi njena kupovna moć slabila. U tim okolnostima nastojali bi da vrednost svog bogatstva sačuvaju, na primer, investiranjem u nekretnine, umetnine, dragocene metale i, naravno, čvrstu valutu. Nikakvom administrativnom regulativom se to ne bi moglo sprečiti. Jedino rešenje jeste stabilizovanje kupovne moći domaće valute. Ovim problemom posebno ćemo se pozabaviti u 2. glavi.

Deponovanje čvrste valute u stranim zemljama lako bi se dalo uporediti s emigriranjem: vredno je truda jedino ako je zabranjeno. Ako je granica širom otvorena te ljudi mogu slobodno da je prelaze u oba smera, onda će sigurno većina izabrati da ostane. Prema tome, ako je svakom mađarskom državljaninu dato pravo da do mile volje unosi i iznosi čvrstu valutu, te ako može slobodno i legalno u zemlji da menja svoj novac na privatnom tržištu, tada neće imati posebnih pobuda da ga drži u inostranstvu.

⁸ Prema predloženom sistemu, dokle god državni bankarski sistem ne uvede konvertibilnost valute, neminovno je paralelno postojanje dvaju deviznih kurseva. Jedan od njih je privatni. On predstavlja realan *tržišni kurs*, koji se temelji na dobrovoljnom sporazumu između prodavca i kupca čvrste valute. Drugi je zvanični, njega određuje državni bankarski sistem. On nije tržišni, budući da ga diktira jedna strana (pri prodaji čvrste valute prodavac, a pri kupovini kupac) na temelju svoje *administrativne moći*.

Nema ničeg neobičnog u postojanju dvojnog kursa. Uostalom, mi već imamo privatni kurs, jer se čvrstom valutom uveliko trguje na sivo i na crno. Ne bi trebalo zavlačiti glavu u pesak pred tom činjenicom. Štaviše, i dvojni sistem cena je veoma rasprostranjen u današnjoj mađarskoj privredi: osim zvanične cene koju naplaćuje državni sektor, postoji i privatna cena u formalnoj i neformalnoj privatnoj ekonomiji. Moj predlog počiva na pukom priznavanju te činjenice i zalaže se za legalizaciju privatnih cena. Legalizacija bi uticala na snižavanje privatnih cena, pa i privatnog deviznog kursa, pošto bi se tim sistemom ukinuo dodatak za rizik s kojim je ilegalna trgovina skopčana.

realnoj tržišnoj ceni konvertibilnih valuta u forintama. Kurs bi valjalo da odrazi onu vrednost koju mađarski državljanin iz *vlastitog džepa* plaća za šiling ili dolar. U tim okolnostima vrednost forinte prema šilingu bila bi približno ista u Budimpešti i Beču ne računajući uobičajene troškove transakcije.

Razume se, legalizacija privatnog deviznog prometa ne rešava osnovne probleme skopčane s deviznim kursom. Obuhvatano i istinski umirujuće rešenje mogu doneti jedino opšta konvertibilnost, koju bi garantovao državni bankovni sistem, i jednoobrazni devizni kurs. Vratiću se na ovo u 2. glavi. Sada svoje opaske svodim na sledeće: liberalizacija deviznog poslovanja suštinska je i neodvojiva od osnovnih ekonomskih prava privatnog sektora.

Na takvu slobodu ne treba gledati kao na nešto dato uzvišenom milošću države, već kao na osnovna građanska prava, koja su već poduže bila gotovo sasvim uskraćena mađarskim državljanima. Premda je ekonomska sloboda Mađara rasla s odvijanjem procesa reforme, dozvoljeni opseg delatnosti i dalje je prilično uzak. Umesto tih ograničenih sloboda, nužna je istinska liberalizacija.⁹

⁹ Dobro mi je poznato da se mnoge kapitalističke zemlje ne pridržavaju dosledno tog prvog zahteva. Zagovornici ili tvorci zakona kojima se te slobode uskraćuju vrlo često se pozivaju na takva iskustva na Zapadu ili na Dalekom Istoku.

Po mom mišljenju, njihov argument je pogrešan iz dva razloga. Prvi je istorijski: kapitalističke zemlje o kojima je tu reč došle su do svog sadašnjeg stepena dugim istorijskim razvojem. U Mađarskoj, naprotiv, po gotovo potpunom ukidanju privatne inicijative proces buržoaziranja jedva da je i započeo. Uloga države različita je na početku tog razvoja od one u mnogo kasnijoj fazi.

Drugi momenat kojeg valja imati u vidu jeste evaluacija savremenog kapitalizma. Zašto bismo tekuću praksu u bilo kojoj od razvijenih kapitalističkih zemalja uzimali za primer koji treba slediti? Njihova praksa je podvrgnuta kritici s više strana. Ja se pridružujem onim kritičarima koji nekim kapitalističkim zemljama zameraju, između ostalog, zbog nepotrebno čestog uplitanja u život pojedinca i ekonomsku aktivnost privatne svojine. U nekim savremenim kapitalističkim zemljama dozvoljene su slobodne devizne transakcije, dok u drugima postoje manja ili veća ograničenja.

Oni koji bi da se pozivaju na inostrana iskustva prvo moraju da se opredele čiji primer žele da slede. Ko god se deklarise za kapitalizam u Mađarskoj ne sme smetnuti s uma da se ne može govoriti o „kapitalizmu“ uopšte. Umesto toga, svako mora preciznije obrazložiti kakvu kombinaciju liberalizacije i birokratskih ograničenja ima na umu.

2. *Izvršenje ugovora između privatnih lica mora biti garantovano zakonom.* Svaka povreda ugovora između privatnih lica trebalo bi da daje pravo oštećenoj strani da se obrati sudu i ostvari prinudno izvršenje ugovora. To bi iziskivalo odgovarajući sudski aparat, dovoljan broj advokata, moderan i adekvatno razrađen korpus građanskog prava i tako redom. Operativne troškove te pravničke infrastrukture trebalo bi da snosi privatni sektor. Naime, privatni sektor bi trebalo da plaća takse neophodne za pokrivanje troškova građanskih sudova, pri čemu je sâm iznos stvar slobodnog sporazuma između advokata i klijenta. S druge strane, s privatnim parnicama ne bi smelo da se odugovlači kako ugovarač već od samog početka ne bi stekao utisak da privatni ugovor ne vredi shvatiti ozbiljno, budući da nema izgleda da utera svoja prava.

Na često ponavljano pitanje kakva bi tu trebalo da bude uloga države, jedan od mogućih odgovora glasi da bi ona morala da deli pravdu u slučaju sukoba ugovornih strana, ali ne bi smela da se meša u poslove građana.

Stimulisanje privatne štednje i ulaganja vodeći je princip po kojem se ravnaju sledeća četiri zahteva. Međutim, u tome ne treba pribegavati metodi ubeđivanja, već umesto toga stvarati okolnosti koje će privatne preduzetnike podsticati na dobrovoljnu štednju i ulaganje.

3. *Izričito valja proglasiti apsolutnu sigurnost privatne svojine.* Nije zadatak ove knjige da elaborira kako se to može postići. Zaceo, garancije bi trebalo uneti u zakone, stranačke programe i izjave vodećih državnika.

Retroaktivno poništavanje konfiskacije privatne svojine nije prioritetan zadatak. Ono se obično i ne može sprovesti, sem u nekoliko specifičnih i, zapravo, prilično važnih izuzetaka. Jedan od njih mogli bi da budu seljački posedi. Što se budućih sklonosti ka investiranju tiče, najvažnije je uveriti javnost da se više nikada neće pribegavati konfiskacijama.

4. *Poreski sistem ne bi smeo da sputava privatne investicije.* Poreskim sistemom ću se kasnije pozabaviti, pa ću ovde dotaći samo nekoliko stvari. Pobornici ideje o potrebi za porastom udela privatnih investicija u ukupnim investicijama neminovno bi se saglasili s potrebom da što više raste udeo privatne štednje u ukupnoj štednji. No privatna štednja može da raste jedino u direktnoj srazmeri s povišavanjem ličnih dohodaka. To, opet, znači da bi ljudima valjalo dozvoliti da zarađuju koliko mogu. Privatna proizvodnja se može povećati, modernizovati i podići na nivo uspješne velike moderne firme samo uz zamašnu akumulaciju privatnog bogatstva.

Mnogi političari i ekonomisti zauzimaju čudno dvosmislen stav. S jedne strane, protestuju protiv prevelike moći države i visoke srazmere državnog budžeta u odnosu na bruto domaći proizvod. S druge strane, dižu svoj glas i protiv preterano visokih dohodaka u privatnom sektoru. Ali jedno s drugim ne ide. Morate se opredeliti: koja će od te dve stvari biti predmet vašeg protivljenja.

5. *Privatno investiranje, kao i akumulacija i rast privatnog kapitala moraju se podsticati kreditima.* Krilaticu o „jednakim mogućnostima” za dva sektora smatram lažnom. Mogućnosti, u stvari, nisu jednake još od nacionalizacije iz 1949. godine, pa se danas razni sektori nalaze u različitim startnim pozicijama. Kao prvo, u državnom sektoru akumulirane su ogromne količine kapitala; istovremeno, isprepleli su se birokratski aparat, državne banke i državne firme. Osim toga, državni sektor je taj koji najbolje zna koje konce treba povlačiti. Kako se možemo nadati jednakim šansama za privatni sektor i tu golemu političku, društvenu i ekonomsku silu?

Pored toga, zakonodavni organ trebalo bi da odredi, u okviru godišnjeg vladinog plana, koliki deo ukupne ponude kredita kojim raspolaže privreda valja rezervisati za privatni sektor. Taj bi deo trebalo da obuhvati nekoliko osnovnih kreditnih kvota za svaki tip kredita. Na primer, u odluci bi trebalo jasno naznačiti

koji će procenat ukupnih investicionih kredita koje daje državni bankarski sektor u narednoj fiskalnoj godini pripasti privatnom sektoru. Pri tom su neophodne garancije da znatno jači državni sektor neće ni pokušati da te kvote iz privatnog sektora pretoči u svoj.¹⁰ Bude li ovaj vladin predlog izašao pred parlament, naglasak bi definitivno bio pomenen sa zvučne retorike na opipljive cifre. Konkretno bi trebalo utvrditi da li će se privatnom sektoru dati 5, 25 ili 50 procenata, ili pak neki četvrti procenat investicionih kredita.

Premda zahtev br. 5 ima za cilj da zaštiti pravo privatnog sektora na kredit od pokušaja državnog sektora da ga prisvoji, nema ni govora o tome da kredite treba neštedimice raspodeljivati. Da podsetimo čitaoce: jedan od izvora kredita proističe i iz zahteva br. 1; naime, kredit jedan drugome daju i pripadnici privatnog sektora. Uslovi kreditiranja tu su svakako veoma strogi. Niko pri zdravoj pameti ne bi dao iz svog džepa ako pri tom nije siguran da će moći da povрати pozajmljeni novac. I državne banke bi, zapravo, trebalo da odrede rigorozne uslove. Mora se pribegavati klasičnim instrumentima kreditnog sistema, raznim vidovima zaloga, kolateralnih jemstava, hipoteke.

Prema zahtevu br. 4, pripadnici privatnog sektora trebalo bi da slobodno zarađuju koliko god novaca mogu. Ovde bih dodao da bi trebalo i da snose rizik gubitka uloženi sredstava ukoliko ne otplate svoje dugove. Prema poznatim zakonitostima tržišta kredita, mogući su razni uslovi. Finansirer posla može odobriti veći kredit u odnosu na iznos koji je investitor uložio iz vlastitih sredstava, pod uslovom da dužnik jemči otplatu kredita čitavom svojom imovinom (neograničena odgovornost). Ograničena odgovornost, gde garancije ne premašuju iznos privatne investicije, po pravilu podrazumeva manji kredit. No, kakvi god bili konkretni uslovi kreditiranja, privatni preduzetnik morao bi da bude suočen s opasnošću od kraha u slučaju finansijskih po-

¹⁰ Ovo je slično fenomenu koji je u zapadnoj literaturi poznat kao „istiskivanje“.

teškoća. Drugim rečima, privatnom sektoru moraju se postaviti istinski tvrda budžetska ograničenja. Preterana zaštita privatnog sektora, ili nastojanja da se on „uzgaja” kao nekakav čistokrvan primerak pod staklenim zvonom, samo će ga učiniti nejakim i malaksalim kao što su i sve vazda tetošene državne firme.

Smatram da bi upotrebu termina „preduzetnik” valjalo strogo suziti. Niko ko koristi državni novac i čije gubitke država skupo plaća ne bi smeo da polaže pravo na to ime. Preduzetnici su oni ljudi, i jedino oni, koji su spremni da sami snose finansijski rizik.

6. *Društveni ugled privatnog sektora mora da poraste.* U svojoj negativnoj verziji ovaj zahtev postaje još eksplicitniji: podstrekavanja, bilo suzdržana ili otvorena, na suprostavljanje privatnom sektoru moraju prestati. Ljudi danas ispoljavaju veliko poštovanje prema seljacima koji obrađuju svoje okućnice ili zanatlijama koji rade u svojim radnjama. Klevetnička kampanja nije uperena protiv njih, već protiv vlasnika „butik” ili privatnih bakalina, između ostalih. Krajnje je vreme da se prestane sa žigosanjem uspešnih preduzetnika kao „ajkula” i „sebičnjaka”, iz puke zavisti ili populističke demagogije. Ova vrsta primitivnog antikapitalističkog stava nespojiva je s karakterom tržišta, na kome je veoma poželjno da svako ko ulazi u neki trgovinski posao kupuje jeftino a prodaje što je moguće skuplje. Ako je kupcu potreban proizvod koji mu trgovac nudi i ako je voljan da plati traženu cenu, onda se delatnost trgovca može smatrati korisnom po društvo.¹¹ Oni koji kupuju skupo a prodaju jeftino sklapaju rdave poslove - što nam je i te kako poznata formula, za koju je čitava nacija već platila paprenu cenu. Vešt biznismen zaslužuje poštovanje a ne osudu.

¹¹ U izvesnim specifičnim slučajevima ovaj princip može imati izuzetaka. Na primer, za vreme rata ili nestašice birokratsko racionisanje sredstava za zadovoljenje osnovnih egzistencijalnih potreba može biti nužno da bi se podmirili svi slojevi stanovništva. Ova se knjiga ne bavi tim izuzecima.

Pošto smo razmotrili ovih šest zahteva čijim bi ispunjenjem trebalo obezbediti razvoj privatnog sektora, mislim da bi bilo umereno da ih još malo prokomentarišemo.

Danas se vodi spor o tome da li su nam potrebni preduzetnici „od krvi i mesa” ili pak bezlična deoničarska društva. Ovde ću se pozabaviti jedino problemom potpuno privatnih deoničarskih društava (o pitanju akcija čiji su vlasnik vlada ili neprofitne institucije biće nešto više reči kasnije).

Odgovarajući na ovo pitanje, hteo bih da istaknem društveno-ekonomske aspekte, a ne pravne. Najznačajniji element društvenog preobražaja kojem težimo jeste razvoj *nove srednje klase*, čije bi jezgro sačinjavali marljivi, štedljivi preduzetnici željni uspona na društvenoj lestvici. Među vlasnicima tih malih i srednjih preduzeća kad-tad će se pojaviti pioniri ekonomskog napretka kao ishod prirodnog procesa tržišne selekcije.¹² Kasnije te preduzetnike mogu okružiti ljudi koji ne učestvuju lično u stvaranju novih organizacija, ne osnivaju nove firme, ali koji su voljni da investiraju u privredu kupovanjem akcija ili na druge načine.

Kobni nedostatak socijalističke državne svojine sastoji se u obezličnosti vlasništva: državna svojina svačija je i ničija.

Sada kad je Mađarska već na putu preobražaja valjalo bi osvetliti ovu kontradikciju. Voleo bih da vidim kako će ljudi u neizvesne poslove ulagati vlastitu imovinu. Drugim rečima, voleo bih da budem siguran da će se njihov neuspeh pretvoriti u stvarne gubitke za njih same. Ako je preduzetnik kadar da druge

¹² Valja napomenuti da čak ni u najrazvijenijim kapitalističkim zemljama, s najvećom koncentracijom industrije, male i srednje firme ne odumiru, već se neprestano reprodukuju pa čak i znatno doprinose bruto domaćem proizvodu, što potvrđuje da su za tržište veoma bitne. (Vidi kod Storijsa, /D.J.Storey, 1983/, pregled udela malih i srednjih preduzeća u više razvijenih kapitalističkih zemalja i kapitalističkih zemalja u razvoju.) Tokom protekle decenije u Mađarskoj su, procesom nacionalizacije i veštačke koncentracije, likvidirane upravo male i srednje firme.

ubedi da mu povere svoj novac, pa neka mu bude. Trebalo bi i da nesmetano uključuje „tihе ortake“, koji ne učestvuju u vođenju poslova; ako su razboriti, oni će se svakako pažljivo obavestiti o osobi kojoj daju svoj novac. Ubrzo možemo računati na pojavu nekoliko privatnih biroa ili posredničkih institucija koji bi ljudima spremnim na „tihу ortakluk“ omogućili da trguju svojim akcijama. Opravdano se može očekivati da će ovakva kretanja kad-tad dovesti do istinskih privatnih akcija, autentičnih privatnih deoničarskih društava i prave berze privatnih hartija od vrednosti.

Sve te promene odigraće se u toku organskog istorijskog razvoja privatne svojine. Nije uputno, možda čak ni moguće, preskočiti ovu fazu istorijskog razvoja, mada se ona odgovarajućim merama može skratiti. Tok događaja ovde nije simetričan. Dok se privatni sektor može ukinuti po nalogu države, nemoguće ga je razviti sličnim sredstvima. Tu moramo računati s prekidom od više decenija. Čitave generacije bile su primorane da zaborave građanske principe i vrednosti neodvojive od sigurnosti privatnog vlasništva, privatne svojine i tržišta. Te se okolnosti ne mogu prenebreći. Puko imitiranje najrafiniranijih zakonskih i poslovnih pravila vodećih kapitalističkih zemalja nije dovoljno da obezbedi njihovo funkcionisanje.¹³ Nešto slično već su probali oni koji su želeli da afrička plemena ili zaostale seoske zajednice u Aziji povedu pravo u komunizam. Izlišno je pokušati još jedan „veliki skok napred“.

U tekućim političkim raspravama iskrsava pitanje da li Mađarska treba da uvede onakvu tržišnu privredu kakva je bila u devetnaestom veku ili ovu koju poznaje dvadeseti vek. Naravno, samo se po sebi razume da želimo ovo potonje. Ali povelik je jaz između naših želja i našeg sadašnjeg stupnja razvijenosti, s jedne strane, i realnog tempa promena, s druge. Pogledajmo kakvo je

¹³ Gornja napomena ne podrazumeva da treba zanemariti iskustvo najrazvijenijih zemalja. Još kako bi vredelo naučiti sve što bi se moglo primeniti na naše okolnosti; bila bi čista glupost da Mađarska s teškom mukom „otkriva“ nešto što je već otkriveno i što bi se moglo direktno preuzeti od modernog kapitalizma.

stvarno stanje privatnog sektora u današnjoj Mađarskoj. Osim nekoliko izuzetaka, uočavamo da je standard sličan onome na Balkanu pred kraj prošlog veka ili pak današnjem u zemljama u razvoju. Razlika u opremi kojom se služe individualni poljoprivrednici u Mađarskoj i oni u Danskoj i SAD ogromna je. Individualni poljoprivredni proizvođač u Mađarskoj nema kamione, traktore, ni silose. Ni u najluđem snu ne može zamisliti da ima telefon. A kako stoje stvari s pretrpanim zanatlijskim radnjama? Kako funkcioniše privatni sektor u uslužnim delatnostima i trgovini? Sve što nalazimo jesu rasklimatani kiosci uličnih prodavača i skućene, oronule radnjice. Privatne delatnosti se znatnim delom i dalje obavljaju polulegalno, opremom koja je nekompletna i, u mnogim slučajevima, pozajmljena ili uzurpirana od državnog sektora. Po mnogo čemu današnji standard mađarskog privatnog sektora daleko zaostaje za onim s kraja devetnaestog veka.

Nije stvar naprosto u tome da vlada odredi vreme kada će mađarski privatni sektor napustiti svoje bedne, balkanizovane, nerazvijene standarde i sustići one privatnog sektora na Zapadu s kraja dvadesetog veka. Doduše, taj razvoj moramo ubrzati, prvenstveno ispunjavajući napred opisane zahteve. Takođe moramo deo državne svojine ustupiti privatnom sektoru. Međutim, ostaje činjenica da bi prenačljen skok bio nerazuman. Moramo biti spremni na to da ćemo još dugo uporedo imati takve jedinice privatnog sektora koje će se međusobno znatno razlikovati po savremenosti svojih pravnih oblika, po poslovnim metodima i tehničkom nasleđu. Među njima ćemo naći one koje pripadaju prošlom veku i druge koje savršeno drže korak s vremenom.

Time smo došli do druge napomene: promene korak po korak karakteristične su za razvoj privatnog sektora. Nemoguće je uvesti privatni sektor navrat-nanos. Buržoaziranje je dug istorijski proces,¹⁴ u Mađarskoj dramatično prekinut 1949. godine a

14 U vezi s time Selenji (I.Szelényi, 1986, 1988) je objavio značajne ideje i empirijske osvrte

zatim decenijama sprečavan. Šezdesetih godina je tu i tamo živnuo; porasla je uloga okućnica, proširio se opseg legalne privatne delatnosti, zabeležen je rast neformalne privrede.¹⁵ Danas će se taj proces buržoaziranja verovatno zahuktati. Što se doslednije bude ispunjavalo naših šest zahteva, to će on biti brži. Razumljivo je da neće biti jednoobrazan u raznim granama. Biće naročito brz u manje akumulativnim preduzećima uslužnog sektora, u unutrašnjoj i spoljnoj trgovini. No čak kada bi se taj proces i ubrzao, moglo bi proteći još mnogo godina dok bi privatni sektor ostvario veći udeo u proizvodnji; a možda još i više dok bi se uistinu razvio, osavremenio i *sazreo*.¹⁶

Ne bih hteo da se shvati da ovom argumentacijom želim da idealizujem ulogu privatnog sektora uopšte ili pak u današnjoj Mađarskoj posebno. Dobro znam da svuda srećemo privatne preduzetnike koji lakomo žele da zarađuju novac brzo i stalno, čak varanjem svojih mušterija i države. Umesto da teže da svoj biznis postave na čvrste i trezvene osnove koje će trajati godina-ma i decenijama, oni prvenstveno žele da ostvare što je moguće veći profit u što kraćem roku. Ova vrsta preduzetnika odriče se proizvodnih investicija i umesto toga zadovoljava se razmetljivim, rasipnim konzumerizmom. Takvi preduzetnici su, uz to, često neučtivi prema svojim mušterijama i drže se stava „uzmi ili se tornjaj”, veoma srodnog bahatom ponašanju za koje je odgovorna ekonomija nestašice u državnom sektoru. Takva zastranjivanja okreću javno mnjenje protiv privatnog sektora. Kad se već formira, javno raspoloženje više ne priznaje razlike,

koji su uticali na moje razumevanje ovog procesa. Videti i radove Juhasa (P. Juhász, 1981) i Petea (I. Pető, 1989), a naročito pionirski rad F. Erdelja i I. Bibo-a.

¹⁵ Vidi Gabor (I. R. Gabór, 1979) i Gabor i Galaši (I. R. Gabór i P. Galasi, 1981).

¹⁶ Tempo modernizacije i sazrevanja mađarskog privatnog sektora zavisiće umnogome od toga koliko će se čvrsto zemlja priključiti na evropski i svetski kapitalistički krvotok. Ekonomska kultura koja nas zapljuskuje sa Zapada, visoki zahtevi zapadnih potrošača u pogledu kvaliteta, te organizacija i disciplina u poslovima i proizvodnji u koje se ulazi zajednički sa zapadnim partnerima mogu biti veoma podsticajni.

pa je nepravedno strogo i prema časnim, marljivim i štedljivim privatnim preduzetnicima koji se u širenju svojih poslova služe isključivo poštenim sredstvima.

Naravno, dobro bi nam došlo dodatno obrazovanje i propagiranje principa poštenog delovanja, štedljivosti i poslovnog ponašanja zagledanog u budućnost. A organizacije i sindikati privatnog sektora trebalo bi da zauzmu oštar stav prema etičkim ogrešenjima. Potrebni su nam i zakonski propisi; između ostalih, za sprečavanje kartelskih udruživanja radi eliminisanja suparništva i za zabranu tajnih sporazuma, monopola i nelojalne konkurencije. Međutim, smatram da sve to može odigrati tek drugorazrednu ulogu. Presudna promena moguća je jedino po ispunjenju šest navedenih zahteva. Bez dugoročnih konsideracija i investicija privatnog sektora ne može se stvoriti osećanje da je privatna svojina sigurna. Ukidanje ekonomije nestašice (vidi str. 141-145), javljanje konkurencije i suparništva te strah od poslovnog neuspeha - podstaći će privatnog preduzetnika da pokloni punu pažnju potrošaču.

Poslednja napomena tiče se uvođenja stranog kapitala. Smatram da ključ za strane investicije treba tražiti u razvijanju privatnog sektora u Mađarskoj. Ja, na primer, ne bih računao na znatnija ulaganja stranog kapitala u mađarsku privredu samo na temelju nuđenja izuzetnih uslova. Danas više državnih dekreta pruža izuzetno povoljne uslove stranom kapitalu, nasuprot domaćim privatnim firmama. No svaki strani investitor zdrave pameti zna da je takve povlastice vrlo lako ukinuti. U najboljem slučaju upustio bi se u investicije čiju sigurnost garantuje njegova vlada. Prema tome, strane investicije nužno će zavisiti od politike koju sprovodi investitorova vlada.

To može predstavljati napredak, ali nikako veliki, što je već očigledno. Štaviše, takva situacija može privući varalice u potrazi za brzim i velikim profitom, spremne da smesta, na prvi znak, zbrišu. Ozbiljan i trezven strani investitor, naprotiv, želeće da nešto sazna o statusu privatne inicijative u Mađarskoj. Bude li

svaki pojedini Mađar mogao slobodno da raspoláže vlastitom radnom snagom, novcem i bogatstvom, te bude li mu dozvoljeno da se bez ograničenja bavi spoljnom trgovinom, tada strani investitor neće imati ozbiljnih razloga za zabrinutost. Ponašanje mađarskih državnika koji se u inostranstvu upinju da privuku strani kapital u Mađarsku smatram prilično detinjastim. Kapital će, sasvim sigurno, sam doći čim se u ovoj zemlji oseti bezbednim i čim prestane da strahuje od bezbroj birokratskih restrikcija.¹⁷

DRŽAVNI SEKTOR

Za ovu priliku, u državni sektor ubrajam sve vidove javnog vlasništva (preciznija distinkcija kasnije će doći na red). Glavni distinktivni kriterijum je negativan: ono što pripada državnom sektoru nije u privatnom vlasništvu. Ili, po ekonomskoj teoriji svojinskih prava: dohodak koji preostane kao razlika između prihoda i rashoda ne ide u džep fizičkih lica, niti ona pokrivaju gubitke.

U Mađarskoj, kao i u više drugih socijalističkih zemalja, princip „tržišnog socijalizma“ postao je ideja-vodilja reformskog procesa. Ta je doktrina prilično složena,¹⁸ pa ću se ovde zadržati samo na suštini problema. Po tom principu, državne firme bi

¹⁷ Drugo je pitanje vredni li truda podsticati interesovanje stranih investitora pružanjem odgovarajućih i pravih informacija i isticanjem prednosti od ulaganja u Mađarskoj.

¹⁸ Literaturom o spornom pitanju „tržišnog socijalizma“ mogla bi se i spuniti čitava biblioteka. Ovde pominjem samo najznačajnije radove: Baronea (E. Barone, 1908), fon Mizesa (L. fon Mises, 1920), Tejlora (F. M. Tejlor, 1929), Hajeka (F. A. Hayek, 1935) i Oskara Lange. (1936-37). Klasičan rezime spora dat je u studiji A. Bergsona (1948). Lavoa (D. Lavote, 1985) je sačinio izvanredan pregled. Pioniri reformskih ideja utemeljenih na decentralizaciji bili su B. Kidrič (1985) u Jugoslaviji, Đ. Peter (Gy. Péter, 1954a i b, 1956) i J. Kornai (1959) u Mađarskoj, V. Brus (1972) u Poljskoj, E. Liberman (1972) u Sovjetskom Savezu i J. Sun (1982) u Kini.

trebalo da ostanu u državnom vlasništvu ali bi ih, stvaranjem odgovarajućih uslova, valjalo naterati da delaju kao da su u sklopu tržišta. Ja ću koristiti - i osporavati - termin „tržišni socijalizam” jedino u tom suženom smislu: *tržišni socijalizam = državna svojina + tržišna koordinacija.*

Reći ću bez ikakvog okolišanja i cifranja: osnovna zamisao tržišnog socijalizma naprosto je omanula. Jugoslavija, Mađarska, Kina, Sovjetski Savez i Poljska svedoče o njenom fijasku. Došlo je vreme da toj činjenici pogledamo u oči i okanemo se načela tržišnog socijalizma, mada ima još dosta ljudi koji bi hteli da budu njegovi zaštitnici. Ja im se ne mogu pridružiti. Štaviše, moram da ukažem na sledeće činjenice.

Tržišni mehanizam je urođeni koordinator aktivnosti privatnog sektora. S njim su povezani autonomija donosilaca odluka i središnji pojam slobode ugovaranja bez kojeg nema funkcionisanja tržišnog mehanizma niti sigurnosti privatne svojine. Zaludna je nada da će se državna firma ponašati kao da je u privatnom vlasništvu i spontano delati kao da je tržišno orijentisani subjekt. Vreme je da jednom zasnaga dignemo ruke od jalovih očekivanja. Gotovo je s tim, nikad više. Zašto nas čudi činjenica da državno vlasništvo neprestano stvara i obnavlja birokratiju kad je državna firma upravo organski deo birokratske hijerarhije.

U početnoj, „naivnoj” fazi reformskog procesa svi smo gajili nadu da će već puko ukidanje planskih komandi biti dovoljno da državne firme počnu da se ravnaju prema tržištu. No, ta se nada izjalovila. Umesto toga, kao što je pokazalo nekoliko analiza posle 1968. godine, *direktno* birokratsko regulisanje državnog sektora zamenjeno je *indirektnim*. Državni aparat nalazio je stotine načina da se petlja u život firmi.¹⁹ Ako je kampanja i uspela da stane na kraj jednom vidu mešanja, odmah je iskrsnuo

¹⁹ Za analizu odnosa između indirektno ekonomske kontrole, ekonomskog menadžmenta i firmi vidi, na primer, radove L. Antal (1979, 1985), T. Bauera (1976) i M. Tardoša (M.Tardos 1980).

drugi. Takva birokratska koordinacija je isto toliko *spontani* efekat i urođeni vid postojanja državne svojine koliko je to tržišna koordinacija u slučaju privatne svojine. Dvadesetogodišnje iskustvo Mađarske, zajedno s iskustvom svih ostalih socijalističkih država pobornica reforme, dokazuje da to više nije sporno, već je naprosto *činjenica* koja se mora prihvatiti.

Kasnije ću se posebno pozabaviti načinom na koji se može i mora smanjiti udeo državnog sektora. Treba se nadati da će posle jednog takvog procesa na firme državnog sektora otpadati tek manji deo ukupne proizvodnje. Može se zamisliti i da će državne firme, čim se svedu na mala ostrvca u moru privatne ekonomije, morati da se ponašaju gotovo kao da su i one u privatnom vlasništvu. Međutim, taj aspekt problema je, za sada, daleko od stvarnosti. Danas, a tako će još zadugo biti, moramo da se rvemo s obrnutom situacijom: sićušna ostrvca privatnog sektora okružena su okeanom državnih firmi. Dalje izlaganje u biti će se svesti na tu činjenicu. Moje rezonovanje se, naravno, može pobijati, ali nikako argumentom poput onog da je „francuski 'Reno' takođe državna firma, pa je opet profitno i tržišno orijentisan”.

Ja sektor državnih firmi, pod postojećim uslovima u Mađarskoj i u sociološkom smislu, ubrajam u državnu birokratiju. Državne firme spadaju u sferu „vlade”, a ne „biznisa”. Tako bi ih valjalo i tretirati. Državni sektor se ne sme bezuslovno „liberalizovati”; umesto toga, mora se brižljivo nadzirati. Svaka organizacija iz vladine sfere zapravo je sklona neobuzdanom trošenju novca građana. Prema tome, te izražene tendencije moraju se blokirati.

Taj je problem već obrađivan u mnogim teorijskim i empirijskim studijama.²⁰ Uzmimo, za primer, neki ured čijem rukovodstvu je veoma stalo da obavlja svoje dužnosti. Rukovodstvo

²⁰ Rad Niskanena (W.Niskanena, 1971) pionirska je studija na ovu temu.

„biroa” je rešeno da maksimizira vlastiti budžet. I obrnuto, od zakonodavnog tela koje nadgleda taj biro, traži se da se prilikom utvrđivanja njegovog budžeta odupre tom nastojanju.

Pogledajmo sada kakav je odnos između parlamentarne demokratije i bilo koje od grana državne administracije - armije, na primer. Članovi američkog Kongresa moraju da imaju u vidu da je Pentagon sklon trošenju. Državnim budžetom su zadate granice takvim zahtevima, a uloga budžetske discipline je da obezbedi poštovanje tih granica. Doduše, Kongres je podložan političkom pritisku, a vojska opet usmerava pritisak na to da poveća svoj budžet. Praksa kojoj redovno pribegavaju i te kako nam je dobro poznata iz načina na koji se u socijalističkoj privredi postupa s državnim investicijama: predračun troškova za novi vojni objekat ili novo oružje iznosi jednu milijardu dolara, ali čim se krene s proizvodnjom, ispostavi se da će stvarni troškovi biti dvostruko ili trostruko veći od predviđenih. No tada je već prekasno da se čitav projekat obustavi. Eto još jednog argumenta u prilog očuvanju kongresne kontrole. Postoje specijalizovani odbori za nadzor vojnih izdataka. I opozicija te troškove drži na oku. Ako dođe do zloupotreba, veliki su izgledi da će biti otkrivene.

Odnos između oružanih snaga i parlamenta samo je jedan primer opštijeg odnosa između izvršne vlasti (tj. birokratije) i slobodno izabranog parlamenta. Ova prva je nužno ekspanzivno nastrojena, pa je stoga jedna od glavnih obaveza ovog potonjeg da obuzdava tu ekspanziju. Novac koji birokratija troši potiče od građana, a ne iz njenog vlastitog džepa. Zadatak je parlamenta da drži na oku trošenje novca građana.

Do pre samo godinu dana bilo bi iluzorno pokretati to pitanje. Danas, čak i dok pišem ove redove, tek treba da budu stvoreni politički i organizacioni uslovi za zakonodavni nadzor nad državnim sektorom. Takva promena iziskuje slobodne parlamentarne izbore, poslanike koji će svu svoju energiju posvećivati zadacima u parlamentu uz odgovarajući aparat koji radi na tome i tako redom. U svakom slučaju, danas ima *šansi* da se ti uslovi steknu.

Prema tome, došlo je vreme da se s najvećom ozbiljnošću iznese sledeći predlog: „*Nemojmo* davati neograničenu moć direktoru državne firme!”

Baš zato što zagovaram liberalizaciju privrede, hoću da budem liberalan prema građaninu i vlasniku privatne firme koji će reskirati ulažući vlastiti novac. I obrnuto, voleo bih da se uvede stroga kontrola nad načinima trošenja novca poreskih obveznika. S obzirom na to, direktora državne firme svrstavam u državne službenike. Ako on dobro radi svoj posao, neću mu zavideti na visokoj plati. Ako je nesposoban, mora da ide. Ali nemojmo se zavaravati - direktor državne firme nije preduzetnik. Ne može se poricati činjenica da i on, kao i šefovi drugih državnih institucija, nastoji da što je moguće više proširi granice svojih izdataka.

Direktor državne firme, isto tako, želi da više investira, da pribavi što veću količinu čvrste valute, da uvozi više mašina i opreme s konvertibilnih tržišta, da više putuje i da isto to omogući svojim kolegama; i, naravno, želi da povećava plate, budući da to jača njegovu popularnost među zaposlenima i smanjuje napetosti oko njega. Do sada je on to sebi mogao da priušti, jer nije morao da se takmiči s privatnikom, koji se čuvao takvog prekomernog trošenja. Ako je direktor državne firme previše trošio, imao je ralne izgleda da dobije pomoć: državni budžet ili bankarski sistem bi svakako priskočili da ga izvuku iz nevolje. Dokle god državni sektor ostaje dominantan sektor u nacionalnoj ekonomiji, firme, zbog svojih spontanih i internih interesa, nisu niti će ikada biti izložene tvrdim budžetskim ograničenjima. Vreme je da se okanemo nade da budžetska ograničenja mogu da se pooštre.

Hteo bih da izbegnem obe krajnosti - preterano uprošćavanje i preterano zaoštavanje. Ne tvrdim da je državna firma samo jedna u nizu javnih službi i da se ni po čemu ne razlikuje, recimo, od Ministarstva ili odeljenja za bezbednost saobraćaja ili poreske uprave. Niti bih pak rekao da je položaj direktora državne firme po svemu sličan položaju gradonačelnika ili šefa policije. Državna firma prodaje svoje proizvode za novac, posluje na bazi

obračuna prihoda i rashoda i održava odnose s prodavcima i kupcima. U tom smislu direktori državnih firmi u svom ponašanju ispoljavaju osobine poslovnih ljudi i one su, tokom dve decenije koliko je proteklo od reforme iz 1968, nesumnjivo postale izraženije. Bila bi velika sramota zanemariti ta svojstva. No, u isti mah, svi odgovorni direktori, od onog najvišeg do onog najnižeg, moraju shvatiti da je svaki od njih državni službenik kome je dato da raspolaže državnim sredstvima. U tome oni moraju snositi punu odgovornost i sasvim je opravdano da predstavnici građana nadgledaju njihov rad.

Iz ovoga što je gore rečeno sledi nekoliko praktičnih predloga. Nije zadatak ove knjige da elaborira tehničke i administrativne pojedinosti tih predloga; izložiću samo osnovna načela.

1. Direktor državne firme trebalo bi da ima potpunu samostalnost pri donošenju sledećih odluka: o strukturi i količini proizvodnje, o kombinaciji inputa i izboru tehnologije, o sporazumima sa svojim dobavljačima i kupcima, kao i o zapošljavanju i otpuštanju radnika.

Na papiru, te su odluke u nadležnosti firme, ali u praksi viši organi nalaze najrazličitije načine da se umešaju. Što se mene tiče, prednost dajem potpunijem, doslednijem ostvarivanju samostalnosti. U stvari, zalagao bih se za to da državna firma ima samostalnost sličnu onoj koju uživaju zasebne jedinice *unutar* velikih privatnih firmi u razvijenim kapitalističkim sistemima. Direktor pododeljenja, po pravilu, može slobodno da donosi mnogobrojne odluke samostalno, dok centrala velike firme odlučuje o osnovnim finansijskim ciljevima.²¹

21 Objavljeno je mnogo studija o, na primer, načinu na koji razne podređene jedinice stiču delimičnu autonomiju unutar velike kapitalističke firme. Ta delimična autonomija podrazumeva da je podređena jedinica odgovorna jedino pred sobom i da proizvodi zarad sticanja vlastitog profita. A, zapravo, nije tako, jer u pozadini stoji istinski vlasnik, ogromna kapitalistička firma.

2. Sve u svemu, određivanje prodajne cene trebalo bi da spada u nadležnost direktora državnih firmi. Državna firma (to jest, prodavac), bez zvanične intervencije vlade, utvrđuje cenu proizvoda i usluga, što u tržišnoj privredi obično radi proizvođač. Osim tog prava, državna firma ima i pravo da se kao prodavac slobodno dogovara s kupcem (državnom firmom ili privatnikom) o onim cenama o kojima bi se u normalnim tržišnim odnosima svojevolski dogovarali prodavci i kupci.

Vlast bi i dalje trebalo da propisuje cene u opravdanim slučajevima; međutim, oni bi morali da ostanu samo izuzetak od opšteg pravila slobodnog određivanja cena. O tim izuzecima biće reči u 2. glavi.

Sada dolazimo do onih oblasti nadležnosti u kojima je, po mom mišljenju, neophodno ograničiti samostalnost državne firme.

3. Najvažnije od svega: državni bankarski sistem mora striktno kontrolisati davanje kredita državnom sektoru. Mora se sprovesti stroga monetarna kontrola. U tom pogledu ne sme se popustiti ni pred kakvim pritiscima.

4. Moramo zahtevati sličnu strogost i na planu fiskalne discipline u odnosima između državne blagajne i državnih firmi. Kasnije ćemo, u 2. glavi, govoriti o definitivnom ukidanju prakse dotiranja državnih firmi gubitaka. Ovde samo želim da kažem da, dok to ne učinimo, moramo strogo ograničiti praksu da se gubici nadoknađuju; porezi se moraju ubirati i, uopšte, moramo stati na kraj pogađanjima između državne blagajne i državnih firmi.

5. Ne sme se dozvoliti liberalizacija politike plata u državnim firmama. Ovaj stav direktno se kosi sa rasprostranjenim mišljenjem da bi i na tom području državne firme trebalo da imaju punu samostalnost. Vratću se ovom svom predlogu, da ga potkrepim argumentima, i uopšte pitanju discipline na području plata.

6. I dalje ostaje opasnost da državna firma, ako ne bude zauzdana, troši čvrstu valutu za uvoz nadajući se da će nekako naći forinte za kupovinu čvrste valute. Formulisaću svoj predlog u dve varijante:

(a) Ako obavimo stabilizacionu operaciju opisanu u 2. glavi, ako čvrstom doslednošću uspemo da ograničimo kredite državnim firmama i ako, uz to, postignemo konvertibilnost forinte po realnom kursu - tada, i samo tada, možemo ukinuti posebna ograničenja pri kupovini čvrste valute od strane državnih firmi. U tom slučaju će forinte biti ograničeno dostupne, pa će traženja za čvrstom valutom biti obuzdana.

(b) Ako uslovi koje smo sumirali pod tačkom (a) ne budu ispunjeni, onda se državnim firmama kupovina čvrste valute mora ograničiti direktnim administrativnim sredstvima.

7. Državna firma bi trebalo samostalno da donosi one investicione odluke koje može sama da finansira, bilo iz vlastite štednje ili bankarskim kreditima, bilo sredstvima pribavljenim na tržištu kapitala. Ako pak centralni ili lokalni državni budžet takođe učestvuje u finansiranju investicije, ili ako su krediti poduprti državnim garancijama, onda se mora pribaviti i saglasnost zakonodavnog tela (parlamenta, lokalnog saveta) kome je poveren nadzor nad državnom organizacijom koja finansira taj projekat.

Odluka parlamenta je potrebna i kad je investiranje skopčano s međudržavnim ugovorima. Današnje i buduće generacije ne smemo staviti pred *svršen čin*, kao što se već desilo sa takvim ozloglašanim investicionim objektima kao što su, na primer, elektrana Beš-Nadmaroš na Dunavu ili mađarsko učešće u izgradnji sibirskog gasovoda u Sovjetskom Savezu. Ako se pokaže da je predložena investicija nerentabilna, ili je u ma kom pogledu opasna, može se obustaviti. Naravno, budući da odluke poput potonjih obično podrazumevaju zamašne gubitke, bilo bi mnogo umerenije ući u investicije tek nakon zrelog promišljanja. Izabranim predstavnicima naroda mora se dati pravo da donose

odgovorne odluke *pre* nego što se odreši ogromna državna kesa ili potpišu odgovarajući međunarodni ugovori.

8. Ovo što ću sada reći pominjem samo da bih zaokružilo celinu, budući da ću se time kasnije detaljnije pozabaviti: direktori državnih firmi nemaju pravo da prodaju preduzeće. To pravo pripada *vlasniku*, dok je direktor samo plaćeni službenik.

Ne verujem da bi autonomija opisana u tačkama 1 i 2 kombinovana s ograničenjima autonomije iz tačaka 3 do 8 obezbedila efikasnost državnih firmi. Da budem jasan: to je *zaludna nada*. Državna firma ima sopstvenu sudbinu, pogotovo dokle god u privredi dominira državni sektor; nema tog čudotvornog leka koji će je naterati da efikasno posluje. Doduše, niko ne može biti ravnodušan prema neefikasnosti državnog sektora i gornji predlozi bi mogli doprineti da se ona smanji. Te predloge, međutim, pre svega opravdavam drugim ciljevima, od kojih ističem dva.

Najvažnija je *zaštita privatnog sektora*. Sredstva kojima zemlja raspolaže ograničena su; za njima posežu i državni i privatni sektor. Ali izgledi tih dvaju sektora kao suparnika u nadmetanju za sredstva nisu jednaki. Apetit državnih firmi je praktično nezajažljiv, jer su one navikle na meka budžetska ograničenja, dok su tvrda budžetska ograničenja rezervisana za tražnju privatnog sektora. Državne firme imaju vrlo razvijene veze s bankama i vlastima, a već i sama njihova veličina obezbeđuje im mnoge prednosti prilikom nabavke sredstava. Nepopustljive restrikcije kredita namenjenih državnim preduzećima, regulisanje isplate ličnih dohodaka, nadzor nad državnim investicijama i druge restrikcije neophodne su da bi se sprečilo da privatni sektor bude istisnut usled težnje državnog sektora da sredstva pretoči u svoje fondove. Oni koji razvijanje privatnog sektora smatraju ozbiljnim zadatkom ne mogu dopustiti da udeo dvaju sektora u raspodeli sredstava bude određen slobodnim delovanjem političkih i ekonomskih snaga.

Ja nisam pristalica često izvikivane parole kojom se traže jednaki uslovi konkurencije dvaju sektora. Umesto toga, zalažem se, bez pravdanja, za različit tretman sektora koji čine nacionalnu ekonomiju. Oni koji troše državne fondove ne mogu imati jednaka prava kao oni koji se oslanjaju na vlastita sredstva. U potonjem slučaju, građanin koji troši vlastiti novac poziva se na osnovno ljudsko pravo. U onom slučaju kad novac potiče iz državne kase, društvo bi trebalo da vrši strogi nadzor. Koliko god je opravdano upozorenje „Dalje ruke od privatnog sektora!”, toliko je opravdan i zahtev za strogim nadzorom nad državnim.

Ova je zamisao direktno suprotna tekućoj praksi, to jest birokratskom ograničavanju privatnog sektora a liberalizaciji državnog. Moj stav se kosi i sa stavovima nekolicine ekonomista i političara koji se u svojim predlozima i platformama u više navrata zalažu za nastavljanje, čak ekspanziju, današnje politike: žele da obezbede neograničenu liberalizaciju poslovanja državnih firmi uz zadržavanje stotine ograničenja nad privatnim sektorom.

Drugi, podjedanko važan cilj koji opravdava restrikciju tražnje državnog sektora jeste *makroekonomska stabilizacija*. Kao što će biti jasno iz 2. glave, preko su nam potrebne fiskalna i monetarna disciplina, disciplina na području plata, kao i brižljivo promišljanje pre donošenja bilo kakvih odluka koje se tiču investicija čija realizacija podrazumeva korišćenje državnih sredstava. U prethodnoj analizi u više navrata smo pominjali ulogu parlamenta. Ne bih se sada zadržavao na tome kako bi trebalo da funkcionišu odnosi između budućeg mađarskog parlamenta i birokratije koja će izrađivati privredne planove za državni sektor u Mađarskoj. Prilikom oblikovanja tih veza, moraćemo da uzmemo u obzir iskustva, stečena u uslovima monolitne strukture planske privrede, koja se tiču odnosa između vodećih političkih tela i nižih ekonomskih institucija (procesu pogađanja, izvrtanje informacija).

Moraćemo, takođe, da izvagamo loše i dobre strane iskustava razvijenih parlamentarnih demokratija, to jest funkcionisanje odnosa između parlamenta i državne birokratije u tim zemljama. U isti mah, moramo priznati da nijedna parlamentarna demokratija do sada nije bila suočena s toliko golemim državnim sektorom s kakvim će se budući mađarski parlament morati da suoči. Ako ne želimo da budući parlament svojim odlukama samo aminuje predloge birokratije i ako želimo da izbegnemo obogaljenje državnog sektora beskrajnim parlamentarnim debatama, onda nam ne preostaje ništa drugo do da pokušamo da saradnju između parlamenta i državnog sektora usmerimo ka prohodnom srednjem kursu, kojim se izbegavaju kako preterana intervencija tako i neograničen liberalizam. Od vitalnog je značaja da sve političke snage imaju vlastita stručna tela, koja će im omogućiti da istinski kontrolišu državni sektor, ali nikada se ne mešajući u njegove svakodnevne aktivnosti.

Osim toga, potrebno je stvoriti niz institucija pod parlamentarnim, a ne vladinim, nadzorom, institucija koje će predstavljati delotvornu protivtežu državnoj administraciji. Tu su već učinjeni prvi koraci. Osniva se Državna revizorska služba (po uzoru na službe koje nalazimo u mnogim parlamentarnim demokratijama) da nadzire rashode državnog aparata. Još jedna nova institucija, koja će rukovoditi privatizacijom državne svojine, verovatno će biti pod nadzorom parlamenta, a bilo bi svrsishodno da i centralna banka, Nacionalna banka Mađarske, bude pod parlamentarnom kontrolom. Bez sumnje biće potrebno još mnogo organizacija nezavisnih od vladine mašinerije.

Ne bih hteo da previše očekujemo od budućeg mađarskog parlamenta. Tek posle procesa organskog razvoja i dugačkog razdoblja učenja poslanici i njima odgovorne institucije moći će značajki da obavljaju svoje zadatke. To podrazumeva da će štampa i javno mnjenje imati veoma važnu ulogu u praćenju državnog sektora, naročito u periodu učenja, ali i kasnije. Poslovni rezultati (dobici i gubici) državnih firmi ne smeju se držati

u tajnosti; oni koji na kraju plaćaju ceh - građani - moraju biti obaveštavani o svemu.

Iz svega što je rečeno o neminovnim birokratskim obeležjima državnog vlasništva logički sledi da sam ja krajnje sumnjičav prema onoj vrsti takozvane „svojinske reforme“ koja državnu svojinu prenosi na druge državne institucije ili firme po raznim pravnim obrascima (na primer, prenosom deonica), umesto da je preda u ruke pravim privatnicima, a koja se danas u Mađarskoj izvodi s nedopustivom žurbom. Gotovo podjednako sam sumnjičav i prema „državnom tržištu kapitala“, što je, po meni, jedna od najgrotesknijih besmislica čitavog reformskog procesa u Mađarskoj. Poslednjih decenija bili smo preplavljeni pseudo-reformama; ono što danas doživljavamo najnoviji je talas tih fingiranih, nepostojećih promena. Videli smo da organizacija kojoj je dato pravo da troši državni novac to čini neodgovorno. Tobaž smo našli rešenje: lišavamo tu državnu organizaciju vlasničkih prava i predajemo ih drugoj državnoj organizaciji, koja opet nastavlja s neodgovornim trošenjem državnog novca.

Ja zazirem od mnogih takvih promena. Jedna od njih se u stručnom žargonu mađarskih ekonomista naziva „unakrsno vlasništvo“. Po toj zamisli, jedna ili više državnih firmi postaju zajednički vlasnici neke druge, opet državne firme. Dalji stupanj promene je preplitanje državnih komercijalnih banaka i drugih državnih firmi. Banka pribavlja deonice određene državne firme ili, obrnuto, državna firma postaje akcionar državne banke. Postoji još jedan vid: nešto što se zove „institucionalno vlasništvo“, sistem u kome državno osiguravajuće društvo ili gradski savet kupuje deonice državne firme.

Ti su oblici uvedeni bar delimično, a takve promene uopšte sve više uzimaju maha. U nekim studijama napisanim o mađarskoj reformi te su promene odavno tražene, a ima studija koje i danas insistiraju na njihovom daljem širenju.²² No, ma koliko

²² Ne mogu ovde da dam celovit pregled literature o ovom pitanju, niti u delokrug ove knjige

ova struja bila jaka, kako po idejama i intelektualnim raspravama tako i u vezi sa tekućom praksom, ja sam odlučan u nameri da joj se suprotstavim. Valjda nisam jedini kome se ovo simuliranje popelo navrh glave. Već smo se oprobali u simuliranju mnogo čega. Državna firma simulira ponašanje firme koja radi po principu maksimiziranja profita. Birokratska industrijska policija, koja reguliše ekspanziju i sužavanje raznih grana proizvodnje, simulira ulogu konkurencije. Ured za kontrolu cena simulira tržište na planu određivanja cena. Poslednji noviteti na ovoj listi su simulirana deoničarska društva, simulirano tržište kapitala i simulirana berza. Sve te tekovine zajedno čine mađarski Vol strit - sav od plastike!

Zapadnjak, recimo iz Svetske banke ili Međunarodnog monetarnog fonda, koji skokne do nas na nekoliko nedelja, može biti začaran tim simulacijama; posetioci iz inostranstva obično su naklonjeni iskustvima koja im se čine bliska. Šetajući Budimpeštom zapadnjak će se obradovati kad ugleda Mekdonaldov restoran, naprosto zato što ga podseća na znani ukus „big Meka”. Isto tako, biće mu drago kad vidi poznate banke, deoničarska društva ili berzu. Verovatno neće primetiti da su te iste banke, deoničarska društva i berza tek puki falsifikati. Ono što mi ovde imamo jeste nekakva čudna varijanta igre „monopol”, koju ne igraju klinci, već odrasli zvaničnici, i to ne imitacijom novca već stvarnim državnim parama.

Kad god u razgovoru dođem na ovo pitanje, začujem sledeći protivargument: „Pa, pogledajte današnje kapitalističke zemlje! I tamo ima stizaset deoničarskih društava čije akcije uglavnom poseduju druge firme, osiguravajuća društva, neprofitne institucije (na primer, penzioni fondovi ili univerziteti), ili lokalne

spada njeno rangiranje. Čini mi se da je uticaj M. Tardoša bio najveći (od njegovih najnovijih radova, videti 1988a i b). Videti i Šarkezi (T.Sárközy, 1989). Slična razmišljanja objavio je i Savetodavni odbor za ekonomski menadžment (1988). Iscrpan pregled sporova vođenih u Mađarskoj o reformi vlasništva u državnom sektoru sadržan je u radovima Baršonja (J. Börsony, 1989) i Lendela (L. Lengyel, 1989, str. 153-185).

vlasti." Stvarno, zašto tražim da udeo tih neprivatnih vidova vlasništva bude išta manji u Mađarskoj nego u savremenim kapitalističkim sistemima?

Čvrsto sam uveren da istorija nije nalik na kotur filma koji se može zaustaviti u svakom trenutku, ili po volji ubrzati unapred ili unatrag kad se to nama prohte. Socijalističko državno vlasništvo podrazumeva potpuno, stoprocentno obezličavanje svojine. Mi taj proces ne možemo prosto obrnuti u nastojanju da procenat postepeno smanjujemo na 95, 90, 85 i tako redom. Film se mora potpuno premotati i pustiti od početka. Nego, da pogledamo detaljnije pređašnje i današnje tekovine kapitalističkog sveta. Taj smo problem već dotakli u analizi privatnog sektora današnje Mađarske, pa ćemo prekinutu nit nastaviti kratkim prikazom dinamike viševjekovnog razvoja kapitalizma.

Prvi pokretači kapitalističkog razvoja u svim zemljama jesu individualni preduzetnici; oni su najdomišljatiji sićušni šrafovi srećne ruke koji, bilo hitro bilo tokom niza uzastopnih generacija, akumuliraju kapital. To važi kako za istoriju kapitalizma na nivou pojedinačnih zemalja tako i za istoriju većine velikih kapitalističkih firmi u svakoj zemlji ponaosob. Preduzetnici dolaze i odlaze; neki isplivaju, drugi potonu. Ima onih koji ne odmaknu dalje od neuglednih radnjica, kao i onih čiji poduhvati izrastu u mamutske kompanije. Istovremeno se neprekidno stiče sve više obezličenog kapitala; taj kapital pripada ljudima koji svoju ušteđevinu drže u bankama ili je ulažu u kupovinu akcija. Jačanjem sigurnosti vlasništva, razvojem prateće pravne infrastrukture i širenjem etike fer-pleja u poslovnom rukovođenju - može se očekivati i paralelno rasprostiranje raznih vidova neprivatnih investicija. Naravno, taj proces podrazumeva i to da država dejstvuje kao garant zdravih poslovnih transakcija.

Kad se sve sabere, analiza pokazuje da iza većine institucionalnih ulaganja stoji interes krajnjih privatih vlasnika. Taj interes vrši pritisak na investiciono ponašanje neprofitne institucije. Ili je u pozadini prilično moćna institucija - na primer, univerzitet

ili fondacija - s vlastitom tradicijom i vlastitim organom istinske autonomije. Ta će se institucija zacelo odlučno starati da se njene investicije isplate, tim pre što je ona i finansijski samostalna i što ne može da računa na državni patronat. Dakle, udeo neprivatnih investicija rašće kao posledica ovog procesa.

No, ovde valja izreći dve napomene koje na to bacaju nešto izmenjenu svetlost. Prvo, ako je poduhvat doista nov, onda se samo izuzetno radi o neprivatnoj investiciji. Većina značajnih proizvoda tokom poslednjih pedeset godina pojavila se zahvaljujući podršci određenih pojedinaca ili grupa sa preduzetničkim duhom koji su čitav proces finansirali iz vlastitog džepa. Jedini bitni izuzeci bile su inovacije tesno povezane s vojnim projektima ili velikim infrastrukturnim objektima. Izgleda prirodno očekivati da centralna vlada pribavlja kapital neophodan za izgradnju novog aerodroma i pri tom saraduje s lokalnim vlastima. No to bi bio izuzetak od pravila koje najčešće važi kada se uvodi nešto doista novo. Stvari se obično odvijaju ovim tokom: začetnici poduhvata zgrnu pozamašan profit na novom proizvodu u novoj industrijskoj grani ili na novom tržištu, ali oni i plaćaju ceh kad zagusti. Inicijalni kapital se obično zaokruži sredstvima spoljnih privatnih investitora, prvenstveno onih koji su spremni da reskimiraju s neizvesnim poslovima ako se nadaju izuzetno visokom profitu.²³

Druga napomena je zapravo pitanje: zašto bi Mađarska morala da se upravlja prema stepenu obezličivosti svojine u savremenom kapitalizmu?

Dobro znam da deoničarska društva u savremenim, visoko razvijenim kapitalističkim zemljama igraju veliku ulogu i da milioni akcionara u najboljem slučaju tek posredno učestvuju u kontroli poslovanja korporacija čije akcije poseduju. Prema poznatoj dihotomiji Alberta Hiršmana, mali akcionar svoje ra-

²³ U SAD i drugim industrijski razvijenim zemljama, formiraju se specifične finansijske institucije za finansiranje takvih riskantnih poduhvata.

zočarenje izražava „odlaskom”, to jest tako što proda akcije koje mu više ne odgovaraju, a ne „glasanjem”, to jest neposrednim uticajem na upravljanje firmom. Mnogi privatni vlasnici ne odlučuju neposredno o investicionom portfelju, već koriste usluge posrednika. U modernim kapitalističkim ekonomijama, na hiljade ili na desetine hiljada osiguravajućih društava i penzionih fondova poseduju poveliki broj deonica velikih korporacija. „Mali” privatni vlasnik daleko je od poslovanja na Vol stritu. Njegov novac je u pitanju; profitabilnost korporacija na kraju će se odraziti na njegov lični imetak i blagostanje, ali ta se veza uspostavlja preko dugih i posrednih spona i donekle biva obezličena. Pa ipak, uprkos tim dobro poznatim činjenicama, Mađarska danas ne mora da imitira savremeni Japan ili SAD. Ako, na primer, udeo institucionalnog vlasništva u Japanu iznosi 42 procenta a u SAD 37 (brojke su, naravno, fiktivne), moramo li mi doista da sledimo ovaj procentualni obrazac?

I na Zapadu se čuju kritike na račun obezličavanja svojine, i to, po mom mišljenju, često opravdane. Klice socijalizma, kakve li ironijel, već postoje u današnjem kapitalizmu. Mnogi veruju da je vlasništvo postalo odveć obezličeno u industriji osiguranja, u zdravstvu i bankarstvu. U SAD danas nalazimo klasičan primer omekšavanja budžetskih ograničenja, u sferi štedno-kreditnih udruženja specijalizovanih za finansiranje stambenih projekata. Mnoga od tih udruženja već su bankrotirala, često zbog toga što su zloupotrebila poverenje ulagača i dodelila kredit izvođačima za koje se ispostavilo da su nepouzdana.

Taj je obrazac i te kako dobro poznat mađarskom ekonomisti. Dakle, nema druge do da se država maši džepa i spase ta udruženja. Ako to ne bi učinila, ulagači bi navalili na njih sa zahtevima da im se isplati ulog, što bi pak moglo da izazove ozbiljnu finansijsku krizu sličnu recesiji iz 1929. godine. Je li to taj primer koji mi treba da sledimo? Nipošto! Mnogi američki ekonomisti smatraju da je od samog početka u tim udruženjima trebalo primeniti znatno tvrđa ograničenja i da su uslovi za

državnu garanciju morali biti mnogo određeniji. Zemlja poput Mađarske mora dobro da pripazi da ne krene tim putem, budući da je nekoliko poslednjih decenija nepokolebljivo poverenje u paternalističku ulogu države uhvatilo duboke korene.

Nego, vratimo se časkom na plate direktora državnih firmi. Za mene je uspešan direktor državne firme veoma cenjen službenik, njegov ugled nije ništa manji od ambasadorovog, gradonačelnikovog ili generalovog. Ali, pazite dobro: on nije biznismen. Ako svoj posao dobro obavlja, neka dobro i zarađuje. Međutim, njegova primanja ne smeju biti astronomska. Ja to ne odobravam, ne samo zbog toga što je zemlja sada zapala u velike teškoće. I da joj dobro ide, direktor u državnom sektoru bi ipak bio samo službenik plaćen iz državnog budžeta, a ne osoba kojoj je na upravljanje poveren novac privatnih lica. Poslanici u parlamentu određuju plate premijera i generala; isto telo bi trebalo da utvrdi i plafon za plate direktora državnih firmi.

Već sam pomenuo da je delimična decentralizacija u Mađarskoj, ostvarena u sklopu reformskog procesa, omogućila da direktori državnih firmi razviju neka svojstva slična onima koja nalazimo kod pravih biznismena. Opravdano je očekivati da će im to doneti i odgovarajuće finansijske i moralne podsticaje. Premda niko trezven ne bi predložio da tužilac dobije poseban dodatak srazmerno ukupnom broju godina koje kažnjenici provedu u zatvoru, možda ne bi bilo neopravdano kada bi direktori državnih firmi mogli da se nadaju nagradi povrh svojih fiksnih plata. No takvi dodaci bi morali biti umereni. Usred mahom arbitrarnog i deformisanog sistema cena i poreskog sistema u današnjoj Mađarskoj, ekonomska definicija „profita“ i dalje je značajan kamen smutnje. Sa ekonomskog stanovišta, neopravdano je pribegavati bilo kakvoj formuli za povezivanje nagrade koja bi se isplaćivala direktoru državne firme sa takozvanim profitom te firme.

Kad predlažem da budući parlament Mađarske utvrdi gornji limit za plate direktora državnih firmi, ne nalazim za potrebno

da se slično postupi i sa direktorima privatnih firmi. Ako vlasnik privatne firme hoće da plati milion forinti godišnje bilo kojem od svojih upošljenika, ne bi smeo u tome da bude ometan; on zna da li mu se to isplati ili ne. Ali niko nema prava da sa blagajne kompanije u vidu plate podiže arbitrarno utvrđen iznos niti da mu taj iznos odobrava neki administrativni organ, ako novac potiče iz državnog budžeta.

Daću vam jedan rečit primer. Sada se raspravlja o tome da li da se Mađarska kandiduje za domaćina Svetske izložbe 1995. Sa time će se izaći pred parlament, gde će poslanici moći da se izjasne o predlogu vlade ili nekog njenog pomoćnog tela. Ja imam sledeći predlog.

Zašto vladini funkcioneri, članovi odbora i komisija ministarstava koji preuzimaju odgovornost za taj predlog ne bi stavili pod hipoteku svoju vlastitu imovinu: stanove u kojima žive, privatne kuće, kuće za odmor, automobile ili umetnine? Predlog bi trebalo da sadrži dodatak s kompletnim popisom te imovine. Oni bi, naravno, imali pravo da sami odrede koji deo ličnog imetka ne bi hteli da opterete hipotekom, ali je isto tako jasno da sve što ulazi u hipoteku za njih mora biti dragoceno. Razume se, na taj način bi bio pokriven tek delić očekivanih investicionih troškova, ali bi zato hipotekom morao da bude obuhvaćen pozamašan deo ukupnog materijalnog bogatstva koje su te osobe prikupile tokom svog radnog veka.

Istovremeno, zakonskim nacrtom o Svetskoj izložbi trebalo bi predvideti izdašne premije za sastavljače predloga, pod uslovom da ta manifestacija prođe onako kako se očekivalo. Istim nacrtom trebalo bi propisati potpunu realizaciju hipoteke, gubitak založene imovine, u slučaju neuspeha izložbe.

Po mom mišljenju, uz takve uslove sastavljačima predloga postalo bi savrešeno jasno šta znači ući u rizik koji se može odraziti na vlastiti džep. Ako pod takvim okolnostima odluče da odustanu od čitavog posla, imaće, logično, pravo da to i učine.

Da se razumemo. Ja ne preporučujem da vlada bilo koje zemlje sledi takvu proceduru kod svakog zakonskog predloga. Ovim polušaljivim primerom želim da pojasnim jednu ozbiljnu stvar. Mađarski građanin je uistinu frustriran; tokom ovih četrdeset godina postalo je sasvim prirodno da partijski i državni funkcioneri odluke o milijardama forinti i gigantskim projektima donose jednim potezom pera. Ako bi projekti uspeali, baš lepo; ako ne bi, tja, šta se tu može - zvaničnici nisu izgubili nijednu svoju paru. Tim ekstremnim primerom želeo sam još da pokažem da oni koji donose odluke najzad moraju biti dovedeni u položaj da na vlastitom džepu osećaju posledice svojih ekonomskih odluka.

POMERANJA U PROPORCIJI DVAJU SEKTORA: PROCES PRIVATIZACIJE

Po mom mišljenju, bilo bi dobro da privatni sektor što brže poraste do takvih razmera da se u njemu ostvaruje veći deo bruto domaćeg proizvoda zemlje. To se, međutim, može postići jedino organskim procesom razvoja i društvenom promenom. Taj proces nije od juče, povlači se već deset-dvadeset godina. Na nama je da ga sada ubrzamo uvođenjem više praktičnih mera.

Ne sviđa mi se parola „reprivatizacija“. Margaret Tačer je imala osnova da sprovodi politiku „reprivatizacije“, jer je u Britaniji privatni sektor uspeo da preživi razdoblje nacionalizacije. Štaviše, Britanija raspolaže dovoljnim količinama domaćeg kapitala za otkup državnog sektora, i to po realnim tržišnim cenama (premda se ni tamo reprivatizacija ne odvija bez teškoća).

Koji su pak ciljevi za Mađarsku umesni i ostvarljivi, a šta, bi, po meni, za nju bilo štetno? Pođimo od ovog potonjeg.

Državnu svojinu ne smemo proćerdati deleći je široke ruke svima odreda. Ta nas greška vreba na svakom zaokretu, u bezbroj oblika. Na primer, nema apsolutno nikakvog opravdanja za prodaju državnih stanova stanarima po ceni koja predstavlja tek delić realne tržišne cene. A da stvar bude još gora, kupac je dužan da u gotovini položi tek neznatan deo otkupnine za stan. Tako raniji stanar može postati vlasnik stana od sto kvadrata u Budimu, najskupljem delu mađarske prestonice, gotovinskom uplatom koja ne premašuje realnu tržišnu cenu jednog kvadratnog metra tog stana. Preispoljna glupost, pogotovo kad se zna da je tog istog stanara država decenijama dotirala kroz nisku stanarinu.

Nije mi poznat tačan broj akcija koje su prešle u privatne ruke tokom sadašnje kampanje za preobražaj državnih firmi u deoničarska društva, a ni cene po kojima se te deonice nude direktorima i drugim zaposlenima u tim firmama. Doduše, čini se opravdanim dati im preče pravo kupovine i popust, ali samo do izvesne mere. Bilo bi krajnje bezumno omogućiti ma kome da postane deoničar budzašto, pa bio on direktor ili tek običan radnik.

Iznet je predlog da se državno bogatstvo raspodeli ljudima po osnovu građanskog prava. Po toj zamisli, svakom građaninu bi pripala mrvica kapitala, koju bi mogao slobodno da proda ili investira. Predlog je pogrešan. Čini mi se kao da je mama-država iznenada preminula pa sad mi, njeni siročići, treba ravnopravno da podelimo nasledstvo. Ali država je živa i zdrava. Njen aparat je dužan da bogatstvom koje mu je povereno brižljivo upravlja sve dok se ne pojavi novi vlasnik koji može da obezbedi sigurnije i delotvornije starateljstvo nad njim. Stvar nije u tome da se svojina udeli, već da se preda u ruke stvarno boljem vlasniku. Preduslov za to je širenje i jačanje istinske privatne preduzetničke motivacije.

Izložit ću sada u vidu nekoliko predloga ono što ja smatram pozitivnim.

1. Pripadnicima privatnog sektora trebalo bi omogućiti da imovinu državnog sektora kupuju u odgovarajućim delovima. Domaćinstva bi trebalo nesmetano da kupuju državne nekretnine (stanove ili čak stambene zgrade, zemljište, prodavnice itd.). Privatni preduzetnici imali bi pravo da kupuju državna preduzeća. Naravno, u Mađarskoj kakva je danas bilo bi nerealno računati s tim da privatni preduzetnici kupuju velike državne firme. Ali trebalo bi im dati priliku da kupuju manja preduzeća. Da bi se to potpomoglo, ogromna mađarska preduzeća, veštački ukрупnjena, mogla bi se izdeliti na više manjih jedinica, a zatim prodavati privatnim preduzetnicima. Pri tom se nikako ne bismo smeli rukovoditi principom „duplo ili ništa”. Veštački predimenzioniran kolos može se izdeliti, recimo, na pet ili deset manjih i zdravijih jedinica, a ostatak zadržati pod državnom upravom.

Taj proces prelaska državne svojine u privatne ruke nikako ne bi smeo da dovede do brutalnog demontiranja velikih, nedeljivih celina. Današnja mađarska privreda je prekomerno koncentrisana, čak i u poređenju sa stopom koncentracije u razvijenim industrijskim zemljama. Sijaset je prilika za stvaranje manjih jedinica, ali ne treba ni pre nagljivati. S tim u vezi neizostavno treba analizirati strukturu koncentracije istinskih tržišnih privreda, u kojima je konkurencija dovela do neke vrste prirodne selekcije. U tim privredama velika, srednja i mala preduzeća, pa čak i ljudi koji se bave kućnom radinošću, koegzistiraju i saraduju. Mađarskoj je potrebna upravo takva raznolikost dimenzija.

Bilo bi nerazumno pribegavati jednoobraznim metodima ne obazirući se na granu privrede ili veličinu firme koja je u pitanju. Za gigantsku firmu mora se primeniti drukčija procedura nego za državnu bakalnicu ili mali servis za popravku automobila. Isto važi i prilikom izbora nekog od oblika privatizacije razmotrenih u tačkama 2-8 u daljem tekstu. Relativno je jednostavno manje jedinice prebaciti iz državnog vlasništva u ruke pojedinaca ili grupe

pojedina. Što je jedinica veća, to su neminovniji drugi pravni oblici. (Vidi napomenu u vezi sa deoničarskim društvom u tački 9).

2. Ma kakve veličine bila, državnu svojinu treba prodavati privatnom vlasniku po realnoj tržišnoj ceni, i to po pravilu putem javne licitacije uz obavezno obaveštavanje potencijalnih kupaca. S obzirom na činjenicu da u mnogim slučajevima nema garancije da je državna institucija, kao nominalni prodavac, doista zainteresovana da utvrdi stvarnu (prikladno visoku) prodajnu cenu, možda bi bilo korisno angažovati nezavisne organe da odrede traženu cenu. Kod nekih vrsta prodaja tu je cenu lako odrediti; na stambenom tržištu, na primer, nivo cena s privatnog tržišta može poslužiti kao podesno polazište. Razume se, kada se prodaje proizvodna firma, zadatak postaje težji. Tu bi se moglo poći od pitanja koliko bi privatni preduzetnik morao da uloži vlastitog novca za osnivanje proizvodne jedinice slične onoj koja se nudi na prodaju.

3. Neophodno je sačiniti kreditnu konstrukciju u vezi s prodajom državne svojine privatnim vlasnicima. Sledeći primer, u kome je izložena jedna moguća struktura takvih kreditnih aranžmana, zamišljen je kao ilustracija i nipošto ga ne treba shvatiti kao zaokružen predlog.

Privatno lice ili grupa privatnih lica želi da preuzme državnu svojinu čija se vrednost procenjuje na dvadeset miliona foriniti (shodno onome što je rečeno pod tačkom 2, to bismo smatrali realnom cenom bez ikakvih odbitaka). Potencijalni kupac je dužan da prodavcu položi avans od pet miliona forinti, a preostalih petnaest miliona forinti plus kamate da isplaćuje u jednakim ratama najduže pet godina. Dotična državna imovina vredna dvadeset miliona forinti postaje privatna svojina čim se transakcija obavi, ali ostaje opterećena hipotekom za vrednost duga.

Ta hipoteka mora biti stroga. Ako privatni vlasnik propusti da isplati dospelu ratu, izgubiće srazmerni deo svog prvobitnog

uloga (posle obaveznog pravnog postupka), a imovina će ponovo pripasti državnom telu koje je sklopilo kreditnu konstrukciju.

U ovom primeru nisu najbitnije numeričke srazmere niti organizacioni oblik (to jest, izlišno je navoditi izvor hipotekarnog zajma ili instituciju koja je određena da utera dug po tom kreditnom ugovoru). Ono na šta želim da ukažem jesu dva bitna zahteva ekonomske politike. Prvo, gornja granica prilikom prodaja privatnim licima ne zavisi od ukupnog tekućeg iznosa privatnog bogatstva. Ako privatni sektor raspolaze sa sto jedinica kapitala za otkup državne imovine, onda on može da kupi državnu imovinu u vrednosti od nekoliko stotina jedinica, s tim što se razlika pokriva iz kredita. Dakle, što se ovog problema tiče, prenos državne svojine u privatne ruke može se znatno ubrzati. Drugo, kredit bi trebalo davati određenim licima, a ne raspodeljivati ga posredstvom neopipljivog tržišta deonica. Toj poznatoj osobi valja dati pravo na pozamašan kredit, ali uz opasnost da potpuno izgubi čak i svoj inicijalni kapital u slučaju neredovne otplate.

4. Praksa davanja državne imovine u zakup privatnim licima već je rasprostranjena u Mađarskoj. Nema nikakve sumnje da je ona potrebna. Međutim, tu treba izbeći dve vrste grešaka. Jedna od njih nastaje kad je državna firma, kao zakupodavac, pohlepna pa traži nerazumno visok zakup. To samo može podstaći zakupca da nemilosrdno eksploatiše državnu imovinu; iscediće iz nje sve što može, a onda će otići dalje. Druga greška je kad zakupodavac proćerdava državnu imovinu iznajmljujući je po bagatelnoj ceni. Ukratko, zakupnine moraju biti racionalne i realne.

Sistem iznajmljivanja može poslužiti kao prelazak na prodaju. S jedne strane, zakupac može da stekne iskustvo i osposobi se da odluči da li se kupovina isplati. S druge strane, državni vlasnik može da ustanovi koju bi realnu cenu mogao da traži. Već su poznate formule za pretvaranje zakupnina u nepovratnu vrednost kapitala.

5. Deo državnog bogatstva Mađarske može se prodavati stranim vlasnicima, ali samo ukoliko to ne narušava interes nacije. Nikakve ekonomske nevolje ne opravdavaju rasprodaju nacionalnog blaga budzašto.

Da vidimo kakav je interes stranog kapitala: on dolazi u Mađarsku ne iz naklonosti, već mahom radi profita. Drugi motivi takođe mogu da odigraju svoju ulogu. Na primer, strani kapital može na Mađarsku gledati kao na uporište i vežbalište za osvajanje istočnoevropskog tržišta. U svakom slučaju, razumljivo je da se on rukovodi vlastitim interesima, pa bi kočenje tog procesa iz ideoloških ili moralnih predrasuda bilo besmisleno.

Sada se postavlja sledeće pitanje: kad strani kapital ostvari profit u Mađarskoj, ima li zemlja od toga ikakve koristi? Na ovo pitanje nema univerzalno valjanog potvrdnog ili negativnog odgovora, pošto svaki pojedinačni slučaj zavisi od konkretnih uslova aranžmana. Bilo bi besmisleno privlačiti strani kapital ne postavljajući pri tom nikakve uslove: „Budite tako dobri pa dođite i kupite mađarski državni imetak”. Mađarska bi, pre svega, imala koristi ako bi otkupna cena bila razumna.²⁴ Nadalje, Mađarska bi bila na dobitku ako strani kapital sa sobom donese savremenu opremu i upravljačku, poslovnu i tehničku stručnost. Kad firmom upravljaju strani vlasnici, često je moguće uvesti visok stepen organizovanosti i discipline. Takvi primeri su najčešće dovoljni da pozitivno utiču.

²⁴ U dnevnoj štampi čitali smo o tome da je jedna britanska firma kupila kontrolni paket akcija mađarske fabrike motornih vozila „Ganc”. Britanci su platili dva miliona funti u gotovom. Preostali iznos kupovne cene, deset miliona funti, isplaćivaće u redovnim ratama. Kapara od dva miliona funti je nečuvena. Poznate su mi tekuće cene stanova s neograničenim vlasništvom na području Bostona, Masačusets. Ako kao jediničnu meru uzmemo cenu manjeg, kvalitetnog stana od sedamdeset kvadrata, ustanovićemo da bi se novcem koji su Britanci platili u gotovom moglo kupiti najviše dvanaest takvih stanova. Čak i kad bi fizička imovina fabrike bila potpuno bezvredna, trgovinski naziv „Ganc” još uvek bi vredeo mnogo više. Takvo ćerdanje mađarskog državnog bogatstva je naprosto neprihvatljivo.

Naravno, potrebno je razmotriti i eventualne efekte stranog kapitala na zaposlenost, što bi takođe moglo biti korisno. Međutim, opet je nemoguće opravdati sklapanje posla isključivo na temelju tog kriterijuma. Ne smemo prodavati mađarsku državnu imovinu stranim vlasnicima po bilo kojoj ceni samo da bismo sačuvali ugrožena radna mesta. Politika zapošljavanja raspolaže mnogim instrumentima, a njihovu najpovoljniju kombinaciju valja određivati od slučaja do slučaja.

Možda bi bilo celishodno odrediti gornju granicu dela mađarske državne svojine koju stranci mogu da kupuju.²⁵ No čak i kad bi se utvrdile takve granice za strance koji kupuju postojeću državnu svojinu, nema mesta za bilo kakva ograničavanja direktnih stranih ulaganja, to jest u slučajevima kad strani kapital podiže novo postrojenje u Mađarskoj uglavnom stranim sredstvima.

6. Često čujemo stidljivo obrazloženje da prodaja državne imovine nije namenjena sticanju dodatnog prihoda za budžet. Zapravo, neki su, za poslednje dve godine, do te mere uspeali da diskredituju tu ideju da je revnost prilikom prikupljanja budžetskih prihoda postala nešto čega se valja stideti. O budžetu će više biti reči u 2. glavi, pa je ovde dovoljno ako kažemo da valja prihvatiti činjenicu da će prodaja državne imovine neminovno postati glavni izvor sredstava za državni budžet. Iz toga logično sledi da ne možemo biti nezaliterosovani za prodajnu cenu. Mnogi se ubiše dokazujući da je neophodno uvesti visoke poreze na visoke prihode. Ali isti ti preraspodeljivači ne progovaraju ni reč o cenama koje plaćaju stanari prilikom otkupa državnih stanova i stalno zaobilaze pitanje ko ima pravo, i po kojoj ceni, na privatne deonice po takozvanom programu transformacije.

25 Južnokorejska vlada stvorila je institucionalni i pravni okvir za regulisanje sličnog procesa

osnivanjem takozvanog „Fonda Koreja” kao jednog kanala posredstvom kojeg stranci mogu da kupuju korejsku imovinu. Taj primer svakako zavređuje da bude brižljivo proučen.

Svaka transakcija koja uključuje prodaju državne imovine po solidnoj ceni, bilo domaćim ili stranim kupcima, oslobađa mađarskog građanina potrebe da isti novčani iznos doznači državnoj blagajni, bilo kroz porez bilo kroz inflaciju. Taj državni prihod, dabome, nije uredan ni stalan, ali se javlja u najboljem trenutku, onda kad se zemlja sprema da savlada najveće teškoće stabilizacije.

7. U tački 6 ukratko su izložene posledice fiskalne politike u vezi sa državnom svojinom; sada ćemo se pozabaviti monetarnim posledicama. Stanovništvo i, uopšte, privatan sektor akumulirali su znatne količine novca. Nikako se ne može razlučiti u kojoj je meri to prinudna štednja, to jest takozvani „monetarni pretek”. U svakom slučaju neutrošeni novac, koji veoma opterećuje tržište, vrši inflatorni pritisak. Taj neutrošeni novac može se ispumpati na više načina. Jedan od njih je prodaja državne svojine.

Faktička razmera gotovine i kredita kod prodajnih transakcija važna je kako sa fiskalnog tako i sa monetarnog stanovišta. Vratimo se našem primeru s dvadeset miliona forinti: nije nevažno da li učešće iznosi dva, pet ili osam miliona. Makroekonomski razlozi govore u prilog što je moguće većem udelu gotovine u poslu. Međutim, odveć kruto ostajanje pri zahtevu za prevelikim učešćem moglo bi i te kako ozbiljno da ometa proces prodaje. Stoga će biti neizbežno malo eksperimentisanja na tržištu.

8. U Mađarskoj takozvani Zakon o deoničarskim društvima omogućava državnoj firmi da se preobrati u deoničarsko društvo i da njene deonice pređu u ruke raznih vlasnika. Smatram da je taj vid dovoljno fleksibilan da omogući povoljan preobražaj, ali i prividne pa čak i sasvim negativne promene. O tom se pitanju vodi široka javna rasprava uz često izricanje vrlo oštrih zamerki. Hteo bih ovde da objasnim svoj stav.

Po mom mišljenju, preobraćanje u deoničarsko društvo na kraju uvek postiže svoj cilj pod uslovom da dovede do stvarne privatizacije firme. Mada možda nema nikakve štete u tome da deonice pređu iz jedne državne ruke u drugu, ne bih očekivao ni da se time ostvari ikakav napredak.

Ali, kad je već reč o prelasku deonica u privatne ruke, dozvolite mi da najpre kažem koji bih postupak smatrao *pogrešnim*.

Nikako se ne sme dozvoliti da sadašnji direktori prisvoje firmu i da se iz upošljenika koje plaća država preobrate u vlasnike, ili, preciznije u vlasnike-direktore u kojima se objedinjuju uloge vlasništva i rukovođenja. Novi vlasnici moraju imati određene ruke pri imenovanju rukovodećeg osoblja: da mogu da zadrže staru upravu ako žele, ili imenuju nove izvršioce ako im to više odgovara. Isto tako, novim vlasnicima bi trebalo prepustiti odluku o platama i finansijskim stimulacijama, uključujući i pravo da poslovodstvu ponude deo akcija po sniženoj ceni. Ali nedopustivo je da ranije poslovodstvo samo određuje ko će biti novi vlasnici ili sebe izgura na vrh liste novih vlasnika.

Kao što sam pomenuo, zaposlenima u firmi mogu se ponuditi deonice ispod cene, no mislim da bi ova opcija trebalo da obuhvati samo mali broj akcija. Ne bi bilo poželjno da celokupna radna snaga firme preuzme čitav deonički kapital (a kamoli *besplatno*, kao što zagovornici ovog rešenja predlažu), pa da državna svojina postane kolektivna svojina onih koji rade u firmi. To bi stvarno značilo uvođenje samoupravnog raspolaganja svojinom, protiv čega iznosim svoje razloge u narednom odeljku. Ovde bih najpre ukazao na etičku stranu problema. Bogatstvo otelovljeno u firmi u času prenosa vlasništva nisu stvorili isključivo njeni radnici; svaki građanin je u tome učestvovao posredstvom državnih investicija i državnih dotacija koje je ta firma primala. Ništa ne daje za pravo grupici građana da sada to bogatstvo uzmu kao poklon. Pored toga, neki radni kolektivi bi dobro prošli, pošto bi na poklon dobili firmu koja cveta, dok bi drugi postali vlasnici „negativnog bogatstva”, opterećenog

dugovima i gubicima. Što je najvažnije, prvenstveno valja voditi računa ne o zakonskom pravu na sticanje svojine, već o sposobnosti da se njome valjano upravlja. Smatram da jedino privatna svojina može biti dovoljno podsticajna da garantuje efikasno korišćenje resursa.

Ne može se unapred „izbaždariti“, ni zakonskim ni drugim propisima, kako će se raspodeljivati vlasništvo nad deonicama. Najviše što mogu jeste da ukažem na poželjan trend. Pretpostavimo da se kapital bivšeg državnog preduzeća sastoji od deset hiljada akcija. U sadašnjim uslovima u Mađarskoj ne bi se ništa dobilo rasparčavanjem tog kapitala na deset hiljada akcionara. U tom slučaju bi prethodno, sasvim bezlično državno vlasništvo bilo zamenjeno jednako bezličnim privatnim vlasništvom. Bilo bi poželjno da jedna osoba kao dominantan deoničar ili manja grupa deoničara preuzmu znatan deo firme (bar 20 ili 30 procenata akcija), pa time dobiju i glavnu reč prilikom imenovanja rukovodećeg kadra i nadzora nad njim. Ovakva orijentacija je u skladu s već izrečenim obrazloženjem potrebe za poznatim, „opipljivim“ vlasnicima koje vlastita novčana ulaganja (u ovom slučaju *pozamašna* količina akcija) čine veoma zainteresovanim za uspeh firme. Tu dominantnu grupu deoničara mogli bi da čine bilo Mađari bilo stranci; najvažnije je da se uspostavi efikasan, neposredan vlasnički interes.

Uveren sam da bi se, po pravilu, pretvaranja u deoničarsko društvo ili neki drugi zakonski vid privatne svojine valjalo prihvatati jedino tamo gde su se i kad su se već pojavili takav pojedinac ili grupa akcionara. Tek pošto se pojave „opipljivi“ vlasnici i, kupovinom velikog broja akcija, dokažu svoju spremnost da preuzmu povelik rizik, preostale akcije se mogu prodavati drugim, anonimnim vlasnicima. Ni najmanje ne verujem u uspeh obrnutog sleda poteza: prodati akcije svima odreda, rasparčati akcijski kapital kako nam je volja, a zatim čekati na nekog čiji će glas prevladati u rukovođenju firmom.

9. Državni imetak mora se plasirati uz potpuno prisustvo javnosti, a pravni okvir valjalo bi propisati zakonom. Zakon mora biti umeren u administriranju i ograničavanju prava i dužnosti bivših direktora. Dok ovo pišem, u nastajanju je zakonski i organizacioni okvir za državne institucije koje sprovode privatizaciju. No potreban je i jedan parlamentarni odbor koji bi nadzirao sprovođenje zakona i vršio nezavisnu kontrolu nad državnim organizacijama zaduženim za privatizaciju.

Uloga štampe biće značajna. Neophodna su autentična poslovna glasila koja bi informisala potencijalne kupce i prodavce. Nije dovoljno tu i tamo dati tobožnje objave licitacije. Poslovne publikacije trebalo bi da omoguće mnogo bolju preglednost današnje tržišne džungle. Javnost mora da zna cene po kojima se prodaju i kupuju državni stanovi, nekretnine ili fabrike. Po pravilu, nema mesta za poslovne tajne u slučajevima kada država nastupa kao prodavac. Čak i u izuzetnim slučajevima, kad je tajnost opravdana, parlamentarnom odboru bi ipak trebalo dozvoliti uvid u to.

Osim specijalizovane štampe, i druga sredstva informisanja, kao i politička opozicija, igraće važnu ulogu u otkrivanju zloupotreba.

Ukratko, možemo da kažemo da se prilikom prodaje državne svojine *ne bi* trebalo prikloniti načelu brzine. Pristup „E, sad je dosta, gotovo je s tim” neodgovoran je. Državno vlasništvo bez sumnje u određenim poslovima može biti efikasnije od privatnog. Na primer, niko ne bi predložio da se putevi predaju privatnicima. No čak i tamo gde je teško odrediti da li je efikasnije državno ili privatno vlasništvo, specifičnim analizama valja ispitati da li je dotična transakcija efikasna u svetlu zahteva koje smo ovde pobrojali. Državnu svojinu treba prodavati privatnim vlasnicima ako od toga ima makroekonomskih koristi i ako je sigurno, što se mikroekonomskog plana tiče, da će novi vlasnik biti uspešniji od starog. Ne zaboravimo da je glavna svrha privatizacije da potkrepi *stimulativnu moć* privatnog vlasništva.

Sve te promene nastajace postupno tokom dugotrajnog organskog procesa. Njega bi valjalo energično ubrzati, ali ne i histerično smandrljati ili izvesti u jedan mah.

ODNOSI IZMEĐU DRŽAVNOG I PRIVATNOG SEKTORA

Između državnog i privatnog sektora ne može postojati „Berlinski zid”.²⁶ Među njima se razvijaju razni odnosi, od kojih su neki zdravi i zavređuju podršku. No, drugi su štetni, pa moramo nastojati da ih suzbijemo.

Krajnje je vreme da se ukinu zakonske odredbe kojima se ograničava, pa i zabranjuje, sklapanje poslova između državnih firmi, ili drugih državnih organizacija, i privatnog sektora. Uveren sam da tesne ekonomske veze s privatnim sektorom mogu pomoći da državne firme fleksibilnije posluju i popune praznine koje je za sobom ostavila ekonomija nestašice. Bilo bi poželjno da privatni trgovci u velikom broju slučajeva obavljaju transfer robe proizvedene u državnim preduzećima drugim državnim preduzećima koja ih koriste. Privatnim trgovcima trebalo bi dozvoliti da uvoze inpute državnih firmi i izvoze njihov output.

U svim društvima može se javiti korupcija pri kontaktu između privatnog preduzeća i vladinog sektora. Pošto državna firma spada u vladin sektor, može se pouzdano predvideti da će u odnosima između državnih i privatnih firmi nastati razni vidovi korupcije. Toga je već bilo, a jačanjem privatnog sektora biće i sve učestalije. Nema sigurnog načina da se spreči ova štetna i gnušanja vredna, a

²⁶ Ovu metaforu pozajmio sam od A.Nađa.

opet neizbežna, prateća pojava transformacionog procesa, ali bi vredelo upeti iz sve snage da se problem svede na najmanju moguću meru. To iziskuje odgovarajuće zakonske mere i etičke kodekse kojima se razlučuju ispravni i poštenu vidovi tih odnosa od onih zakonski zabranjenih i moralno pogubnih. Borbu za poštovanje i primenjivanje zakonskih i etičkih normi moraju voditi i krivično-istražni organi i javnost uopšte.

Možda je još važnije to da se privatizacija uspešno odvija. Čim državni sektor izgubi svoj dominantni položaj, pooštriće se disciplina koju nalaže tržišna konkurencija, pa će biti i manje prilika da određeni elementi privatnog sektora steknu posebnu prednost zahvaljujući svojim vezama s državnim sektorom. Uz to, i sve ekonomske promene o kojima govorimo u 2. glavi (unificiran sistem slobodnih cena, unificirana konvertibilna valuta, ukidanje inflacije i ekonomije nestašica) doprineće da se smanje iskušenja i prilike za korupciju.

Ne smemo propustiti da posebno pomenemo one koji su jednom nogom u privatnom sektoru a drugom u državnom. Uzmimo slučaj radnika zaposlenog u državnoj firmi koji u slobodnom vremenu pruža zanatske usluge. Takvom dvostrukom životu samom po sebi nema se šta prigovoriti. Zapravo, moramo ispoljiti razumevanje za one koji žele da zadrže sigurnost koju im pruža državni sektor ali i da povećaju svoj dohodak radeći privatno. Suvereno je pravo svakog pojedinca da odlučuje koliko će dugo živeti na dva koloseka, što obično podrazumeva rad od jutra do mraka i samozrablivanje.

Ali zakonske mere i pritisak javnog mnjenja moraju sprečiti svaku zloupotrebu takve dvojne pripadnosti. To važi za radnika koji dolazi u iskušenje da prisvoji sredstva za proizvodnju državne firme ili da ih koristi bez plaćanja zakupa. Još ozbiljniji i za još veću osudu jeste slučaj rukovodioca koji igra dvostruku ulogu - na čelu je državne firme a istovremeno i vlasnik, direktor ili konsultant domaće ili strane privatne firme. Strogim propisima valja precizno definisati i zabraniti sukobe interesa i dvojnu

pripadnost nespojivu s etikom. Takve propise nalazimo u pravnim sistemima svih razvijenih zapadnih demokratija; brižljivo proučavanje tih iskustava umnogome će olakšati izradu sličnih mera u Mađarskoj.

OSTALI VIDOVI VLASNIŠTVA

Ovde je reč o trima oblicima vlasništva.

(a) *Zadruga*. Zadruga bi mogle odigrati vrlo korisnu ulogu uz poštovanje triju sledećih principa: zadrugari se slobodno udružuju i razdružuju; pri napuštanju zadruga, član nesmetano odnosi ne samo svoj prvobitni kapital već i svoj deo akumulacije; zadrugom upravlja slobodno izabran, istinski samoupravni organ. Takva zadruga zapravo je posebna vrsta privatnog ortakluka, te kao takva ne predstavlja nezavisan „veliki sektor” privrede, već spada u privatni sektor.

Pomenute zadruga već postoje. Radovao bih se kad bi ih bivalo sve više, mada sumnjam da će tako i biti. Uostalom, videćemo.

No, drukčije gledam na razne oblike pseudozadruga. One su oličenje svih negativnih karakteristika birokratskog državnog vlasništva. Idealno bi bilo kada bi se pseudozadruga dobrovoljno preobrazile u prave zadruga ili druge jedinice koje funkcionišu u skladu s organizacionim i pravnim formama privatnog sektora. U najmanju ruku, bez afektiranja, pseudozadruga bi trebalo otvoreno priznati kao državnu svojinu. Bilo kako bilo, mađarska privrede mora se napokon otarasiti pseudozadruga.

(b) *Lokalno državno vlasništvo*. Status ekonomske jedinice u vlasništvu županijske, gradske ili seoske uprave (tj. saveta, po sadašnjem državnom ustrojstvu) ne može se univerzalno vredno-

vati. Pitanje glasi: koliko je lokalna uprava kadra da se ponaša kao autentični vlasnik? U tom kontekstu moraju se postaviti još dva pitanja. Prvo, da li je lokalno zakonodavstvo istinski reprezentativno i da li je demokratsko. Ako je odgovor odričan, onda se i na tom nivou neminovno ispoljavaju iste one birokratske crte koje karakterišu državno vlasništvo na nacionalnom nivou. Drugo pitanje tiče se veličine područja i broja stanovnika pod dotičnom lokalnom upravom. Seoski savet bi verovatno bolje izvršavao svoju dužnost vlasnika firme u okviru svoje relativno uske nadležnosti nego što bi to činio budimpeštanski gradski savet kao vlasnik velikog broja firmi smeštenih u nacionalnoj prestonici. Uistinu, veći su izgledi da bi prestonička industrijska administracija pribegla upravljačkim metodima birokratskog nacionalnog ministarstva.

Tek će vreme pokazati u kojoj meri lokalno državno vlasništvo zadržava birokratske karakteristike ranijeg oblika državnog vlasništva, a u kojoj meri pobuđuje istinski vlasnički interes uporediv sa onim privatnog sektora. Premda ne bih isključio mogućnost nastajanja istinskog vlasničkog interesa, izgledi za tako nešto još dugo će biti nepovoljni. Štaviše, nema ni govora o tome da ovaj oblik izraste u golem sektor na koji otpada zamašan deo društvenog proizvoda.

(c) *Radničko upravljanje*. Kod ovog oblika vlasništva zaposleni biraju upravni odbor i poslovodstvo firme. Njihova reč se čuje i u svakodnevnim poslovima upravljanja firmom. Osim toga, nosioci vlasničkih prava su bilo radni kolektiv u celini bilo svaki zaposleni pojedinačno (na primer, kroz deoničarstvo zaposlenih). Ne predlažem da radničko upravljanje postane dominantan vid vlasništva ili da se današnji državni sektor transformiše u sektor s radničkim upravljanjem. Situacija je u svakom slučaju neodređena: jedan vid kvaziradničkog upravljanja već preovlađuje u povelikom broju državnih firmi. Nekoliko autora zalagalo se za to da se postojeća neodređena forma razvije u istinsko radničko upravljanje.

Brojni su razlozi za radničko upravljanje i protiv njega. Za mene su u današnjoj Mađarskoj presudna dva protivargumenta. Jedan od njih se tiče zavođenja *discipline na području plata*. To je uistinu Ahilova peta procesa ukidanja staljinističkog modela komandne privrede. U komandnom sistemu administrativnom regulacijom ograničavaju se i nivoi plata i ukupni troškovi za plate državne firme. Štaviše, to je jedna od retkih planskih direktiva (među bezbroj njih) koja se najenergičnije sprovodi: poštuje se platna regulativa a njeno kršenje se kažnjava. Što reforma više odmiče s liberalizacijom administrativnog regulisanja ličnih dohodaka, to ovi brže počinju da eskaliraju. Napušta se birokratska prinuda, ali njeno mesto još nije zauzeo kontrainteres koji se rađa u uslovima privatnog vlasništva.

Prirodno je da su interesi *privatnih* vlasnika protivni prekomernom porastu plata. Vlasnik polazi od uverenja da svaka forinta koju isplati zaposlenima ide iz njegovog džepa, pa je svaki novi izdatak u te svrhe opravdan jedino ako odgovara i njegovom vlastitom interesu (tj. ako marginalna produktivnost radnika nije niža od plate, da se poslužimo jezikom mikroekonomije). S druge strane, takva vrsta automatske zainteresovanosti ne javlja se u firmama u državnom vlasništvu, pošto direktor ne ekonomiše vlastitim novcem (niti je neposredan upošljenik privatnog vlasnika), već naprosto vrši transfer novca impersonalne države svojim radnicima. U stvari, direktoru je stalo da među radnicima bude popularan, a to lako može postići isplaćivanjem viših dohodaka. Najdelotvorniji način smanjivanja napetosti u preduzeću jeste najava povišica. Usled reformi koje donose liberalizaciju državna firma posluje na ničijoj zemlji na kojoj ne vlada ni komandna ekonomija, s disciplinom na području plata koja se postiže birokratskim sredstvima, niti istinska tržišna ekonomija, s disciplinom uslovljenom privatnim vlasništvom. Posledica toga jeste inflacija izazvana povećanjem plata, koja postoji u svim zemljama u kojima su započele reforme. Ta je pojava uočena u Kini, Sovjetskom Savezu, Poljskoj - pa i u Mađarskoj, što nedvosmisleno pokazuju podaci.

Radničko upravljanje samo još dalje slabi disciplinu na području ličnih dohodaka. Uzmimo za primer situaciju u kojoj kolektiv bira svog šefa. Zašto bi on preduzimao mere protiv svojih potčinjenih? Zašto da gubi popularnost zauzdavajući plate? U stvari, nedavno uvođenje elemenata radničkog upravljanja u Mađarskoj doprinelo je popuštanju discipline na području plata. Ta je pojava daleko izraženija u Jugoslaviji, gde je radničko upravljanje već decenijama osnovni i zvanično proklamovani vid vlasništva i gde, nije ni čudno, inflacija izazvana povećanjem plata besni zastrašujućom brzinom.

Drugi glavni argument protiv radničkog upravljanja *političke* je prirode. Neke opozicione snage zahtevale su, što je parlament nedavno i usvojio, da se zabrani partijsko organizovanje po preduzećima, ističući da proizvodnja ne sme da se uvlači u partijske svađe. Ali ako bi se, u sadašnjim uslovima, istinsko radničko upravljanje učvrstilo u mađarskim firmama, izbori direktora i saveta preduzeća pretvorili bi se u partijske borbe. Razne partije ili koalicije partija istakle bi vlastite kandidate i pokrenule izborne kampanje. Svaki direktor za koga je glasala većina imao bi opoziciju koja je u manjini. U Jugoslaviji, koja je još uvek jednopartijska država, taj problem ne postoji pošto pravih izbora uopšte i nema. Komunistička partija i njoj potčinjen sindikat mogu naveliko da manipulišu izborima. Ali ako Mađarsku zamišljamo kao državu s autentičnim višepartijskim sistemom, onda možemo očekivati da će se, sa slobodnim izborima direktora, vrata fabrika otvoriti za partijsko nadmetanje.

Povrh toga, princip „neposredne“ demokratije imao je pobornike prvenstveno među onima koji su u njemu videli nadomestak za istinsku političku demokratiju ili, tačnije, za jedan od njenih najvažnijih konstitutivnih činilaca: izbor između partija. Oni koji su radničko upravljanje smatrali trajnim supstitutom parlamentarne demokratije kad-tad će morati da uvide da je ono tek neprikladan „prinudni supstitut“. A oni koji su se opredelili za radničko upravljanje iz čisto taktičkih razloga i nemajući bolju alternativu

zbog nepostojanja istinskog pluralizma sada mogu biti sigurni da nam takvi nedelotvorni supstituti više nisu potrebni.

SAŽETAK: DVOJNA EKONOMIJA

Po mom mišljenju, i naredne dve decenije moraćemo da računamo s *dvojnóm* ekonomijom, koja je u Mađarskoj nastala tokom poslednjih deset-dvadeset godina, i s njena dva sastavna činiloca: državnim i privatnim sektorom.

Pre svega, udeo državnog sektora može se smanjivati tek postupno, i treba ga učiniti što efikasnijim, ali ne treba gajiti zaludne nade. Nema tog čudotvornog leka koji će ga transformisati u carstvo istinskog preduzetništva. Sviđalo se to nama ili ne, državni sektor zadržaće mnoga negativna obeležja. Stoga moramo nastojati da ta negativna obeležja svedemo na najmanju moguću meru, sprovođenjem striktné finansijske discipline i odgovarajućeg parlamentarnog nadzora, kao i da **sprečimo da državni sektor prisvaja ogromna sredstva na štetu privatnog.**

Uslovi poslovanja privatnog sektora moraju se **dosledno liberalizovati** a nametnuta birokratska ograničenja ukinuti. **Odgovarajućim fiskalnim i monetarnim instrumentima** valja unapređivati i podsticati brz i energičan razvoj privatnog sektora. Istovremeno, međutim, ne smemo se zavaravati već moramo priznati da će taj razvoj biti postupan i dugotrajan. Srazmera između privatnog i državnog sektora menjaće se neprekidno u korist prvog (i nadajmo se što je moguće bržim tempom), ali predstoji nam ipak dugo razdoblje njihove koegzistencije. Ta simbioza, premda bremenita sukobima i trvenjima, biće još zadugo neizbežna.

2

Hirurškim zahvatom - do stabilizacije

SVOJA DALJA RAZMATRANJA zasnivam na pretpostavci da će se nova vlada obrazovati nakon slobodnih izbora te da će, tako, uživati poverenje parlamenta i podršku birača. Zadatak ove knjige nije da analizira bilo političke uslove neophodne za nastajanje te izuzetno značajne tekovine bilo izglede. Odnosom između ekonomske politike i politike pozabaviću se u poslednjoj glavi. Ovde želim da razmotrim sledeći problem: kakav bi stabilizacioni program trebalo da primeni ta nova vlada.

Ova studija zalaže se za to da se neki od potrebnih zadataka izvrše bez odlaganja, i to ne nizanjem malih koraka, već obavezno *jednim potezom* - naravno, ne uvek doslovno. Ne kažem da svi neophodni propisi, bez izuzetka, moraju stupiti na snagu istog dana. Rokovnik koji ovde predlažem zamišljen je kao ilustracija, pa ga ne treba shvatiti kao konkretan predlog.

Paket mera trebalo bi da bude gotov najkasnije godinu dana po inaugurisanju nove vlade. „Hirurški zahvat” mora da započne utvrđenog datuma i da u osnovi bude završen tokom narednih godinu dana. Sa izvesnim elementima operacije koji se mogu predvideti javnost mora biti unapred upoznata, a ostali će nastajati tokom samog zahvata. Javnost mora biti stalno informisana

o predvidljivim „postoperativnim” merama, kako pre tako i za vreme hirurške intervencije.

Očigledno, prilikom formiranja nove vlade valjalo bi postići sporazum o operaciji i njenim ključnim političkim i ekonomskim elementima, koji bi, uzeti zajedno, mogli da predstavljaju jedno od uporišta ekonomskog programa nove vlade. Vladinom aparatu mogla bi se dati, recimo, jedna godina za razradu pojedinosti.²⁷ Ova knjiga, naravno, ne može da izloži ono što će iziskivati višemesečni rad mnogih eksperata. Ja ovde imam skromniji cilj: želim da formulišem nekoliko ključnih principa što je moguće jasnije.

Jedan takav stabilizacioni program mora da obuhvati na stotine konkretnih pitanja. Ovu studiju valjalo bi shvatiti kao prvi kratak sinopsis takvog programa. Premda sažeta, ona ni izdaleka ne navodi sva ključna pitanja, više njih uopšte i ne pominje.

Svi principi izloženi u daljem tekstu mogu se osporavati, ali sam siguran da se nijedan ne može izbeći. Uopšte nije neverovatno da će se u političkim govorima tokom predizborne kampanje nastojati da se ta pitanja zamagle. Nije moje da ovu ili onu

27 Ma kakve okolnosti bile, u ovaj golemi poduhvat neizostavno se moraju uključiti domaći i strani eksperti, među kojima i oni koji nisu povezani s državnim aparatom. Dozvolite mi da s tim u vezi ukažem na samo jedan problem.

Nigde u svetu ne možemo naći vladu koja će pre donošenja neke odluke saslušati sve eksperte raznih političkih i ideoloških sklonosti. Kad je Britanija imala laburističku vladu, nikada za mišljenje nije pitala konzervativne ekonomiste. Umesto toga, ovi potonji su zauzimali kritički stav prema vladi. Kad je Margaret Tačer došla na vlast, ni ona, opet, nije angažovala laburističke savetnike. Ekonomisti levo od gospođe Tačer savetovali su vlade u senci opozicionih partija. Uopšte uzet, možemo reći da već od samog početka mora da postoji uzajamno poverenje između vlade i eksperata kojima se ona obraća za savet. Moraju se sporazumeti bar o fundamentalnim političkim i ideološkim pitanjima. Prema tome, buduća mađarska vlada trebalo bi da svoje savetnike odabere između onih mađarskih i inostranih ekonomista koji bezrezervno odobravaju osnovne principe njenog programa.

Što se inostranih savetnika tiče, mislim da nije dovoljno obratiti se samo onima koji se Mađarskom bave *eks oficto*, kao što su, na primer, službenici međunarodnih monetarnih organizacija. Čvrsto sam uveren da bi mnogi od najboljih svetskih ekonomista rado pružili svoje savete Mađarskoj. Neki od njih će podržavati buduću mađarsku vladu, dok će drugi sigurno stati uz razne opozicione grupe.

partiju savetujem kako da privuče većinu glasova. Niti želim da se izjašnjavam o etičkom i političkom pitanju do koje mere se od jedne političke partije može tražiti da svoje dileme biračkom telu otkrije unapred, a do koje ih sme ostaviti za kasnija razmatranja. Na primer, neću sastaviti jedan spisak pitanja koje valja razjasniti tokom koalicionih pregovora, a drugi za raspravu na sednicama novog kabineta. Dakle, u središtu mog interesovanja je davanje odgovora na pitanje: kojih bi se zadataka nova vlada trebalo da lat.

Bez sumnje, neki se kritičari neće složiti s onim što je ovde naznačeno. Međutim, hteo bih da predložim da, za sada, ostavimo po strani sekundarna pitanja. U svakom slučaju, rešenja za ta sekundarna pitanja kasnije će razraditi veće grupe eksperata. U političkim i ekonomskim debatama valjalo bi osvetliti istinski temeljna pitanja.

Operacija se sastoji od nekoliko komponenata. Prvo ću razmotriti jednu po jednu komponentu, a zatim ću se založiti za njihovu *stultanu* primenu.

ZAUSTAVLJANJE INFLACIJE

Prvi i najvažniji uslov za operaciju jeste spoznaja da je inflacija težak problem. To nije svakome belodano. Priličan broj državnih službenika i ekonomista malo važnosti pridaje tom problemu, tim pre što je inflacija tobože u „sigurnim rukama”. Po njima, inflacija u Mađarskoj je stvar sudbine, pa je, dakle, neizbežna i s njom se na prosto moramo pomiriti.

Upada u oči da ni opozicione partije ni vladajuća partija nisu dale jasno obećanje da će eliminisati inflaciju u slučaju da posle izbora dođu na vlast.

Evo šta o tome kaže ministar finansija Laslo Bekeši: „Na žalost, nemoguće je likvidirati inflaciju tokom narednih godina. S jedne strane, ona je zaostavština ranije volontarističke ekonomske politike, pa time i izraz postojećih debalansa i neefikasnosti. S druge strane, inflacija je naprosto groznica koja prati prestrukturisanje.”²⁸ Ne mogu da se složim sa ovim tvrdjenjem. Inflacija postoji zato što su i v.d. ministar finansija i njegovi prethodnici radili u duhu „Neka bude inflacija”! Inflacija se može zaustaviti *jedino ako* sadašnji ministar finansija i njegovi naslednici pređu na politiku „Neka ne bude inflacije”! Inflacija nije elementarna nepogoda; nju stvaraju vlade i političke snage koje iza njih stoje, i samo joj vlade i političke snage mogu stati na kraj.²⁹

Ova tvrdnja, premda uverljiva, ne bi trebalo da navede na ekstremizam i očigledno pogrešan zaključak da *isključivo* administracija stvara i ukida inflatorni proces. To je igra u kojoj učestvuje mnogo igrača; inflacija je u rukama svih koji učestvuju u oblikovanju finansijskih procesa ili u određivanju cena i plata. Poslednja analiza pokazuje da i građani, hteli-ne hteli, podstiču inflaciju, jer pri sastavljanju svojih ekonomskih planova moraju da računaju na buduću porast cena. Ta *inflatorna očekivanja* neminovno prate inflacioni proces i, na žalost, već su se pojavila u Mađarskoj. Kad pređu određenu tačku, ta očekivanja postaju *samoispunljiva*.³⁰ Ako zaposleni očekuju da će stopa inflacije biti

²⁸ L. Bekeši (Békesi) u intervjuu Ivanu Višelu (1989, str. 19).

²⁹ Sledeći citat potiče iz komentara koji sam napisao za debatu o proizvođačkim cenama 1986. godine: „Prezentirana dokumenta tretiraju inflaciju kao neku vrstu objektivnog spontanog procesa koji se mora usporiti antinflacionom politikom. Po mom ubeđenju, to je pogrešan pristup. I u kapitalističkim i u socijalističkim zemljama stvaranje novca je u rukama fiskalnih i monetarnih vlasti. Inflacije ima tamo gde je vlada stvara, a u Mađarskoj imamo inflacioni proces zato što vlada sprovodi inflacionu politiku. Inflacija neće nestati sve dok mađarska vlada ne izmeni svoju politiku” (J. Kornat, 1990).

³⁰ Temeljna analiza inflatornih očekivanja i drugih konstituenata inflacije može se naći kod Višija (F. Vissi, 1989). Od radova o inflaciji u Mađarskoj pomenuću članke Klare Čor i Piroške Mohači (K. Csoőr i P. Móhacsi, 1985), Pečnigove (M. Petschnig, 1986) i Tibora Erdeča (T. Erdős, 1989).

20%, tražiće povišicu od najmanje 20%. Prodavci robe i usluga ciljaće na porast cena od najmanje 20%. No ipak valja praviti razliku između „statista” i „zvezda” u ovoj drami s više lica. Kakav god sistem bio, vodeću ulogu u drami inflacije igra vlada, preciznije, finansijska administracija. To još više važi za krajnje centralizovane socijalističke ekonomije, u kojima je uticaj vlade na cene i plate, kreditni sistem, investicije i druge ekonomske procese neuporedivo snažniji nego u kapitalističkom sistemu.

Naposletku, štamparijom novca upravlja vlada i ona emituje dodatne novčanice pre svega da bi nadoknadila razliku između svojih rashoda i prihoda. Povrh toga, u zemlji sa ogromnim državnim sektorom vlada pribegava štampanju novca da bi pokrila dugove gubitaka i isplatila galopirajuće lične dohotke. Zato ona i jeste osnovni krivac za inflaciju.

Beznačajno je to što eminentni ekonomisti - od kojih su mnogi još i istaknuti reformisti - preporučuju vladi da bez straha nastavi sa svojom inflacionom politikom. Taj savet se pokazao pogrešnim, a svaka vlada je odgovorna za izbor svojih savetnika i inspiratora svoje politike.

Isto tako ni izgovor, koji često čujemo, da je inflacija zahvatila i mnoge druge zemlje nije opravdanje za mađarsku inflaciju. Uostalom, optuženik se ne može pozvati na činjenicu da je prestup zbog kojeg se njemu sudi počinilo i na desetne drugih ljudi.

Čvrsto sam uveren da stopa inflacije u Mađarskoj danas daleko premašuje cifru prikazanu u zvaničnoj statistici. Zvanična računica ne pridaje dovoljno značaja cenama u privatnom sektoru, pogotovo ne nivou cena u zvanično neregistrovanoj ekonomiji u senci, gde je porast znatno brži nego u državnom sektoru. Ne smemo zaboraviti da na proizvode i usluge koje pruža privatni sektor otpada veliki, i sve veći, deo ukupne potrošnje. Izveštaj o inflaciji iskrivljen je i na druge načine. Šteta je što do sada još niko nije osnovao i finansirao istraživački tim sa zadatkom da izračuna inflaciju nezavisno od Centralnog

zavoda za statistiku, koji je vladino telo. Od tog bih tima očekivao da se nepristrasno osloni na valjano utemeljene ekonomske i statističke kriterijume i da pri tom prihvati mišljenje koje izriču milioni „laika”: inflacija raste brže nego što to zvanični izveštaji priznaju.

Ali, pustimo sada probleme izračunavanja inflacije i pretpostavimo, umesto toga, da njena tekuća godišnja stopa iznosi približno 15-20 procenata. Za mene to i dalje predstavlja težak problem, iz najmanje dva razloga.

1. Inflacija nemilosrdno pogađa stanovništvo. Ona izaziva trajni nemir. Ljudi gledaju kako im se s mukom stečena ušteđevina topi u rukama.

Ovih dana često čujemo zahteve za određenim *redistributivnim* merama. Ali inflacija sprovodi posebnu vrstu trajne redistribucije, pogađajući pre svega najsiromašnije slojeve, one koji žive od plate i penzionere. Udovice i stara lica gledaju kako se njihove penzije tope u roku od samo nekoliko godina. Kupovna moć dečjeg i porodičnog dodatka stalno opada. U tom natezanju konopca između cena i nominalnih ličnih dohodaka na gubitku su oni koji nemaju odgovarajuću podršku organizacija i politički uticaj, pa stoga nisu kadri da sustignu cene iznuđivanjem povišica bilo tako što bi usporili rad bilo otvorenim ili prikrivenim pretnjama štrajkom.

Pročitao sam mnoge radove i saslušao mnoge političke izjave o tome kako socijalna politika može pomoći siromašnima. Ne zauzimajući ovde stav o tom pitanju, hteo bih da nešto napomenem: šokantno je što većina tih izjava u potpunosti preskače problem inflacije. Verujem da bi svi oni koji danas u Mađarskoj istupaju sa svojim socijalnim programima ili izjavama morali najpre precizno da odrede svoje viđenje inflacije. Da li će se i dalje s njom bez ustručavanja miriti? I još važnije - da li predlažu mere koje će je i podsticati?

2. Inflacija se kosi s fundamentalnim ciljevima transformacije privrednog sistema, ponajviše time što onemogućava racionalnu ekonomsku računicu. Cene prestaju da vrše svoju signalnu funkciju, budući da se efekat relativnih pomeranja cena zamagljuje opštim porastom nivoa cena. Ako su robe A i B međusobno zamenjive, a roba A je bezrazložno jeftina u poređenju s robom B, onda bi prosta ekonomska logika nalagala povećanje cene robe A. Uz to se podrazumeva da cena robe B ostaje nepromenjena. Međutim, ako je porast cene robe A praćen inflatornim porastom cene robe B, onda relativna promena cena nema nikakvog učinka.

U tržišnoj privredi efikasnost proizvodnje ogleda se u proizvođačevoj dobiti. Istovremeno, neefikasna proizvodnja vodi u gubitke a proizvođač-gubitaš kad-tad biva istisnut s tržišta. Na taj, i jedino taj način tržišna ekonomija može doprineti efikasnosti proizvodnje. Mada se taj proces selekcije ni u istinski tržišnim privredama ne ostvaruje sa stoprocentnom izvesnošću, statistička verovatnoća da će se on ostvariti prilično je visoka. Ali u inflacionom okruženju proces selekcije biva narušen, pošto se i efikasna i neefikasna proizvodnja podjednako mogu „pravdati”. Čak i ako je kvalitet njenog rada izuzetno loš, proizvodna jedinica svoje troškove pre ili kasnije može pokriti povećanjem cena. One jedinice koje žele da povise cene nikada ne moraju da priznaju da možda nisu dobro radile, već uvek mogu da se pozivaju na povećane troškove. Čak i kada uslovi vlasništva to dopuštaju, budžetska ograničenja u firmama ne mogu se pooštriti: inflacija ta ograničenja omekšava čak i u privatnom sektoru.

Setimo se privatnog trgovca u Mađarskoj koji ništa bolje ne posluje od državne firme i koji izaziva nezadovoljstvo kod svojih mušterija. Na ovaj ili onaj način on će ipak moći da odredi više cene. U ovom slučaju ne bi trebalo da optužujemo trgovca da je pohlepan i da je ajkula. Ekonomski sistem ne može da počiva na svecima koji mogu da vladaju sobom. Problem leži u činjenici što inflacioni proces stvara novac u takvim količinama koje

mađarskom potrošaču omogućuju da loše usluge tog privatnog trgovca plaća onoliko skupo koliko to ovaj zaželi.

Ovo opažanje još u većoj meri važi za državni sektor u današnjoj Mađarskoj. Svedoci smo, zapravo, plesa po čudnoj koreografiji. U njemu učestvuju: Ured za kontrolu cena, koji utvrđuje zvanične cene; proizvodna državna firma, koja određuje cenu onih proizvoda koji se mogu prodavati po slobodnim cenama; komercijalna banka, koja distribuira državni novac; Nacionalna banka, koja pušta novac u opticaj i za koju se kaže da reguliše raspodelu novca; Ministarstvo finansija, koje brine o budžetu i čiji rashodi stalno premašuju prihode. Šesti, poslednji, i u stvari najvažniji učesnik jeste vlada s političkim snagama koje iza nje stoje. Svaki izvođač upire prstom na onog drugog i svaki koristi priliku da tokom svog „inflatornog” čina na druge svali krivicu zbog njihove slične uloge. Ali, čekajte malo - svi su oni organi iste države! Ni izdaleka nezavisni jedni od drugih, čak sasvim suprotno, zajedno čine ono što sam malopre nazvao „vladinim sektorom”.

Dokle god birokratsko državno vlasništvo ostaje dominantan sektor u privredi, biće nemoguće državnim firmama nametnuti tvrda budžetska ograničenja. Ta se činjenica pre svega može svesti na sociološke uzroke. Tesno je skopčana s onim garancijama koje ova država, voljno ili nevoljno, mora da uzme na se u vezi sa sigurnošću radnih mesta direktora i osoblja svojih firmi. Država je praktično nesposobna da donese odluku o ukidanju radnih mesta an mas. Ovome i drugim sličnim sociološkim činiocima valja dodati još i efekte inflacije: budžetsko ograničenje, ionako meko, inflacija samo još više umekšava. Nemoguće je utvrditi da li državna firma posluje dobro, niti se mogu ustanoviti razlozi za rastuće troškove. Analiza troškova bi razjasnila efikasnost jedino ako bi rastle cene samo nekih proizvodnih faktora, a ne svih. Slično tome, trebalo bi da rastu samo neke, a ne sve prodajne cene. Ali čim postoji opšti porast svih troškova

i svih prodajnih cena, procena poslovanja državnih firmi biva praktično nemoguća.

A kako je to u svetu? Što je jednom političaru ili ekonomisti draže tržište, to se on žešće protivi inflaciji. I obrnuto, što je više za državu, to ga inflacija manje brine.

Prema tome, jedan od osnovnih zadataka hirurškog zahvata jeste likvidiranje inflacionog procesa. Makroponuda i makrotražnja moraju se uravnotežiti. U stvari, suština operacije je prilično jednostavna. Imamo datu makroponudu, a naspram nje je data makrotražnja. Uglavnom je dozvoljeno slobodno kretanje cena. U toj situaciji ravnoteža nastaje na određenom nivou cena. Razmotrimo поблиže tri promenljive u ovom odnosu.

1. Nemoguće je iole precizno unapred proceniti očekivanu *makroponudu*. Proces prestrukturisanja može skresati proizvodnju u izvesnim sektorima, a u drugima je povećati. Postoji nestašica radne snage u nekoliko grana, firmi i regiona koji bi mogli apsorbovati viškove radne snage iz drugih grana, firmi ili regiona. Proces prestrukturisanja otvara mogućnosti za preraspodelu rada i drugih materijalnih resursa. Glavno je sledeće: što se bolje ispune zahtevi pobrojani na stranama 34-43, veći su izgledi za prosperitet privatnog sektora. Izuzetno je poželjno da se povećavanjem privatnog sektora kompenzuje smanjenje firmi u državnom. U svetlu onoga što je napred rečeno, možemo pretpostaviti da će se makroponuda smiriti i konsolidovati, možda posle većih kolebanja, na nivou na kome je bila pre ove operacije. Drugim rečima, da bismo uprostiti ovaj kratak komentar, pretpostavljamo da će posle prvih prelaznih potresa usled hirurškog zahvata makroponuda neko vreme ostati manje-više *nepromenjena*. (Naravno, treba se nadati da će ona kasnije opet početi da raste.)

2. *Makrotražnja* će možda ostati ista kao na početku operacije. Možda će, neizbežno, malo porasti u kratkom prelaznom razdoblju. Ali ubrzo po otpočinjanju operacije mora se staviti

pod čvrstu kontrolu. Za operaciju je fundamentalna stroga restrikcija makrotražnje i svih njenih glavnih činilaca. Naredni odeljak će se ovim pitanjem podrobnije pozabaviti.

3. Ako je makroponuda data a naspram nje je data makrotražnja, onda se postavlja sledeće pitanje: na kom će se *prosečnom makronivou cena* ponuda i tražnja uravnotežiti. Bojim se da niko sa izvesnošću ne može reći koji bi to nivo bio. Nema načina da se precizno izračuna ukupan efekat komplikovanih kružnih preliivanja cena i troškova.³¹ Paket mera koji ja predlažem nema nikakvih sličnosti s onim koji su uvek iznova primenjuje u Sovjetskom Savezu, a katkad i u manjim socijalističkim zemljama Istočne Evrope. Ti su se paketi svodili na nastojanje da se unapred izračunaju svi simultani cenovni i troškovni efekti. U našem slučaju nema nikakve potrebe za prethodnim određivanjem miliona cena u uredima uprava za cene, jer će se one već i same, kako i treba, iskazati na tržištu.

Po svoj prilici, operacija će na kraju izazvati znatan porast prosečnog nivoa cena u poređenju s tekućim nivoom. To, međutim, ne mora da bude trajna pojava, pod uslovom da se vlada od samog početka nepokolebljivo drži antiinflacione politike. Porast cena koji prati operaciju ne mora da dovede do inflacije. Ako je porast nivoa cena premašio prosečnu stopu inflacije u godini pre operacije, to opet ne mora kasnije da izazove ubrzanje inflacije. Mora nam biti jasno da je inflacija *dinamičan proces*; ona je tek *spirala* porasta cena, plata i drugih faktora troškova. Kada bi se ta *spirala* presekla a reprodukcija prekomerne makrotražnje iskorenila, izgledi za obuzdavanje inflacije bili bi dobri. A to je ono što moramo postići.

31 Istovremeno, moramo se i dalje maksimalno truditi da predvidimo procese koji se mogu očekivati u toku i posle operacije, primenom savremenih naučnih metoda. Ovdje se mogu koristiti modeli moderne makroekonomije.

USPOSTAVLJANJE BUDŽETSKE RAVNOTEŽE

Uravnotežavanju budžeta uglavnom se pristupa fatalistički: preovlađuje mišljenje da se tu ništa ne može preduzeti i da je fiskalna neravnoteža neizbežna.

Primeru u drugim zemljama ima napretek. Jedan od njih je ozbiljan i uporan budžetski deficit Sjedinjenih Država. Kad Amerikanci nisu u stanju da savladaju taj problem, kako ćemo to mi Mađari uspeti? Za mene je takvo rezonovanje nelogično. Situacija u SAD je radikalno različita od one u Mađarskoj; stanje američkog budžeta uopšte nije relevantno za stanje mađarskog budžeta. Ali ako već govorimo o Amerikancima, dozvolite mi da ukratko napomenem da gotovo sve političke i ekonomske grupe u Americi budžetski deficit smatraju ozbiljnom boljkom. Međutim, kad se radi o pronalaženju leka, u javnosti i Kongresu, predstavničkom telu američkog stanovništva, na videlo izbijaju različita mišljenja. Neke grupe smatraju da treba povećati poreze, dok se drugi tome naglašeno protive i umesto toga pokazuju spremnost da prihvate negativne posledice deficita.

Osim Americi, još nekolicini kapitalističkih zemalja budžetski deficit zadaje, ili je zadavao, ozbiljne brige. No valja spomenuti i to da više kapitalističkih zemalja (na primer, Švajcarska, Finska i Singapur) uspeva da godinama vodi svoje privrede bez budžetskog deficita.

Svrishodnost uravnoteženog budžeta i mogućnost ponovnog uspostavljanja ravnoteže u slučaju deficita glavni su povodi razdora među ekonomistima na Zapadu. Jasno je da ova knjiga nema zadatak da izriče sudove o različitim budžetskim politikama modernih kapitalističkih zemalja.³² Biće dovoljno da ovde

32 U nekim razdobljima, po uzoru na kejnsovsku ekonomsku politiku, deficiti su namerno

izložimo negativnu postavku: istorija kapitalizma *ne* potkrepljuje tvrdnju da je *nemoguće* održati budžetsku ravnotežu, niti opravdava shvatanje da uravnoteženi budžet predstavlja neprihvatljiv i nedostižan cilj. Vreme je da prestanemo da upiremo prstom u moderni kapitalizam i umesto toga se pozabavimo vlastitom situacijom.

Mislim da se u toku stabilizacione operacije budžetska ravnoteža mora u potpunosti uspostaviti određenim drastičnim merama. Mogućnost da se posle toliko godina budžetske neravnoteže rashodi pokriju prihodima prilika je koja se ne sme propustiti.

Na potrebu kresanja javnih rashoda stalno se ukazuje u debatama i političkim izjavama o ravnoteži budžeta. U potpunosti se slažem sa zahtevima za smanjenje potrošnje, ali ne bih hteo da se sada zadržavam na zadacima koji su s tim povezani. Ako računamo na ukidanje subvencija, još uvek nam ostaju izvesni budžetski rashodi neophodni da bi se pokrili troškovi državne administracije i oružanih snaga, servisiranja spoljnog duga vlade i državnog sektora, kao i troškovi za ekonomiju i socijalu. Moj je predlog u biti sasvim jednostavan: iznos godišnje ubranog poreza trebalo bi da bude toliko da pokrije date godišnje rashode. Prilikom priprema za operaciju ne smemo podgrevati sumnjive nade da se rashodi mogu smanjiti više nego što je realno. Taj bi pristup, doduše, dobro poslužio popularnosti političara, pošto su ljudi, uopšte uzev, naklonjeni onima koji se zalažu za smanjenje državnih rashoda, umesto da najavljuju porast prihoda. Problem se, međutim, ne može rešiti takmičenjem u popularnosti. Planom operacije valjalo bi odrediti iznos prihoda neophodnih za nedvosmisleno i sigurno pokrivanje rashoda. Poželjno bi bilo da prihodi bar malo premaše potreban iznos, a nikako da, makar i za forintu, budu manji.

stvarani, sa ciljem da se privredni polet pojača veštački stvorenom prekomernom tražnjom. To je dalo sumnjive rezultate.

Zbog svega potrebno je radikalno preoblikovati poreski sistem. Zasada mađarski poreski sistem predstavlja papazjaniju paternalističke redistribucije socijalističke ekonomije, fiskalne impotencije osiromašene zemlje „trećeg sveta” i rafiniranog progresivnog poreskog sistema skandinavske države blagostanja. Oni koji su razradili novu mađarsku poresku regulativu i uspeali da je utrape privrednom vrhu, većini poslanika u parlamentu i delu javnosti isterali su svoje nagoveštavajući da bi Mađarska tobože mogla biti mala Švedska. Kako kaže jedan gorak vic koji kola Budimpeštom - sada imamo mađarske plate minus švedske poreze. Na žalost, nasamareno je i više nekompetentnih i površnih zapadnih posmatrača - bili su skloni da u novom mađarskom poreskom sistemu vide znak „vesternizacije” te zemlje.

Kad se latimo izrade novog poreskog sistema, u sklopu stabilizacione operacije, trebalo bi da potpuno ignorišemo postojeći sistem - ako ne u praksi, onda bar u mislima. Dozvolite mi da se vratim na početak i sistematski preispitam osnovne principe novog poreskog sistema.³³ Pri tom neću težiti da budem iscrpan; istaći ću samo one naročito važne principe koje valja uzeti u obzir prilikom revidiranja poreskog sistema i pripremanja stabilizacione operacije.³⁴

1. Poreze valja ubirati tamo gde su „uzaptljivi”, dajući prednost tehnički najprostijim vidovima oporezivanja. Ovaj stav, naoko tehnokratski i lišen etičkog značenja, zapravo nagoveštava ozbiljne etičke i političke zahteve.

Ovde se radi o Mađarskoj, a ne o Skandinaviji. U prošlosti, što je zvanična propaganda gromoglasnije tvrdila da država pripada narodu, to je narod bivao sumnjičaviji. Danas ljudi

33 Ova se knjiga ne bavi pitanjem kako te predloge, budu li prihvaćeni, valja prevesti na jezik poreskog prava. Da li modifikovati postojeće poreske zakone ili umesto njih stvoriti tabulu razu i stare zameniti novima, uglavnom je pravni problem. *Konceptualizacije* radi, uputno je početi od tabule raze.

34 Oni koji žele opširiji pregled osnovnih principa oporezivanja mogu da konsultuju knjige, na primer, Ričarda i Pegi Mazgrejv (Musgrave, 1980) i Stiglca (J. Stiglitz, 2. izd., 1986).

obično smatraju pohvalnim, a ne sramotnim, ako neko prevari državu, uzurpira njeno bogatstvo ili izbegne svoje obaveze prema njoj. One koji se u tome ustručavaju proglašavaju budalama. Tinejdžeri se na sva usta hvale kako ne plaćaju karte u javnom prevozu. Proteklih decenija takva varanja prerasla su u tipično ponašanje čak i među odraslim Mađarima. Bilo bi nerazumno očekivati da se takvo vladanje izmeni preko noći, koliko god velika bila politička promena. Pogotovo se ne može očekivati da se ponašanje izmeni čim izabrani predstavnici naroda preuzmu kontrolu nad državnom blagajnom. Niko ne može predvideti koliko će vremena proteći dok se ne razvije smisao za javno dobro. Sa sigurnošću možemo pretpostaviti jedino da će to potrajati više od dve-tri godine.

Prema tome, kad razmišljamo o budžetskim prihodima, moramo biti spremni da prihvatimo činjenicu da će se mnogi građani svojski truditi da izbegnu plaćanje poreza. U granicama mogućeg, lažno će prikazivati svoj dohodak. Ljudi to isto rade i na Zapadu, premda ne i u svim zemljama podjednako. Taj je problem, po svoj prilici, uobičajeniji na jugu Evrope nego na severu, mada je poreski moral u opadanju i u Skandinaviji. U slučaju Mađarske postoji još jedan činilac: znatan deo privatnog sektora još spada u ekonomiju u senci i on će iz te senke svojevoljno izaći na svetlost dana tek posle izvesnog vremena. U 1. glavi detaljno smo nabrojali šta je sve potrebno da bi se to i dogodilo.

Šta onda znači to što se, u takvim okolnostima, poreski sistem uveliko oslanja na dobrovoljne poreske prijave?

Prvi mogući odgovor glasi: vlada gradi kule u vazduhu. Zavarava se računajući na prihod čiji veći deo nikada neće biti u stanju da ubere.

Druga mogućnost: vlada se opredeljuje za razuman kurs i u sistem ugrađuje mogućnost da će građani u svakom slučaju nastojati da je prevare. Taj pristup nije bez osnova, ali je krajnje nepošten. To znači da će poslanik u parlamentu koji poreske

zakone usvaja, službenik koji ih sprovodi i sam utajivač izmenjivati značajne poglede: „Još kako dobro znamo da će sve one poštene budale plaćati porez, a uopšte i ne očekujemo da ćemo ga ubrati od onih koji su rešeni da zabušavaju”.

I, naposljetku, treća mogućnost: umesto da se razmenjuju značajni pogledi, čvrsto se odlučuje da se porez na dohodak naplati od svih. Ali šta može da učini država u zemlji s veoma niskim poreskim moralom? Upravo ono što poreske vlasti sada nastoje da učine, premda nedosledno: da špijunira poreske obveznike; da ispituje poreklo prihoda i strukturu rashoda; da podstiče ljude da policiji potkazuju svakog dobrostojećeg suseda za koga posumnjaju da utajuje porez. Na kraju ćemo se obresti u orvelovskom sistemu. Svako domaćinstvo imaće svog poreskog inspektora koji će svakodnevno proveravati prihode i rashode. U tom slučaju zacelo bi se isplatilo obećati inspektorima zaradu „po glavi” i zasluženo ih nagraditi za svakog građanina kojeg uhvate u prestupu.

Već i sama pomisao da bi jedan takav sistem bio moguć užasava sve one koji prednost daju individualnoj autonomiji, koji žele da građani slobodno raspoložu svojim novcem i traže potpuno poštovanje privatnosti.³⁵

Pokazalo se, dakle, da 1. tačka ni u kom slučaju nije samo tehničke prirode. Ne pokušavajući da dam recept svim poreskim

³⁵ Opet ćujem pozivanja na praksu Zapada. Ali tamo je decenijama, pa i vekovima, razvijana parlamentarna demokratija, koja je uspostavila poverenje u odnosima između građana i države. Na Zapadu je mešanje poreskih vlasti u privatni život građanina ograničeno zakonima, pa je moguće da i građanin pred sudom traži razjašnjenje za bilo koji postupak koji država protiv njega pokrene. I pored toga poreske vlasti prečesto zloupotrebljavaju svoju moć.

Brutalnost kojom je Ingmar Bergman, reditelj svetskog glasa, odvučen sa snimanja filma da pred sudom sasluša optužnicu za utaju poreza svima je poznata. To se desilo u Švedskoj, zemlji koja se često navodi kao primer za ugled. Bergmana je to iskustvo potpuno slomilo; godinama je radio u dobrovoljnom izgnanstvu, mada i dalje jako vezan za svoju domovinu. Rehabilitovan je mnogo godina kasnije, ali gubitak koji je Bergmanu pa time i ljudskoj kulturi uopšte nanela beskrupulozna poreska birokratija ostaje nenadoknadiv.

Nije zadatak ove knjige da izvlači zaključke o poreskom sistemu Švedske ili bilo koje druge

vlastima u svetu, reći ću da je današnjoj Mađarskoj potreban poreski sistem kojim će se izbeći sve gore opisane dileme. Njime ne bi trebalo stavljati na kušnju lojalnost građana niti pak primoravati zakonodavce i birokratiju da odlučuju o tome da li da zabadaju ili ne zabadaju nos u privatnu sferu domaćinstva. U isti mah, taj bi sistem trebalo da bude dovoljno efikasan da ubere poreze neophodne za održavanje države. Poreske kategorije trebalo bi da budu što je moguće *bezličnije*. Ako sve bude išlo kako valja, demokratija će se konsolidovati u Mađarskoj, većina Mađara opet će postati privržena državi i obezbediće se svi neophodni uslovi za nesmetano poslovanje i legalnost privatnog sektora. Tada, i jedino tada, možemo da počnemo da razmišljamo o opštem porezu na dohodak fizičkih lica.

2. Poreski sistem trebalo bi da bude što je moguće *neutralniji*. Sem u opravdanim izuzecima, poreskim sistemom država ne bi trebalo da nagrađuje i kažnjava. Ako nacionalni ili lokalni zakonodavni organ odluči da nekoga subvencioniše, radi pružanja socijalne zaštite, za potrebe kulture ili iz drugih društvenih razloga - to bi trebalo da čini otvoreno.³⁶ Valjalo bi rezervisati posebne stavke *na strani rashoda*, a ne pribegavati smanjenima poreza *na strani prihoda*. Ne želim da se uključujem u tekuću debatu o tome da li đacima treba deliti udžbenike besplatno. Parlament, naravno, ima pravo da odlučuje o takvim merama, svestan činjenice da će dodeljivanje neophodnih sredstava za te svrhe podrazumevati kresanje nekih drugih troškova ili dodatne

parlamentarne demokratije Zapada. Međutim, verovatnoća da se slični slučajevi mogu da dese u Mađarskoj znatno je veća, pod uslovom da se sistem poreza na lični dohodak dosledno primenjuje. A tu leži osnovna moralna dilema: koji je greh veći? Da li da kažnimo stotinu ljudi, priznajući da je među devedest i devet krivih jedan možda nevin, samo da bismo sprečili da nam onih devedeset i devet umakne? Ili da pustimo njih devedeset i devetoro da bismo makar i jednog jedinog nevinog poštedeli patnji? Lično sam privržen ovom potonjem rešenju.

³⁶ Određeni vid finansijske pomoći koja se daje siromašnima u zapadnoj literaturi se naziva „negativan porez na dohodak“. Gornji sled razmišljanja očigledno nije protivan jednom takvom negativnom porezu na dohodak, pošto on ne predstavlja ni nagradu ni kaznu. Drugim rečima, nije „stimulativan“.

poreze. Čim poslanici glasaju za besplatne udžbenike, nastale troškove treba u budžetu zvesti na strani rashoda, pod stavkom „izdaci za obrazovanje” a pod paragrafom „subvencije za kulturu”. Ti novčani iznosi nikako ne bi smeli da se zagube u maglama smanjenih poreskih stopa za udžbenike izdavačima i knjižarima.

Dakle, 2. tačka konkretno znači da bi, kakve god da se poreske kategorije primenjuju (porez na potrošnju, porez po zaposlenom radniku, itd.), poreske stope morale biti *strogo jednoobrazne*. Moramo prestati s arbitrarnim oslobađanjem od poreza određenih proizvoda, usluga, delatnosti ili društvenih grupa. Potrebne su nam socijalna, zdravstvena i kulturna politika, koje iziskuju državne subvencije, ali novac za te namene ne treba pribavljati manipulisanjem poreskim stopama. Buduće političke snage trebalo bi da obnaroduju da neće popuštati lobiranju, pritiscima i pretnjama i da neće odustati od principa jednoobraznih poreskih stopa.

Uzgred budi rečeno, taj je princip od primarne važnosti i sa stanovišta tržišne privrede. Autentičnog tržišta nema bez autentičnih cena. Jednostrana oslobađanja od poreza neminovno bivaju ugrađena u sistem cena, te tako onemogućavaju da se stekne jasna slika o realnim troškovima za svaki proizvod. A kako su svi elementi sistema cena međusobno zavisni, svaka pojedinačna cena javiće se u vidu troška u ukupnom skupu cena i plata. Diferencirani i haotični porezi, na kraju krajeva, izvitoperuju sistem cena. Zato bi istinske pristalice tržišne privrede trebalo da insistiraju na jednoobraznim poreskim stopama, to jest na poreskom sistemu koji bi bio što je moguće neutralniji.

3. Nema potrebe za progresivnim poreskim sistemom. Dobro znam da ova ideja šokira mnoge u Mađarskoj, gde je ogromna većina za progresivno oporezivanje. Svejedno, ipak ne mogu da zauzmem drukčiji stav.

Raspodela dohotka je prvenstveno *etičko* pitanje. Zbog toga niko nema pravo da tvrdi kako je moguće na čisto racionalnoj osnovi presuditi šta je „ispravna” raspodela dohotka. Za neke ljude *jednakost* dohotka i socijalnog blagostanja ima suštinsku vrednost. Oni bi se radije pomirili s nižim nivoom efikasnosti ili manjim nacionalnim dohotkom u zamenu za jednaku raspodelu proizvoda (ili bar onoliko jednaku koliko je to moguće). Kao i sva druga etička gledišta, i ovo je metaracionalno, to jest ne može se racionalno pobijati. Ne ostaje mi ništa drugo do da kažem da se ne slažem s tim egalitarističkim zahtevom. Ne nalazim moralnu satisfakciju u tome da se ljudi koji štrče iznad gomile svode na najmanji zajednički imenitelj. U svom pristupu bavim se pitanjem šta valja učiniti za siromašne, hendikepirane, uboge i invalide, ali odvojeno od problema da li uspešne ljude treba lišiti dela njihovih zarada i imovine.

„Jednakost” je složena moralna vrednost sa više dimenzija. Mogu u potpunosti prihvatiti nekoliko njenih činilaca. Jednakost pred zakonom; odbacivanje privilegija na temelju socijalnog porekla, boje kože, religijske pripadnosti ili pola; jednakost u osnovnim ljudskim pravima - neki su od egalitarističkih principa koji se visoko kotiraju na mojoj vrednosnoj lestvici. Prihvatanje *tih* vrednosti sasvim je spojivo s odbacivanjem izjednačavanja materijalnih dohodaka.

U isti mah, slažem se sa onima koji žele da sprovedu princip *socijalne pravde u raspodeli*. Naravno, time se ne odgovara na pitanje definicije pojma „socijalne pravde”. Po jednom konceptu, sa kojim sam i ja saglasan, sistem raspodele je pravičan samo ako na dugi rok obezbeđuje stalno poboljšavanje materijalnog položaja najsiromašnijih slojeva društva.³⁷

Dozvolite mi da istaknem da je ovaj zahtev *dinamičan*. On ne ulazi u precizno određivanje dela datog nacionalnog dohotka koji

³⁷ To je nužan, ali ne i dovoljan, uslov socijalne pravde.

najsiromašniji treba da prime u datom trenutku. Dakle, ne radi se o statičkoj redistribuciji: ne meri se, u smislu preseka, položaj siromašnih u poređenju s bogatstvom imućnih. Ovaj zahtev ima vremensku dimenziju, budući da upoređuje položaj siromašnih danas s njihovim položajem sutra. On se zalaže za sistem u kojem bi takvo vremensko poređenje dalo dobre rezultate. Siromašni ne bi smeli da budu predodređeni na život pun očaja i beznađa, već bi trebalo da budu sigurni da ih očekuje postojano poboljšanje.³⁸

Razume se, ovaj zahtev ne podrazumeva jednolično poboljšanje shvaćeno u matematičkom smislu. Ne obećava situaciju u kojoj će se položaj svih siromašnih ljudi postojano poboljšavati iz nedelje u nedelju. Ali zato obećava da će se njihove finansijske prilike vidno poboljšavati u doglednoj budućnosti, to jest svakih godinu-dve dana. Društvo koje to ne garantuje nepravedno je.

Ovim se zahtevom ne rešava pitanje kakva bi trebalo da bude raspodela među ostalim članovima društva, koji se ne nalaze na donjem delu lestvice. I taj problem ima mnogo etičkih aspekata, ali oni izlaze iz domena ove knjige. Ovde ističem samo aspekte u tesnoj vezi s mojom temom. Raspodela dohotka trebalo bi da predstavlja *najjači mogući podsticaj* porastu ukupnog dohotka društva, pošto je to nužan uslov za *postojan* porast dohotka najsiromašnijih. Poboljšanje sudbine najsiromašnijih posredstvom preraspodele ograničenog je dometa. Uzmite parče hleba i razdelite ga na jednake delove grupi ljudi od N pojedinaca: svako će dobiti jedan N -ti deo. Napred izrečen zahtev za pravednošću može se ispuniti jedino ako komad hleba koji se deli biva sve veći i veći. Dakle, zahtev za socijalnom pravdom neodvojiv je od zahteva za podsticajnim delovanjem. Političar ili ekonomista koji taj zahtev ne razmatraju usijane su glave, u najboljem

³⁸ Ovo je *dinamička preformulacija* kriterijuma pravde koji je predložio Rolz, izložena u uprošćenom obliku. Više o tome videti kod Dž. Rolza (Rawls, 1971), R. Nozika (Nozick, 1974), A. Sena (Sen, 1988) i J. Kiša (Kis, 1986).

slučaju, ili demagozi, u najgorem. A time smo došli i do poslednjeg opšteg zahteva u vezi s poreskim sistemom.

4. Poreski sistem *ne sme kontrapodsticajno* delovati na poboljšanje ekonomskog učinka i porast investicija. Ne bi se smeli progresivno oporezivati oni koji su spremni da deo svog slobodnog vremena žrtvuju za prekovremeni rad, niti primoravati da lažu državu prikriivanjem te činjenice. Poreski sistem ne bi smeo da kažnjava one koji svoj novac, umesto da ga drže pod dušekom, ulažu u banke radi sticanja kamate.

Bez obzira na vreme kada će nacrt Poreskog zakona biti iznet pred parlament, preporučujem poslanicima da uvek vode računa o sledećem pitanju: kako će porez delovati na učinak, proizvodnju i investicije. Ako bi u bilo kojem od ova tri slučaja njegovo dejstvo ispalo negativno, onda bi bilo bolje da zakon ne usvoje. On bi samo naškodio budućem razvoju mađarske privrede, a bio bi štetan i sa stanovišta socijalne zaštite (vidi moju argumentaciju pod 3. tačkom koja se tiče pomoći siromašnim slojevima).

I, na kraju, porez bi bio štetan i sa striktno fiskalnog stanovišta. Ima čuvenih radova o fiskalnoj politici koji pomoću teorijskih modela i empirijskih izračunavanja ukazuju na važnost odnosa između poreskih stopa i poreskih prihoda. Pogrešna je fiskalna politika razrezivanje visoke poreske stope na nacionalni dohodak koji stagnira ili zloslutno usporava u lažnoj nadi da će se ubrati visok poreski prihod. Ako, naprotiv, ministarstvo finansija izbegne to kontrapodsticajno dejstvo previsokih poreskih stopa, biće mnogo uspešnije u povećavanju svojih prihoda, a čim otvori put za brz rast nacionalnog dohotka, moći će da ubra više sredstava u vidu poreza čak i uz nižu poresku stopu.

Posle ovog kratkog pregleda glavnih principa oporezivanja, konkretnije ću se pozabaviti poreskim kategorijama potrebnim da bi se taj sistem i ostvario. Ova knjiga nema zadatak da podrobno razradi konkretne poreske formule. Želim jedino da razjasnim posredstvom kojih poreskih kategorija bi valjalo pri-

baviti glavninu poreskih prihoda u uslovima koji danas preovlađuju u Mađarskoj.

(a) Najvažniji je linearni porez na potrošnju ili, tačnije, njegov najsavremeniji vid, neka vrsta poreza na dodatu vrednost.³⁹ U primeni taj bi se porez najviše mogao oslanjati na tekući poreski sistem, ali bi od njega trebalo i da se razlikuje po nepokolebljivom istrajavanju na jednoobraznosti.⁴⁰

Na moj predlog da se ukine progresivan porez na dohodak često se odgovara protivpredlogom da se ponovo uvede bar kakva-takva progresija preko diferenciranih stopa poreza na dodatu vrednost: na primer, više stope za luksuznu robu a niže za robu koju mahom troše domaćinstva s nižim dohotkom. Ne odbacujem bezuslovno tu ideju, budući da uvažavam zahteve za pravičnom raspodelom. Ipak, moramo biti svesni potencijalno velikih šteta. Diferencirani porez može otkrinuti vrata pritiscima kojima se traže niže poreske stope za razne specifične slučajeve, kao i brzom vraćanju izvitoperenih cena. Stoga bi, prvih godina, možda bilo bolje imati jednoobrazne stope. U kasnijoj etapi, kad se razvije racionalna struktura cena koja uravnotežuje tržište, mogle bi se ponovo razmatrati diferencirane poreske stope zarad pravedne raspodele.

39 Predloženi poreski sistem prvenstveno oporezuje potrošnju dohotka, nepotrošeni dohodak, prema tome, ostaje oslobođen od poreza, što indirektno podstiče štednju i investiranje. Shvatanje da porez na dohodak dovodi one koji štede u nepovoljan položaj vuče korene iz radova Džona Stjura Mila. Kasnije ga je uz veliki odjek oživeo Irving Fišer (Fisher, 1942). O prednostima i nedostacima poreza na potrošnju, a naročito poreza na dodatu vrednost, videti kod Ričarda i Pegi Mazgrejv (Musgrave, 1980).

40 Ne bih imao ništa protiv dobro promišljenih, retkih izuzetaka iz drugih razloga, na primer poreza na alkoholna pića, pod uslovom da ga parlament usvoji potpuno svestan činjenice da se radi o paternalističkoj intervenciji.

Uzgređ, delotvornost visokih poreza kao sredstva za borbu protiv alkoholizma sporna je. Nesumnjivo je da prekomerno oporezivanje, kao ni administrativno sputavanje, ne može da iskorení alkoholizam. Umesto toga, legalne proizvođače pića navodi na to da izbegavaju porez i doprinosi pojavi ilegalne proizvodnje.

(b) Trebalo bi uvesti jedan linearan (neprogresivan) porez po zaposlenom radniku. Svi poslodavci koji se legalno bave svojom delatnošću trebalo bi da plaćaju ovaj porez za bilo koju vrstu naknade koju isplaćuju svojim zaposlenima.

Smatram krajnje štetnim uvođenje bilo kakve progresije u oporezivanju zarađenih dohodaka. Na osnovu čega, na primer, država kažnjava one bolničarke, nastavnike, radnike i službenike spremne da žrtvuju svoje slobodno vreme i rade prekovremeno?

Moja kritika je ovde uperena ne samo protiv oporezivanja produženog radnog vremena već i protiv prakse diferenciranja prema kvalitetu rada. Pretpostavimo da posao koji se obavlja na radnom mestu A vredi tri puta više od onog koji se obavlja na radnom mestu B, jer prvo iziskuje bolje kvalifikacije, podrazumeva veću odgovornost ili više fizički iscrpljuje. Pa kakva je onda korist od plaćanja radniku A četiri puta veće plate nego radniku B u bruto iznosu da bi se u neto iznosu, po odbitku progresivnog poreza na dohodak, dobio odnos 3 prema 1? Takva poreska procedura je naprosto krajnje nepotrebna i samo dodatno opterećuje referente za obradu ličnih dohodaka i poreske službenike.⁴¹

(c) Trebalo bi uvesti jedan linearan (neprogresivan) porez na profit. Stopa ovog poreza morala bi biti strogo jednoobrazna. To znači da bi istu poresku stopu trebalo primenjivati na profite svih legalno registrovanih firmi, bez obzira da li su u vlasništvu države ili privatnih lica, Mađara ili stranaca.

U vezi s kategorijama (b) i (c) moglo bi se izreći neslaganje s činjenicom da tim porezima ostaju neobuhvaćeni oni dohoci koji se stvaraju *izvan* „normalno” registrovanih, evidentnih firmi. To se i te kako može smatrati nepravednim, pošto je lako moguće

⁴¹ Da je tako, postalo je, u stvari, očigledno onog časa kada je ta besmislena procedura morala da se primeni *retroaktivno* za period pre uvođenja poreza na dohodak fizičkih lica, kada su raniji dohoci uvećavani za iznos poreza.

da se izuzetno visoki dohoci ostvaruju upravo u toj sferi, koja pak izmiče oporezivanju.

Ta je dilema, naravno, sasvim realna. No, dopustite mi da predložim jedan pragmatičan pristup. Prilikom brižljivog vaganja tog problema ne bi trebalo naprosto sve „nevidljive“ dohotke strpati u jedan koš, već analize radi izvršiti sledeću klasifikaciju:

(i) Građani zarađuju novac ili su isplaćeni u naturi za obavljanje raznih vidova tezgarenja: neki prodaju rod iz svojih bašti i voćnjaka, sekretarica honorarno prekućava tekstove, prevodilac prevodi, učenica čuva decu i tako redom. Čitavo društvo od toga ima koristi, budući da se svim tim delatnostima uvećava nacionalni dohodak. Valja se pomiriti s tim da ovaj dohodak ostaje neoporezovan. Ono što sam ranije rekao možda još i više važi za ovu vrstu dohodaka: nemoguće je svakom građaninu dodeliti inspektora koji će povozdan motriti njegove prinadležnosti. Praktično, mirenje s tim da ovi dohoci ostanu izuzeti od plaćanja poreza u isti je mah podsticaj povećanju ponude tih vrsta roba i usluga. Danas kad „formalna“ proizvodnja gotovo stagnira, svima nama je od koristi ako marljivi i samopožrtvovani ljudi društvu pružaju više proizvoda i usluga.

Posebno bi se trebalo potruditi da se uklinu bizarni propisi po kojima se oporezuju napojnice i novčani pokloni. U Mađarskoj, na primer, ne samo konobari i taksisti već i lekari i sestre u zdravstvenim ustanovama, te prodavci u trgovinama deficitarne robe primaju neku vrstu novčanih poklona. S jedne strane, oporezivanjem napojnica primoravamo one koji ih primaju da bukvalno iznuđuju novac koji im uopšte i ne sleduje. S druge strane, oni koji na taj način stižu velike pare mogu ih prikrivati do mile volje. Takav poreski zakon, stoga, jedino još više potkopava autoritet pravnog sistema.

ii) Svojim predlozima nemam nameru da od plaćanja poreza na profit izuzmem privatna preduzeća. „Siva zona“ privatnog sektora, to jest delatnosti koje nisu strogo zakonski kažnjive, ali

ni sasvim legalne, do danas su se prilično proširile. Jedna od osnovnih stvari za koje se ova knjiga zalaže jeste to da privatna firma i njen vlasnik stupe u potpuno legalnu sferu otvoreno i bez straha ili stida. U stvari, privatnom preduzetniku nudimo „trampu“. On može da dobije pravnu zaštitu i garanciju pravovaljanosti privatnih ugovora; zauzvrat, kao i državna firma koju je lakše kontrolisati, mora da plaća poreze. Može se pretpostaviti da će se neki pojedinci i grupe unutar privatnog sektora opredeliti da ostanu u svojoj ili crnoj zoni. No oni onda moraju da računaju s tim da mogu biti zakonski gonjeni zbog, između ostalog, utaje poreza. Štaviše, morali bi znati i da neće imati nikakvu pravnu zaštitu u slučaju da ih druga ugovorna strana (bilo državna bilo privatna firma, prodavac ili kupac) prevvari. Takođe gube mogućnost da tuže sudu svaku zvaničnu organizaciju koja s njima loše postupa.

A uz sve to, i mušterije sive zone moraće da snose sličan rizik. Neće, na primer, imati nikakve garancije niti pravo na povraćaj u slučaju raskida ugovora. Što zemlja bude uspešnije obezbeđivala sigurnost i autoritet privatne svojine (vidi str. 31-49), to će se privatnom sektoru više isplatiti da izađe iz senke, pa i da prihvati obavezu da plaća porez. Ovo je jedini realan način da se privatni sektor oporezuje.

A sada bih hteo da se opet pozabavim argumentima protiv progresivnog poreza na dohodak.

Pod okolnostima koje danas vladaju u Mađarskoj, iluzorno je i pomišljati na progresivno oporezivanje. U stvari, teret poreza na dohodak pada jedino na pleća onih čiji se dohoci mogu „očitati“ u službenoj evidenciji. A među njima, opet, najteže su pogođeni oni kojima ekonomski, socijalni i politički status ne omogućavaju da teret poreza prebace na druge. Oni čiji se dohoci evidentiraju ali čiji je pregovarački položaj jak kadri su da stvarno uvećaju svoj bruto dohodak za iznos poreza. Poslodavac ne može da ne plati bruto dohodak koji mu zaposleni traži. Na taj način ovaj, na kraju, svoj poreski teret prebacuje na druge.

Progresivan porez ne pogađa ni one privatne preduzetnike kadre da poreski teret prenesu na svoje mušterije povećavanjem cena. I, naposljetku, najbolje prolaze oni za koje populistička propaganda kaže da bi morali da snose najveći teret: primaoci „nevidljivih dohodaka”.

No, vratimo se našem pregledu budžetskih prihoda.

(d) Mada u tehničkom smislu nije poreska kategorija, ovde ću pomenuti i *carinu*. Ako su carinske dažbine nezamenljive za pokrivanje budžetskih rashoda, onda bi trebalo da budu toliko male da nivo cena izvitoperavaju u najmanjoj mogućoj meri. A najvažnije od svega, sve vrste uvoza trebalo bi cariniti po jedinstvenoj tarifi. (Ne želim da ulazim u to da li Mađarska hoće da uvede dodatne ili dispreferencijalne carinske dažbine na izvesne uvozne poslove, u zavisnosti od zemlje porekla.) Osim u opravdanim izuzecima, ne bi trebalo praviti nikakvu razliku među carinskim tarifama za razne proizvode.⁴² Carinska tarifa trebalo bi da bude strogo jedinstvena, bilo da se radi o uvozu kafe ili kompjutera, automobila ili dečje odeće, da bi se izbegla izvitoperavanja relativnih cena.

Moguće je za turiste sastaviti prihvatljivu kvotu oslobođenu od carine, ali sve stavke koje prevazilaze tu kvotu morale bi da podležu carinjenju. Međutim, privatnim licima trebalo bi dozvoliti slobodan uvoz svih vrsta roba, i to u neograničenim količinama, pod uslovom da plaćaju jedinstvenu carinu. Evo jednog savremenog primera. Privatnim licima trebalo bi dati pravo da kupuju neograničen broj računara za čvrstu valutu prethodno pribavljenu na privatnom tržištu čvrste valute, i da tu opremu slobodno uvezu. Čim plati jedinstvenu carinu, svaki pojedinac bi trebalo da stekne pravo da računare koje je uvezao proda po slobodnim cenama, to jest za bilo koji iznos koji je kupac spreman da plati.

⁴² Podrška domaćim industrijama u povelju može da iziskuje zaštitne carine. Vratićemo se tom pitanju prilikom razmatranja proizvođačkih subвенција.

Pravo na privatni slobodan uvoz bezuslovno je zakonsko pravo građana. Izvor strane valute za nabavku uvozne robe drugo je pitanje. Sve dok on devize nabavlja na privatnom tržištu, nema nikakvih ekonomskih problema. U toku stabilizacione operacije, zajedno s uvođenjem konvertibilnosti, neodložno valja utvrditi realan, jedinstven devizni kurs. Razume se, u tom slučaju svaki mađarski građanin stiče neotuđivo građansko pravo da mađarske forinte slobodno menja za konvertibilnu stranu valutu u državnoj banci.

Premda je ovde naša glavna tema stabilizaciona operacija, vredi spomenuti još jedno pitanje u vezi s privatnim uvozom: šta valja činiti dok se ne okonča stabilizaciona operacija i obezbede realan devizni kurs i istinska konvertibilnost? S moje tačke gledišta, nelogično je da, uprkos nerealnom kursu, državna banka garantuje velike količine strane valute svakom građaninu kao njegovo građansko pravo. Konvertibilnost forinte u državnoj banci treba da postane građansko pravo kao rezultat stabilizacione operacije - koja se pak mora temeljiti na odgovarajućim ekonomskim uslovima: racionalnim slobodnim cenama (str. 120-127) i racionalnom deviznom kursu (str. 128-130).

A sad evo nekoliko opštih napomena o osnovnim principima koji se tiču budžetskih prihoda.

Navodeći ove vrste prihoda, mislim da sigurno ima drugih izvora (takse, na primer).⁴³ Međutim, kad je reč o izradi plana operacije, od *suštinskog* je značaja da ukupan iznos dobijen iz glavnih izvora prihoda (poreza na potrošnju, poreza po zaposlenom radniku, poreza na profite i uvoznih carina) pokrije stvarne rashode. Skalpel ne sme zadrhtati u rukama hirurga. Poreske stope moraju se odrediti tako da bude potpuno izvesno da će rashodi biti pokriveni.

⁴³ Ova knjiga ostavlja otvorenim nekoliko problema poreskog sistema, kao što su recimo pitanje poreza na nekretnine, oporezivanje samostalnih delatnosti i tako redom. Razume se, novi poreski sistem mora da reši i te probleme.

Popriličan broj šokantno diletantskih komentara izrečen je u ranijim debatama o budžetskim prihodima: u štampi, političkim govorima i tokom parlamentarne rasprave o državnom budžetu i Poreskom zakonu. Neke napomene ostavljale su utisak da se čitava stvar svodi na pitanje: „Ko će platiti ceh? Budžet ili stanovništvo?” Pohlepne fiskalne birokrate likovale su kad god bi im pošlo za rukom da teret svale na stanovništvo, dok su „branitelji naroda” podjednako trijumfovali ako bi im pošlo za rukom da ga vrate budžetu. U međuvremenu, svi gube iz vida činjenicu da u oba slučaja stanovništvo mora da snosi *sve troškove*, izuzev, naravno, onog dela koji država privremeno uspeva da prebaci na inostrane izvore, ali time povećavajući spoljnu zaduženost. Na dugi rok taj dug moraće da plati stanovništvo, sadašnje i buduće generacije. Nikada nije u pitanju izbor između budžeta i stanovništva, već se to uvek tiče *raspodele tereta* među raznim slojevima stanovništva, kao i među sadašnjim i budućim generacijama.

Drugo je pitanje u kom *vidu* bi stanovništvo trebalo da pokrije te troškove. Na raspolaganju imamo više različitih postupaka: ljudi mogu plaćati cene koje uključuju porez (porez na potrošnju); može im se dati naoko primamljivo rešenje da porez plaćaju njihovi poslodavci (porez po zaposlenom radniku); mogu se indirektno oporezivati preko inflacije; i tako redom. No kakav god metod bio, račun plaća stanovništvo. Elem, budući da iz te situacije nema izlaza, predložio bih da poreska procedura bude izvedena što jednostavnije i efikasnije. Ako bi se moji predlozi realizovali, mogli bismo se otarasiti glavnine novostvorene poreske birokratije. Već bismo samim tim bili na dobitku.

Sada ćemo posvetiti pažnju budžetu na *strani rashoda*. U momentu operacije rashodi se moraju smatrati zadatim iznosom. Iz budžeta se moraju eliminisati samo dve stavke.

Prva stavka je *budžetsko subvencionisanje cena izvesnih roba široke potrošnje*. Proces ukidanja dela tih subvencija traje već neko vreme i moguće je da se još neke parcijalne mere uvedu

pre nego što operacija započne. No bilo da je proces daleko zaostao od proklamovanih ciljeva ili je prilično odmakao, u času hirurškog zahvata taj bolni zadatak mora biti konačno i u celosti izvršen. Ne sme se prihvatiti nikakvo opravdanje za neuzimanje leka, ma kakve kontraindikacije bile.

Vatreni sam pristalica ideje da država treba da bude humana: nije samo pravo već i obaveza parlamenta da usvaja izdatke za socijalnu politiku primerene mogućnostima zemlje. No ti se rashodi ne smeju javiti u vidu cenovnih subvencija, jer subvencionisanjem cena pomaže se i siromašnima i onima koji to nisu. Takođe podržavam ideju da država, zajedno s drugim institucijama i privatnim licima, treba da pomaže kulturu. Ali ni tu ne treba pribegavati subvencionisanju cena. Ako ima sredstava, dajmo studentima bonove za knjige; neka cene knjiga ostanu realne, to jest neka pokrivaju i troškove i dobit. Pri kupovini knjiga ne treba da se subvencionišu i oni koji sebi mogu priuštiti plaćanje tržišne cene.

A, što je najvažnije, na sadašnjem privrednom nivou Mađarske, nema nikakvog opravdanja za subvencionisanje prehrambenih proizvoda. Sadašnji standard ekonomskog razvoja u ovoj zemlji više je nego dovoljan da svakom građaninu obezbedi zadovoljavanje bioloških potreba. Zašto bi onda zemlja veštački održavala niske cene hrane i time naročito dotirala one koji bi inače bili kadri da plate realnu tržišnu cenu? Zašto da nam se smeju austrijski turisti koji u gomilama hrle u Mađarsku da kupe meso po ceni koja je tek delić one koju plaćaju kod kuće? Uopšte ne poričem da delovi našeg društva jedva sastavljaju kraj s krajem čak i po tekućim cenama hrane. Te grupe, u koje spadaju stara lica s malim penzijama i u višestruko nepovoljnom položaju, moraju se direktno subvencionisati, davanjem novčane pomoći, pomoći u naturi ili bonova za ishranu, ali nikako posredstvom apsurdnog izvitoperavanja sistema cena.

Druga stavka budžeta koju valja eliminisati jesu ogromne *proizvođačke subvencije* svih vrsta, sem dva jasno definisana

izuzetka. Upravo je sada pravi čas da se okonča dvadesetogodišnja prepirka oko gubitaka - državnih firmi i velikih poljoprivrednih zadruga. Dozvoljena su sledeća dva izuzetka:

(a) Privremena pomoć, za premošćavanje najgoreg postoperativnog šoka.

(b) Inicijalna pomoć, industrijama ili granama u povoju. U literaturi ćemo naći obilje poznatih obrazloženja u prilog zaštite novih preduzeća kako bi se zaštitila nacionalna proizvodnja. Nesumnjivo, potrebno je sačekati dok pioniri mađarske privrede ne steknu praktična znanja i ostvare ekonomiju obima. Međutim, ta vrsta pomoći, bilo u vidu državnih subvencija bilo zaštitnih carina, mora ograničeno da traje; ako novi proizvođač do određenog roka ne uspe da ojača - pomoć treba ukinuti. Ne treba veštački održavati u životu malaksale organizacije.

Da rezimiramo: operacija mora da uspostavi budžetsku ravnotežu. To je apsolutno nužno za eliminisanje inflacije. Kada sam na str. 88 tvrdio da inflaciju proizvodi vlada koja upravlja državom, mislio sam prvenstveno (mada ne i isključivo) na fiskalne aspekte onih procesa koji potpiruju inflaciju. Sredstva za definitivno uspostavljanje budžetske ravnoteže u rukama su vladajuće uprave i poslanika koji u parlamentu određuju i usvajaju vladine prihode i rashode.⁴⁴

U postoperativnom razdoblju važno je i dalje ulagati iste, pa čak i veće napore da se budžetski rashodi drastično smanje. Što je uspeh u tome veći, to je veća mogućnost za smanjenje poreskih stopa. Smanjenje poreza sigurno bi povećalo popularnost vlade. Samo pazite: tokom operacije ne mogu se unapred potrošiti buduća i još nelzvesna kresanja.

⁴⁴ To, naravno, znači i da se parlamentu na kraju krajeva mora dopustiti uvid u budžet; pravi iznos deficita ne sme se kamuflirati finansijskim trikovima. Parlament bi trebalo da zna stvarne izdatke za vojsku itd.

UPRAVLJANJE MAKROTRAŽNJOM

Ne želeći da ulazim u detalje hteo bih da razmotrim samo nekoliko ideja i, iznad svega, da ukažem na opasnosti koje mogu ugroziti uspeh stabilizacionog programa

U vreme operacije količina novca kojim raspolaže privatni sektor konstantna je. Stoga nema opasnosti da kupovna moć izmakne kontroli. Kao što sam već naglasio, kreditna kvota koju državni bankarski sektor stavlja na raspolaganje privatnom sektoru mora biti fiksna. S jedne strane, privatni sektor te kredite mora i da dobije kad ih zatraži, to jest mora se sprečiti njihovo pretakanje u državni sektor. S druge strane, ne sme se dozvoliti ni to da privatni sektor prekorači zadate granice u kritičnoj prvoj fazi operacije. Čim privatni sektor stane na noge, može se povećati ponuda kredita u srazmeri s rastom tražnje za njima. U međuvremenu, jedinice privatnog sektora valja podstaći da među sobom stvaraju što ekstenzivnije kreditne sponse, pri čemu je neophodno stvarati i zakonsku regulativu koju ti kontakti iziskuju.

Stvarna opasnost leži u tome što se može desiti da se tražnja od strane državnih firmi (kao i sektora kvazidržavnih velikih zadruga) otme. Setićete se da sam na str. (55) predložio propise za zauzdavanje izdataka državnih firmi. Ovde opet predlažem isto, s tim što naglašavam da će pravi test za zauzdavanje te potrošnje biti sama stabilizaciona operacija. Proteklih decenija finansijske vlasti su sprovodile politiku strogih *monetarnih restrikcija*.⁴⁵ U tome su bile tek delimično uspešne. Pošlo im je za rukom da tom politikom spreče razuzdavanje makrotražnje i provalu hiperinflacije, što je zadesilo Jugoslaviju i Poljsku -

⁴⁵ S tim u vezi, videti E.Varheđi (Varhegyi, 1989).

mada čak i ovako imamo petnaesto do dvadesetoprocentnu inflaciju, što je već previše. Restrikcije su bile praćene raznoraznim grčevima i neželjenim sporednim učincima; često su sprečavale porast proizvodnje i investicija čak i u istinski profitabilnim područjima.

Pošto su do sada realne kamatne stope bile nerealno niske (to jest, neznatno ili izrazito negativne), nije se mogla razraditi istinska restriktivna monetarna politika. Međutim, to je iskustvo bar pokazalo da se u našim uslovima mogu uvesti monetarne restrikcije, premda bi bilo poželjno da se ubuduće ta politika sprovodi mudrije i utemeljenije. Jedan od prvih i najvažnijih instrumenata te politike biće visoke, pozitivne realne kamatne stope na pozajmice.

U svakom slučaju, novija istorija monetarnih restrikcija poučan je primer nužnosti *simultanog* sprovođenja raznih delova stabilizacionog programa. Dosad uvedene monetarne restrikcije, zbog nepostojanja drugih nužnih komplementarnih mera, nisu dale željeni rezultat: nisu zaustavile inflaciju i praksu veštačkog održavanja u životu neefikasnih firmi. Tako je princip monetarne restrikcije, na žalost, diskreditovan u očima mnogih, pa će ubuduće teže moći da se primenjuje.

Mora nam biti savršeno jasno koji fenomeni prate restrikciju makrotražnje. Ovde ću istaći samo dva.⁴⁶

1. U klasičnoj socijalističkoj komandnoj ekonomiji ponuda kredita bila je monopol državnog bankarskog sistema. „Komer-cijalni kredit“, to jest *međusobno kreditiranje državnih firmi*, bilo je strogo zabranjeno. Međutim, s reformama „tržišno-socijalističkog“ tipa i delimičnom liberalizacijom državnih firmi, međusobno kreditiranje ne samo što je naglo započelo nego je postalo i opšta pojava u svim zemljama reformskog socijalizma.

46 O mogućem porastu zaposlenosti, kao jednoj od pratećih pojava, biće reći podrobnije na str. 161-164.

U takvu vrstu kreditnih odnosa ulazi se delom dobrovoljnim sporazumom između poverioca i dužnika, a delom prinudno. Firma koja nastupa kao kupac naprosto odbija da izvrši isplatu prodavcu, pa je ova potonja prinuđena da dâ kredit. Ako usled toga iznuđeni kreditor i sâm postane nesolventan, on će, opet, odbiti da isplati dug svojim dobavljačima. Naposletku dolazi do prave krize likvidnosti: poverioci se gomilaju u redu pred vratima svojih dužnika, čekajući da im se ovi smiluju i izmire dugovanja.

Budući da je ta situacija neopodnošljiva, bankarski sistem, iz samilosti, priskaće u pomoć onima koji su u najvećem škripcu eskontovanjem dela njihovih vlastitih i vučenih menica. To je jedna od izvitoperenih manifestacija mađarskog pseudokreditnog sistema, pseudobankarskog sistema i pseudotržišta kapitala. Ono što liči na istinske finansijske transakcije naprosto maskira činjenicu da se proizvodnja u preduzećima nikako ne može prekinuti, pošto bi to izazvalo protest radnika i podbačaj proizvodnje, što bi, opet, dovelo do ozbiljnih nestašica, kršenja međunarodnih ugovora i tako redom.

Uzajamno kreditiranje prirodna je prateća pojava finansijskih kontakata i poslovnih transakcija među firmama. Pri kvantitativnom planiranju stabilizacionog procesa nužno je računati s postojanjem komercijalnog kredita. No moramo i stati na kraj njegovom javljanju u izvitoperenim oblicima „čekanja u redu” na dospelu naplatu i iz toga nastalim krizama likvidnosti. Moramo razraditi zakonske oblike i institucije komercijalnog kredita uobičajene u tržišnim privredama. Ne bi trebalo tolerisati iznuđivanje kredita od strane dužnika, ali bi trebalo podsticati razvoj dobrovoljnih kreditnih odnosa među firmama. Eskontovanje i indosiranje menica trebalo bi da postane normalna pojava u komercijalnom i finansijskom prometu.

Ovo gomilanje u redu nesolventnih državnih firmi može i da dovede do propasti nekih od njihovih privatnih dobavljača kojima nisu plaćene isporuke. Državni sektor je sklon da privatna

preduzeća gurne na rep reda prinudnih kreditora. Uticajna državna firma ima mnogo veće izgleda da naplati dug nego privatna firma koja je prepuštena sama sebi. Na primer, državna firma može da naplati dug intervencijom državnog bankarskog sektora. To je jedno od onih područja na kojima je privatnom sektoru doista potrebna zaštita. U skladu sa zahtevom br. 2 iz 1. glave, od suštinske je važnosti garantovati pravnu snagu ugovora između državnih i privatnih firmi. Ako državna firma, bilo u svojstvu kupca ili prodavca, zaključi ugovor s privatnom firmom, onda bi morala da bude obavezna da ga se u potpunosti i pridržava. To, naravno, važi i za privatnu firmu.⁴⁷

2. Pitanje *plata* je najproblematičniji i politički najosetljiviji deo stabilizacione operacije. Moramo obezbediti da ukupan fond plata u državnim firmama ostane u granicama zadatim stabilizacionim programom. Ne mogu da kažem koja bi to granica bila u poređenju s nivoom nominalnih plata u razdoblju pre stabilizacije. Možda se zakratko mora donekle javiti višak kupovne moći, praćen talasom porasta cena - privremenim „korektivnim porastom nivoa cena” radi apsorbovanja dela neutrošene prinudne štednje i likvidiranja „monetarnog preteka”. A možda će to biti i izlišno; moramo sačekati dodatne, opsežne analize.⁴⁸

Čim je zadat prosečan nivo plata, koji neko vreme mora ostati fiksiran, za njegovo stabilizovanje mogu se upotrebiti razni instrumenti. Po jednom gledištu, davanje kredita firmama mora

47 I pored očigledne simetrije, situacija je zapravo upadljivo asimetrična. Ako privatna firma prekrši ugovor potpisan s državnom firmom, i ako sud odmeri kaznu od milion forinti, onda privatni preduzetnik štetu plaća iz vlastitog džepa. Ako pak ugovor zaključen između privatne i državne firme prekrši ova potonja, a odmerena kazna takođe iznosi milion forinti, onda direktor državne firme štetu ne plaća iz vlastitog, već iz državnog džepa. Zato državna firma i ne strahuje od izlaska pred sud. To je jedan od najozbiljnijih problema u poslovnim vezama između dvaju sektora. Nema definitivnog i potpuno zadovoljavajućeg rešenja. Međutim, autoritet ugovora mogao bi se bar malo ojačati ako bi direktor državne firme i poslovodstvo direktno odgovorno u konkretnim slučajevima moralo da određeni deo kazne pokrije iz vlastitih džepova.

48 U slučaju poljskog stabilizacionog programa ova je vrsta „korektivnog porasta nominalnih plata” izgleda bila neizbežna. Nije jasno da li će biti nužna i u Mađarskoj.

biti strogo uslovljeno poštovanjem normiranih plata. Donekle sumnjam da će to biti dovoljno. Čini se da će verovatno biti potrebne jače mere. Preispitivanje iskustava iz prošlosti omogućiće nam da odaberemo ona regulativna sredstva koja su relativno najefikasnija.

Zaista ne bih želeo da u ovoj studiji dajem konkretne formule, ali, primera radi, mogao bi se ograničiti ukupan fond plata firme, ili bi fond plata mogao da se određuje srazmerno proizvodnji, ili pak nešto treće. Jasno mi je da će se time umanjiti samostalnost direktora firme i otežati optimalno kombinovanje faktora proizvodnje. Svejedno, ako taj korak ne preduzmemo, direktori državnih firmi nastaviće s neselektivnim povećavanjem plata. Neizbežno ćemo se naći u položaju Kine od pre nekoliko godina, ili Jugoslavije i Poljske iz 1989. godine. Ta se situacija ne može indirektno kontrolisati. Zavaravamo se ako očekujemo da će direktor državne firme dobrovoljno čvrsto zauzdavati plate u sistemu birokratskog državnog vlasništva.

U 3. glavi vrtićemo se političkim posledicama ovog problema, a razmotrićemo i ulogu sindikata. Za sada su nam potrebni samo ekonomski argumenti. Znam da administrativno regulisanje galopirajućih plata u isti mah šteti efikasnosti na nekim drugim planovima. No jedina mogućnost da se ta situacija izmeni leži u zameni državnog vlasništva privatnim. Jedino privatno vlasništvo može postaviti „prirodnog protivnika“ nasuprot upošljeniku koji zahteva povećanje plate; taj protivnik je privatni vlasnik koji nadnice isplaćuje iz vlastitog džepa. Ovaj autentičan i prirodan konflikt nemoguće je simulirati „pseudoreformama vlasništva“, pa tako dokle god državno vlasništvo ostaje dominantno, raspoložemo samo birokratskim sredstvima za pariranje pritisku kojim se odozdo traže povišice.

U zreloj kapitalističkoj ekonomiji restriktivna monetarna politika normalno će primorati privredu da zamrzne plate ili, čak, da ih smanji. Firma ne može da pribavi traženu količinu novca, pa zato nije spremna da svoje radnike plati više. Nije izvesno da

taj mehanizam čak i u zreloj kapitalističkoj ekonomiji potpuno funkcioniše, ali bar ima šansi.

To svakako nije slučaj s Mađarskom, čija je privreda tri četvrtine socijalistička, a jednu četvrtinu kapitalistička. Na brojnim primerima moglo bi se pokazati da su mnoge državne firme u najgorem finansijskom škripcu povećavale plate svojih zaposlenih bez imalo ustezanja. Polazile su od uverenja da će nekako ipak moći da prikupe novac za te svrhe, ako ne i za neke druge. U najgorim slučajevima nisu isplaćivale svoje dobavljače. Zbog toga je i nemoguće izbeći direktno birokratsko ograničenje plata u mađarskom državnom sektoru.⁴⁹ Od pre dve decenije, kad se pojavila ideja o uvođenju tržišne reforme u državno vlasništvo, ovaj se problem neprestano izbegavao.⁵⁰ Krajnje je vreme da se suočimo s gorkim činjenicama.

Ponovo ističem da je održavanje discipline na području plata Ahilova peta stabilizacione operacije. Ako u tome omanemo, izjaloviće se i čitava operacija.

49 Nadam se da je gornji sled misli neposredno, logički prihvatljiv; ne bih hteo da se pozivam na autoritete. Sledeći primer navodim radi toga što je zanimljiv.

Godine 1986. kineska vlada pozvala je sedam inostranih eksperata na razmenu mišljenja o procesu reforme. Jedan od razgovora bio je posvećen opasnostima od inflacije. U diskusiju su se uključila trojica, i to ovim redom: Otmar Eminger, bivši predsednik zapadnonemačke Bundesbanke, Džems Tobin, američki nobelovac za ekonomiju, svojevremeno ekonomski savetnik u Kenedijevoj administraciji i ja. Obojica zapadnih ekonomista, koji su čitav svoj život proveli u kapitalizmu i koji su u malom prstu držali i teoriju i praksu svojih privrednih sistema, bez oklevanja i izričito su savetovali komunističku Kinu da plate ograniči administrativnim merama. Ja, kao specijalista za teoriju uporednih sistema i socijalističku ekonomiju, predložio sam isto.

Kineska vlada nije naš savet uzela u obzir. Inflacija izazvana galopirajućim platama i gotovo nezajažljivom gladi za investicijama ubrzala je svoj tok.

50 Izuzeci zaslužuju poštovanje. Videti, na primer, radove Gabora (Gábor, 1988) i R. Gabora i Đ. Kevariya (Gábor i Kővári, 1987).

FORMIRANJE RACIONALNIH CENA

Podimo od kratkog prikaza željenog ishoda. Operacija će biti uspešna ako se na kraju sadašnji arbitraran i, s ekonomskog stanovišta, iracionalan sistem cena zameni racionalnim tržišnim sistemom cena, u kojem cene prenose suvislu ekonomsku informaciju. Ta promena zavisi od više uslova. Neki su sami po sebi očigledni i lako ih je ispuniti. Druge je prilično teško zadovoljiti i podrazumevaju neizbežne kontradikcije.

Podimo od očiglednog dela posla. Cene svih transakcija privatnog sektora morale bi da se slobodno kreću, nesputavane državnom intervencijom. To samo po sebi nije garancija da će taj „privatni sistem cena” postati racionalan i za privredu u celini, pošto brojne jedinice privatnog sektora kontaktiraju s državnim sektorom bilo kao prodavci bilo kao kupci. Dakle, cene iz državnog sektora preliće se na troškove i cene u privatnom sektoru. Pa ipak, tok inputa i outputa unutar privatnog sektora biće srazmerno visok kod većeg broja proizvoda i usluga, pa će za priličan broj cena norma po kojoj bi se mogle ravnati državne cene biti privatne cene.

Prestrukturisanje cena u državnom sektoru je znatno teži zadatak. Počnimo našu analizu time što ćemo jasno reći kakve cene želimo u državnom sektoru po okončanju stabilizacione operacije. Cilj je postizanje cena koje uravnotežuju tržište. Prema tome, sem u nekoliko izuzetaka, i u državnom sektoru je neophodna *totalna liberalizacija cena*. Što pre operacija postigne taj cilj, to bolje.

Stalni izuzeci su oni proizvodi i usluge koji se regulišu i u najrazvijenijim, najzrelijim tržišnim privredama: javne usluge, proizvodi prirodnih monopola itd.

Mada bez oklevanja predlažem da se, kao konačan rezultat stabilizacione operacije, mora postići liberalizacija cena, mogu da dam samo *uslovne* predloge o načinu dolaženja do tog željenog krajnjeg ishoda. Prvi uslov koji moramo da uzmemo u obzir jeste stepen liberalizacije cena u državnom sektoru ostvaren u Mađarskoj *pre* početka stabilizacione operacije. Delimična regulacija cena i njihova polovična liberalizacija nose mnoge rizike, bilo svaka zasebno bilo u interakciji. No bilo da su dobre ili loše, kad počne hirurški zahvat, rezultati ranijih delimičnih liberalizacija moraju da se uzmu u obzir. Jasno je da ovde ne bi bilo preporučljivo obratno usmeravanje restrikcija. (Izuzetak bi bio slučaj mera koje su donete ili će biti donete pogrešno, a kojima se dozvoljavaju slobodne cene na onim područjima na kojima se obično regulišu čak i u razvijenim zrelim tržišnim privredama.)

Kad razmišljamo o sistemu cena, moramo da uzmemo u obzir i stanje ponude i veličinu rezervi robe široke potrošnje, energije i sirovina (vidi str. 135). Ako, usled vladine greške ili zle sreće nastupi ozbiljna nestašica, moraće da se razmišlja o tome da li bi se isplatilo dozvoliti da već na samom početku stabilizacije cene osnovnih proizvoda i usluga vrtoglavo porastu. Može se doneti odluka da se u kratkom, prelaznom razdoblju cene ograniče, ali obavezno uz rešenost da se ubrzo poveća ponuda - na primer, uvozom - a zatim produži s liberalizacijom cena. S izuzetkom male sfere trajno regulisanih cena, svaki slučaj regulacije cena mora se smatrati prelaznim zlom koje valja što je moguće pre okončati. Što brže bude omogućen slobodan uvoz, uključujući i privatni, i što veće budu mogućnosti privatnog sektora da hitro popuni prazninu koju je ostavio državni sektor, to će biti bolji izgledi da se takva regulacija napusti.

U početku stabilizacionog procesa državne firme - nenaviknute na slobodne cene - mogu imati teškoća pri utvrđivanju svoje *tržišne* cene. Vredelo bi pribeći nekim pravilima zasnovanim na praksi, uz punu svest da je to tek početak. Kasnije, tržišne

snage mogu dovesti do formiranja cena koje odstupaju od inicijalnih cena koje su odredile državne firme.

Što se tiče proizvoda kojima se trguje, potencijalno polazište je davno ustanovljen princip prilagođavanja domaćih cena onima u kapitalističkim zemljama. Pre svega valja uzeti u obzir cenu za svaki proizvod koji nude spoljnotrgovinski partneri iz kapitalističkih zemalja. Da uprostim stvar, kad se te cene preračunaju uz pomoć privatnog deviznog kursa, ne bi trebalo da postoji bitna razlika između inostranog i domaćeg sistema cena - to jest, u razmeri cena raznih proizvoda, na primer električnih aparata u Beču i Budimpešti, mesa u istočnoj Austriji i zapadnoj Mađarskoj, ili automobila u Minhenu i Budimpešti. Ako tako bude, prestaće bezbrojni šoping-izleti u inostranstvo, a ne pribegavajući administrativnim zabranama, šoping-turizam će se na obe strane svesti na transakcije utemeljene na komparativnim prednostima.

Da bi se to i ostvarilo, treba prethodno učiniti ono što sam u ovoj glavi ranije predložio: uvesti strogo jednoobrazne stope poreza na potrošnju i jedinstvene carinske tarife, i ukinuti subvencionisanje potrošača i proizvođača.

Za vreme stabilizacije iz 1946. godine, sistem inicijalnih relativnih cena u forintama formulisan je na bazi cena iz 1938. izraženih u *pengtma*, tadašnjoj mađarskoj valuti. Slična jednostavna procedura potrebna nam je i danas. Ali sada bi kao osnov za formiranje cena trebalo da posluže relativne cene u savremenim kapitalističkim zemljama a ne mađarske cene iz prošlosti. Na primer, firme bi kao polazište mogle uzeti sadašnje cene u Austriji ili Zapadnoj Nemačkoj. Ne zato što verujem da su, sa stanovišta čiste ekonomske teorije, te cene egzemplarno optimalne. Ni slučajno. I one su izviterene delovanjem više faktora. Isto tako, samo se po sebi razume da su situacija tražnja-ponuda i struktura troškova u Mađarskoj drukčije. Pa ipak, te austrijske i zapadnonemačke cene su bar autentične. Od tržišnih ekonomija, Mađarska

ima najtešnje veze s ovim dvema; mađarski biznismeni i turisti u većini slučajeva Mađarsku porede s tim zemljama.

Bilo da je posredi cena koju inicijalno propisuje država ili cena koju slobodno određuje državna firma, predložio bih da se pođe od sledeće kalkulacije: po kojoj bi ceni dotičan proizvod mogao da se proda ili kupi u Austriji ili Zapadnoj Nemačkoj. Tu cenu bi trebalo pretvoriti u forinte po deviznom kursu koji važi u trenutku operacije. (O pitanju deviznog kursa biće reči u narednom odeljku.) Tako će se dobiti domaća cena s kojom državni prodavac stupa na tržište na početku operacije.

Relativne cene mađarskog privatnog sektora predstavljaju još jedan važan osnov za utvrđivanje početnih cena pri stabilizacionoj operaciji. Ovaj smo problem već dotakli u vezi s privatnim deviznim kursom. Zamisao je, međutim, mnogo obuhvatnija. Na primer, već imamo autentične tržišne cene na privatnom tržištu prehrambenih proizvoda, kod zakupnina za stanove u privatnom vlasništvu, na tržištu nekretnina, u povelikom delu uslužnog sektora i na drugim područjima. Bilo bi uputno da državna firma koja svoje proizvode iznosi na tržište u toku stabilizacione operacije pođe od tih cena, upravo zato što su one autentično tržišne, a nisu veštački stvorene u nekom uredu.

Inostrane cene i domaće cene na privatnom tržištu mogle bi da posluže kao orijentacija pri određivanju *relativnih cena* raznih proizvoda i usluga. Te relativne cene bi onda mogle da posluže državnim firmama pri izlasku na tržište u toku stabilizacije. *Opšti nivo cena* je drugo pitanje: on će zavisiti od mnogih drugih makroekonomskih faktora (ponude kredita, nivoa plata, makroponude i makrotražnje itd.).

Prilikom pravljenja svoje kalkulacije, državna firma uzima u obzir *devizni kurs* koji su odredile državne finansijske vlasti i kojih se drži državni bankarski sistem (vidi sledeći odeljak). Firma mora uzeti u obzir i pozitivne *realne kamatne stope* čiji je racionalan nivo utvrdio državni bankarski sektor. Te stope,

koje bi trebalo da važe bar u početnom razdoblju operacije, moraju se unapred objaviti. Kasnije se mogu modifikovati, u skladu s realnom situacijom na kreditnom tržištu.

No i pored putokaza koji joj mogu pomoći da odredi svoje cene, kad firma konačno stupi na tržište - koje je operacija oživela - ipak je donekle primorana da tapka u mraku pri odabiranju inicijalne cene.

Ono što se tada dešava trebalo bi da zavisi od slobodnog delovanja ponude i tražnje. Važno je brzo osloboditi sve cene (izuzev onih za monopolske proizvode, koje se trajno regulišu). Potrajaće neko vreme dok se tražnja i ponuda ne uravnoteže, dok se ne pojavi ravnotežna cena. Ne smemo zaboraviti da se istovremeno odvija i spoljnotrgovinska razmena, i to mahom preko privatnih trgovaca. Uvoznici se pojavljuju na tržištu i, bilo da su to mađarske državne firme, mađarske privatne firme, strane kapitalističke firme ili zajedničko istupanje, ulaze u konkurenciju s domaćim proizvođačem. Ako bi inicijalna prodajna cena obezbedila profitabilnost, privukla bi uvoz i kad-tad dovela do obaranja cene; u obrnutom slučaju, procesi bi se odvijali u suprotnom smeru.

Po konačnoj analizi, liberalizacija dovodi do stvaranja u biti *jedinstvenih* cena. Dobro je poznato da se savršeno jedinstvene cene formiraju jedino u tržišnoj strukturi koja se u ekonomskoj teoriji naziva potpunom konkurencijom. U slučaju nepotpune konkurencije (karakteristične za većinu grana razvijene tržišne privrede) cene su donekle disperzirane. Naravno, moramo i to anticipirati u Mađarskoj. Međutim, radi se, da tako kažemo, o „prirodnoj disperziji”. Ono čemu stabilizaciona operacija mora da stane na kraj jeste veštačko cepanje sistema cena po drugim kriterijumima, na primer na cene na „belom” nasuprot cenama na „sivom” i „crnom” tržištu, na cene koje odstupaju od uravnotežujućih cena, a diktiraju ih vlasti, nasuprot cenama na slobodnom tržištu, na cene koje određuju državne firme nasuprot onima koje određuje privatni sektor. Rušenjem tih cenovnih

zidova, kao rezultat operacije imaćemo evoluciju sistema u biti jedinstvenih cena.

Niko ne može da kaže koliko će se čekati na nastanak jedinstvenih uravnotežujućih cena. Ne treba gajiti iluzije; u Mađarskoj ne možemo računati da ćemo već kroz godinu dana po započinjanju operacije imati uredno i konsolidovano tržište poput onih u Frankfurtu i Cirihu. Ali nemojmo se plašiti tržišne „anarhije”. Fluktuacije cena su za ovaj proces prirodne, baš kao i povremeni senzacionalni dobitci ili gubici. Javno mnjenje se u Mađarskoj već pomirilo s gubicima. Ali, dodao bih, ljudi bi trebalo da se pripreme i za to da suspregnu svoju nagomilanu zavist prema onima koji ostvaruju ogromne profite. To je motor pokretač adaptacije. Mogućnost brze zarade, čak i ako se posreći samo malobrojnim, može da pokrene hiljade pa i stotine hiljada ljudi da okušaju sreću, da reskiraju i da se upuste u istinske poslovne poduhvate.

Danas je struktura mađarske privrede ophrvana disproporcijom i disharmonijom, ali posledice takve situacije pre privlače nego što odbijaju preduzetnike, ako postoji prava sloboda preduzetništva (vidi str. 34-43) Što je veća disproporcija između tražnje i ponude, to se više može zaraditi bilo kojim postupkom kojim se uspostavlja ravnoteža između njih. U zemlji čija je privredna struktura istinski harmonična, praktično jedini način za dodatni prihod jeste uvođenje tehničkih inovacija ili značajnih novih proizvoda. U ovom našem opštem metežu oni koje žele da steknu novac nalaze pravi zlatan rudnik. Za tako nešto, međutim, potrebna je promena stavova i moralnih sudova javnosti, po uputstvima koje sam predložio u 1. glavi. Decenijama je u Mađarskoj preovlađivalo suprotno ekonomsko mišljenje. Po njegovim načelima, jedini prihvatljivi dohodak jeste onaj zaraden radom, dok su „profiterstvo” i „špekulacija” za osudu.⁵¹

51 Drevna ideja o uspostavljanju neposrednog kontakta između poljoprivrednog proizvođača i urbanog gradskog potrošača eliminisanjem trgovca-posrednika zametak je svih tipova gradskih pijaca. U današnjoj Mađarskoj, gde posrednička trgovina između poljoprivrednih

Po drugom široko rasprostranjenom sudu nepošteno je koristiti nestašice da bi se zaradio profit. Kao da u vreme nestašica jedina razumna reakcija prodavca na tržištu nije da podigne cenu! Cena nije moralna, već ekonomska kategorija. Nestašice neće nestati ako od prodavca tražimo da budu samodisciplinovani i ljubazni da se uzdrže od povišavanja cena. Propovedanje (ili policijsko gonjenje) ne može naterati prodavca da se odrekne maksimalnog iskorišćavanja svog potencijala. Pametnije bi bilo da ukinemo superioran položaj koji mu daje „tržište za prodavce“, tržište na kome tražnja premašuje ponudu. (Ovim problemom, kao i ukidanjem ekonomije nestašice uopšte, detaljnije ćemo se pozabaviti na str. 141-145).

U prethodnom odeljku preporučili smo da se prekine sa subvencionisanjem državnih firmi gubitaša. Da vidimo sada kako tu stoje stvari u očekivanju novog sistema cena. Teško da iole pouzdano možemo reći koje firme su pravi gubitaši a koje imaju samo pseudogubitke. Kalkulacija je relativno jednostavna u rudarstvu. Gotovo je izvesno da mađarski rudnik uranijuma beleži ozbiljan deficit, pošto se troškovnik sastoji od srazmerno malog broja faktora, a i vrednost proizvodnje je jednostavno utvrditi na bazi cena na svetskom tržištu. Istu kalkulaciju praktično je nemoguće izvesti u prerađivačkoj industriji na čije se troškove odražava bezbrojno mnoštvo cena utrošaka, na koje opet utiče lavirint subvencija i izuzeća od poreza. Ne bi trebalo

proizvođača i urbanih potrošača nije razvijena, ona bi lako mogla da odigra korisnu ulogu, bar zasada. I proizvođač i potrošač mogu osećati da su time na dobitku. Međutim, to može biti tek privremeno rešenje, do trajnog rešenja doći će se jedino stvaranjem modernog, savršenijeg trgovačkog posredništva kao spone između proizvođača i potrošača. Razne nabavne i prodajne organizacije trebalo bi da se međusobno takmiče. Tu posredničku ulogu trebalo bi sve više da preuzima privatna trgovina. I ovde nam je potrebno istinski moderno tržište, na kojem troškovi i dobit posredničke delatnosti bivaju sniženi delovanjem konkurencije i slobodnim nastupom preduzetnika.

Ubeđen sam da na ovaj način razmišljaju mnogi ekonomisti. Romantični „antimarketizam“, antitržišno raspoloženje i propagandna kampanja protiv „biznisom obuzete posredničke trgovine“ nemaju opravdanja. Oni samo doprinose tome da preduzetnici zaziru od trgovanja prehrambenim proizvodima i onemogućavaju bujanje konkurencije.

da nas iznenadi ako bi, posle stabilizacione operacije, više državnih firmi koje se smatraju gubitašima bilo oslobođeno te optužbe. Ne bi trebalo da nas iznenadi ni suprotno, to jest ako bi se pokazalo da su druge državne firme koje se danas ubrajaju u profitabilne u stvari neprofitabilne, kad se u račun uključe realni troškovi i poreska opterećenja.

UVOĐENJE JEDINSTVENOG DEVIZNOG KURSA I KONVERTIBILNOSTI

Predlažem da se u toku operacije izvrše sledeći tesno povezani zadaci (čim se ispune uslovi koje ću kasnije izložiti).

1. *Mora se primeniti jedinstven devizni kurs.*

2. *Mađarska forinta mora da postane konvertibilna.* Mađarska državna banka mora da omogućí svim mađarskim državljanima i svim firmama i institucijama slobodnu zamenu forinti za čvrstu valutu.

3. *Sve uvozne i izvozne delatnosti, kako državnih firmi tako i privatnog sektora, moraju da se liberalizuju.*

Prvi zadatak ne može se izvršiti prinudom, zabranom privatnih deviznih transakcija i proglašavanjem privatnog deviznog kursa nelegalnim. Ostajem pri svemu što sam s tim u vezi rekao u 1. glavi: svaki pojedinac mora da ima pravo da slobodno kupuje i prodaje devize. Jednoobraznost deviznog kursa postići će se bez administrativne prinude pod uslovom da strana valuta može bez ograničenja da se kupuje od državne banke i to po ceni ne višoj od privatnog deviznog kursa, kao i da se prodaje po ceni ne

nižoj od tog kursa. Ako državni bankarski sistem to obezbedi, možemo očekivati da će privatni devizni kurs donekle pasti. (A ako sve druge okolnosti ostanu iste, devizni kurs će sigurno biti niži od tekućeg kursa na crno, kojim mora da se kompenzuje rizik zbog ilegalne trgovine devizama.)

Da bi se sprečilo da devizni kurs koji primeni državni bankarski sistem izazove ozbiljne disproporcije na mađarskom deviznom tržištu, potreban nam je uravnotežujući devizni kurs. Teško je reći koji će to kurs biti, pošto će on uveliko zavistiti od toga kako se odvijaju drugi delovi stabilizacione operacije i od kretanja stope inflacije u razdoblju pre operacije. Bilo kako bilo, kao jedan od glavnih osnova za određivanje kursa može da posluži današnji privatni devizni kurs „na sivo”. Kao još važnije merilo mogao bi da posluži sutrašnji privatni devizni kurs „na belo”, pod uslovom da se pre operacije legalizuje privatno devizno tržište.

Svi znaci pokazuju da će se operacija delom sastojati od devalvacije forinte i preduzimanja koraka u cilju postizanja konvertibilnosti. Da bi državni bankarski sektor obezbedio konvertibilnost, moraju se ispuniti brojni uslovi, od kojih ću istaći dva.

Najvažnija je kontrola *tražnje* za čvrstom valutom, pri čemu je najproblematičnije područje *državni sektor*: ne sme se dozvoliti da u državnim firmama neobuzdano raste tražnja za čvrstom valutom (odnosno plaćanje uvoza konvertibilnom valutom). Prethodna iskustva nisu utešna: državne firme u uslovima mekih budžetskih ograničenja ispoljavale su gotovo nezajajžljivu glad za uvozom sa Zapada i čvrstom valutom. Najvažnije je bilo dokopati se čvrste valute, pošto bi se kasnije svakako našao način da se pribave forinte za njeno plaćanje. Sada sve zavisi od toga da se ta glad obuzda time što će se pobrinuti da firmama ponestanu forinte (i da se primeni realni uravnotežujući devizni kurs)

Prema tome, presudan faktor jeste da li se mogu postići stroga monetarna politika i tvrda ograničenja kredita koji se daju

državnom sektoru, kako smo naznačili na str. 55-67 i 116-117. Ako se to može, konvertibilnost će se održati ozbiljno ne ugrožavajući devizni bilans zemlje. Ako ne, problemi će se iznova javljati i jedino rešenje biće racionisanje iznosa čvrste valute koji se stavljaju na raspolaganje državnim firmama. To rešenje bi imalo više nedostataka, ali se ne može izostaviti kao mogućnost sve dok državni sektor ostaje dominantan u privredi. Od *privatnih firmi* takva opasnost ne preti, budući da one već po prirodi imaju tvrdo budžetsko ograničenje.

Tražnja za čvrstom valutom od strane domaćinstava može premašiti planirani nivo ako nominalne plate rastu brže nego što je poželjno. I ovde je, kao u mnogim drugim slučajevima, od suštinske važnosti stroga disciplina na području plata.

Drugi uslov za stabilizovanje deviznog kursa na realnom nivou i obezbeđenje konvertibilnosti jesu adekvatne devizne rezerve države. One mogu biti u vidu stvarnih rezervi koje drži Nacionalna banka ili u vidu stend-baj kredita na koje se može računati u svako doba. Ako država poseduje takve rezerve, prekomerna tražnja za čvrstom valutom ne mora da natera državni bankarski sistem da odmah ukine slobodnu prodaju deviza. Umesto toga, može da upotrebi rezerve. Naravno, dodatnim merama mora se obezbediti uspostavljanje ravnoteže između ponude i tražnje, na primer, smanjenjem makrotražnje izražene u domaćoj valuti (a unutar nje onih sektora čija je tražnja za stranom valutom veća od očekivane) ili eventualno ponovnom devalvacijom forinte. Temi deviznih rezervi vratićemo se na str. 135.

Postojanje jedinstvenog, realnog uravnotežujućeg deviznog kursa i konvertibilnosti dozvoljava opsežnu liberalizaciju uvoza (ako su zadovoljeni gore navedeni uslovi). Tada je dopustivo i poželjno da svi privredni subjekti nesmetano obavljaju uvoznu delatnost. Ali ako uslovi nisu zadovoljeni, bez većih rizika se može dozvoliti samo slobodan privatni uvoz. Opasno je dati punu slobodu uvoza državnom sektoru dok tražnja nije efikasno ograničena ili stavljena pod odgovarajuću kontrolu.

Sve te promene ne samo što bi mogle pomoći uspostavljanju kratkoročne eksterne i interne finansijske ravnoteže zemlje već bi mogle doprineti i trajnoj ekspanziji i kvalitativnom napretku proizvodnje. Bez slobodnog uvoza, bilo da ga obavlja državna ili privatna firma, bilo domaći ili strani uvoznik, nema konkurencije među prodavcima. Ta konkurencija, opet, jedan je od najjačih podsticaja za obezbeđivanje bolje snabdevenosti potrošača uopšte, za ukidanje nestašica i razvoj tehničkih standarda.

ZAŠTO SIMULTANOST?

Priličan broj mera opisanih u prethodnim odeljcima već je delimično uveden, ili samo što nije uveden. Često se čuju obećanja da će inflacija biti usporena. Mnogo puta se preduzimaju koraci da se budžetski rashodi smanje a prihodi povećaju. Takozvane monetarne restrikcije su u punom zamahu, a neke od cena su već slobodne.

Problem leži u činjenici što se te promene odvijaju nedosledno i sporo. Dvosmislenost jednog skupa mera umanjuje efikasnost drugog. Ako se sabere deset različitih polurezultata, ne dobija se pet punih uspeha, već pet potpunih fujaska. Sve gore navedene mere uslovljene su jedna drugom. Zaustavljanje inflacije iziskuje uravnotežen budžet. Uravnoteženje budžeta, opet, može se postići jedino ako se poreski sistem postavi na radikalno nove osnove. Budžet se ne može uravnotežiti usred inflacije, jer prihodi uvek kasne u odnosu na izdatke, pa se inflacija jače oseća na strani prihoda nego na strani rashoda. Obustavljanje subvencija gubitašima uslovljeno je uvođenjem novog poreskog sistema kao i mogućnošću ustanovljavanja, pomoću ravnotežnih cena, koje su firme stvarni gubitaši a koje stvarno ubiru profit. Istinske tržišne cene, međutim, ne možemo imati dok je inflacija sve veća.

Delimična prilagođavanja cena ne daju racionalan sistem relativnih cena, već samo ubrzavaju inflacionu spiralu. Spisak tih koncentričnih i međuzavisnih problema lako bi se mogao proširiti desetinama drugih primera. Svi oni zajedno predstavljaju ekonomsko objašnjenje za potrebu da se operacija izvrši u jednom potezu.

Da bismo tu postavku još pojačali, izreći ćemo je u negativnom obliku: većina mera korisnih u sklopu stabilizacionog paketa bila bi opasna i štetna uzeta pojedinačno, ako se istovremeno ne bi primenile i ostale. Na primer, potpuno oslobađanje cena može naneti teške štete ako ne postoji disciplina na području plata. Potpuna konvertibilnost može nauditi ukoliko tražnja u državnom sektoru nije pod čvrstom kontrolom. Te opasnosti nisu imaginarne, već i te kako stvarne. Stabilizacione mere su do sada jedna za drugom propadale samo zato što nisu sprovedene u pravom ekonomskom okruženju i što su vlasti radile na brzu ruku, birajući ciljeve istrgnute iz njihovog ekonomskog konteksta.

Ovom ekonomskom rezonovanju dodao bih još dva argumenta.

Prvi je ekonomsko-psihološke prirode. Ako hoćemo da zaustavimo inflaciju, radikalno moramo izmeniti očekivanja u vezi sa njom. Ako svaki poslodavac i zaposleni, biznismen i vlasnik novca, budu čvršće računali na dvadesetoprocentni porast inflacije, to će biti verovatnije da će se tome prilagoditi povećavajući na tržištu cene i nadnice za najmanje 20 procenata. Stabilizaciona operacija bi mogla preseći začarani krug inflatornih očekivanja, pod uslovom da to obeća vlada koja uživa ugled i poverenje.

Drugi argument je prvenstveno humanitaran. Mađarsko stanovništvo teško pogađaju sadašnje ekonomske boljke. Elementarna obaveza političkih organizacija, partija i svih vladinih institucija jeste ublažavanje ljudske bede. Rehabilitacija privrede podrazumeva ozbiljne žrtve, ali razdoblje žrtvovanja ne sme da se otegne unedogled. Ako se nečija glava može spasiti jedino odsecanjem noge, humanije je obaviti amputaciju uz neophodnu

anesteziju nego planirati dugotrajnu operaciju i iz nedelje u nedelju, ili iz meseca u mesec, odsecati delić po delić. Ištvan Sečenji, veliki politički reformator iz devetnaestog veka i prvi mađarski ekonomista, u svojoj knjizi *Kredit* upotrebio je metaforu vađenja zuba: „Surovo je vaditi zub sporim i blagim trzajima zbog nekakve besmislene saosećajnosti ili operisati ga nadugačko isključivo malim rezovima.”⁵²

Ljudi s punim pravom postaju ogorčeni što se njihovo blagostanje gotovo iz nedelje u nedelju krnji. Stigli smo do tačke kada se radnici mogu pozvati na štrajk zbog porasta cena izvesnih mesnih preradevina, ali i kada istovremeno milioni domaćinstava stalno a gotovo neprimetno trpe mnogo veće gubitke bez ikakvog protesta. Čvrsto verujem da bi ljudi, ako bi zaista bili ubeđeni da će se stanje time poboljšati, mnogo radije pristali na jedan radikaln šok i traumu koja za njim sledi nego da se izlažu beznadežnom mučenju, sporom ali postojanom ekonomskom propadanju i ekonomskim i socijalnim grčevima koje sada doživljavamo.

Kada sam prvi put izložio svoje predloge u leto 1989. i posle objavljivanja mađarskog izdanja ove knjige, izneta je jedna zamerka. Rečeno je da drastične mere jesu jedini način da se slomi inflacija u zemljama poput Poljske i Jugoslavije, koje guši hiperinflacija, ali da je slična strategija izlišna u zemlji kao što je Mađarska, s daleko umerenijom stopom inflacije.

Međutim, visina inflacije ne određuje osnovni izbor stabilizacione strategije, to jest izbor između postupnog pristupa i hirurškog zahvata. Zapravo, još pre nekoliko godina, kad je mađarska inflacija bila tek jednocifrena, zalagao sam se za *simultano* radikalno prestrukturisanje cena, poreza i mnogih drugih elemenata ekonomskog sistema u kontekstu fundamentalnih političkih promena. U studiji koju sam napisao zajedno sa Agneš

⁵² I. Sečenji (I. Széchenyi, 1979), str. 214. Na citat mi je skrenuo pažnju K. Sabo.

Matitš, i koja je kasnije objavljena na mađarskom (1987), insistiralo se na tom stanovištu. (Delovi te knjige na engleskom mogu se naći kod Kornajta /1990/). Hirurški rez potreban je u Mađarskoj (i širom Istočne Evrope, čak i u onim zemljama koje do sada nisu imale otvorenu inflaciju) ne samo zbog inflacije. Potreban je zbog toga što uzastopne parcijalne mere mogu biti štetne i ne rešavaju ukupne probleme. Na tom uverenju počiva argumentacija navedena u mađarskom izdanju, koje sam napisao ne znajući poljski program. Moji predlozi temeljili su se na shvatanju da u socijalističkoj ekonomiji makroprilagođavanje i stabilizacija moraju teći zajedno s dubokim, opštim *sistemskim* promenama.

Poljska je imala dodatan razlog da se hitno podvrgne operaciji: nepodnošljivo ubrzavanje inflacije. Kad sam se bolje upoznao s poljskim programom i bio u prilici da o njemu razgovaram s jednim od njegovih glavnih arhitekata, Džefrijem Saksom sa Harvardskog univerziteta, uverio sam se da sam sa svojim predlozima bio na pravom putu. Ti razgovori i Saksovi radovi (na primer, Saks i Lipton /Sachs i Lipton 1989a i b/) pomogli su mi da razjasnim neke važne pojedinosti. Razumevanje poljskih planova naročito mi je pomoglo pri preispitivanju mađarske politike na planu konvertibilnosti i spoljnog duga.

Naravno, između situacija u Mađarskoj i Poljskoj ima sličnosti i razlika. Svaka istočnoevropska zemlja u prelasku sa **socijalizma na novi sistem mora da pođe od vlastitih političkih i ekonomskih uslova. Ali nužnost *simultanih* promena u makropolitici, ekonomskoj kontroli i svojinskim odnosima svima njima je zajednička.**

HUMANITARNE I EKONOMSKE REZERVE

Društvo mora da se pripremi za operaciju održavanjem odgovarajućih rezervi. Neophodne su četiri vrste rezervi.

1. Najvažnije su „humanitarne” rezerve, to jest sredstva koja bi se, pod odgovarajućim nadzorom javnosti, mogla upotrebiti za pružanje hitne finansijske pomoći onima u najvećem škripcu. Kad-tad svi će morati da se prilagode novoj tržišnoj situaciji posle operacije. Onima koji se pokažu trajno nesposobni da se prilagode novim uslovima valjalo bi pomoći odgovarajućom socijalnom politikom, čijim ćemo se pojedinostima pozabaviti u narednom poglavlju. Drugim rečima, ono što imam na umu nije stalna sigurnosna mreža bez koje nema humanog društva, već sanacioni fond za hitne intervencije tokom prvih godinu-dve dana operacije. Možda bi bilo opravdano da se takva pomoć pruža i onima koji će biti kadri da stanu na svoje noge. Dabome, važno je naročito naglasiti da je ona privremene prirode. Od svih koji su kadri da se sami održe na površini društvo očekuje da to pre ili kasnije i učine. Ne treba se paternalistički odnositi prema onima koji su kadri da stvore osnovne uslove za vođenje normalnog života.

2. Moraju se obezbediti *rezerve roba i kapaciteta* da bi se osigurala dostupnost vitalnih potrošnih dobara, goriva, drugih izvora energije itd. Može se desiti da početno prilagođavanje operaciji bude praćeno trzavicama; u tom slučaju ozbiljni se poremećaji mogu izbeći posredstvom odgovarajućih državnih rezervi.

3. Država bi trebalo da raspolaže dovoljnim rezervama konvertibilne valute za plaćanje vanrednog uvoza u slučaju prolaznih nevolja. Devizne rezerve su neophodne i da bi državni bankarski sistem mogao da održi svoja obećanja u pogledu konvertibilno-

sti. Bude li se javila prekomerna tražnja za stranom valutom, njoj bi isprva valjalo udovoljiti iz rezervi. (Drugo je pitanje kojim sredstvima valja pribeći posle prve reakcije za uspostavljanje ravnoteže na deviznom tržištu.)

4. Osim uobičajene sume kredita namenjenih državnom i privatnom sektoru, trebalo bi da postoje i *rezervne kreditne kvote*. One bi trebalo da služe za privremene pozajmice privatnim i državnim firmama koje tokom operacije neočekivano zadesi kriza zbog nelikvidnosti. Krediti bi se davali pod strogim uslovima, a ne bi služili kao lako dostupan novac za izbacivanje. Ako firma, uz pomoć jednog takvog zajma, prebrodi stabilizacionu operaciju, onda bi se on isplatio. Ne uspe li u tome, zajam bi bio straćen. U potonjem slučaju, firmi bi trebalo zabraniti da reprogramira prvobitni kredit ili pribavi novi. Ishod operacije u celini trebalo bi da bude ubrzavanje procesa oštre prirodne selekcije, a privremeni zajmovi bili bi poslednja prilika za organizacije koje se smatraju dovoljno jakim da prežive.

U plan operacije valjalo bi uvrstiti finansijsko pokriće za sve četiri vrste rezervi. Stabilizaciona operacija je osuđena na propast ako su njene bilansne jednačine manje-više uravnotežene, a onda se kasnije pokaže da će za preživljavanje krize biti potrebno finansirati programe individualne pomoći, neplanirani izvoz ili, privremene zajmove firmama, što narušava osetljivu ravnotežu. Rezerve bi valjalo *unapred* odrediti za te vanredne namene, a neiskorišćena sredstva bi i dalje mogla da se investiraju. S druge strane, za takve namene ne bi se mogla iskoristiti nijedna jedina forinta, ili dolar, iznad rezervisanog iznosa.

STABILIZACIONA OPERACIJA U MEĐUNARODNOM KONTEKSTU

Stabilizaciona operacija mora da počiva prvenstveno na mađarskim resursima i kapacitetima. Sastavljači plana se na inostranu pomoć mogu oslanjati jedino ukoliko na nju mogu računati s apsolutnom izvesnošću. Plan mora da bude krajnje oprezan. Ako inostrana pomoć premaši očekivanja, višak se uvek može korisno upotrebiti. U isti mah, verujem da će upravo promene opisane u 1. glavi, kao i sama stabilizaciona operacija znatno proširiti opseg inostrane pomoći. Koji su najvažniji zadaci u tom kontekstu?

1. I sadašnja i možda neka novoizabrana vlada trebalo bi da bez bure preoblikuju veze Mađarske i zemalja SEV-a. Dugoročni ciljevi su složeni. S jedne strane, Mađarska bi morala da smanji svoju zavisnost kako u vezi s izvozom, tako i sa uvozom. S druge, mora da ostvari povoljniju strukturu spoljne trgovine.

Najvažnija dugoročna manjkavost mađarskih izvoznih veza sa zemljama SEV-a jeste nizak nivo kvaliteta na tim tržištima. Očigledno, upravo nepostojanje visokih standarda i ambicioznih zahteva u pogledu kvaliteta robe i jeste ono što te trgovinske veze čini toliko privlačnim za državne firme i navodi ih da se drže tih tržišta. Na njima je relativno lako prodati robu koja bi bila neprihvatljiva za konvertibilna tržišta. Eto još jednog razloga zašto treba smireno ali odlučno pomeriti mađarsku sferu interesa na tržišta koja insistiraju na višem kvalitetu robe. Dotle je najvažnije da se mađarska vlada posebno pobrine da održi poslovni kontinuitet i pored političkih promena. Jednom potpisanim, poslovni ugovor ne sme se jednostrano prekršiti; to je temeljni zakon časnog trgovanja. Pouzdanost koju Mađarska uživa nipošto se ne sme potkopati. Jednostrano poništavanje

privrednih ugovora prihvatljivo je jedino u vanrednim uslovima, i takav korak uvek mora da ima odobrenje parlamenta.

2. Što se tiče mađarskih veza sa zapadnim ekonomijama, umesno je reći nešto o problemima vezanim za privatni strani kapital - tim pre što se stav zapadnih vlada i međunarodnih organizacija prema Mađarskoj obično nesrazmerno naglašava u javnim debatama. Nema nikakve sumnje da je njihovo ponašanje za Mađarsku veoma važno, ali, po meni, još veći značaj ima stav zapadnih biznismena, preduzetnika i direktora privatnih firmi. Ne postoji nikakva „Kapitalistička internacionala” i kapitalisti sveta nisu se ujedinili. Oni ne igraju kako im svira neki svetski centar, bilo Vašington, Bon ili Tokio. Njihove postupke usklađuje nevidljiva ruka tržišta, metodom pokušaja i pogreške. Oni slušaju vladine izjave, ali često mnogo više pažnje poklanjaju kolegama koji u zajedničkom klubu pričaju o svojim iskustvima iz Mađarske. Ogorčena priča jednog razočaranog poznanika o mnogim birokratskim preprekama s kojima se suočio u Mađarskoj dovoljna je da potre stotinu vladinih garancija. Društveno-ekonomski sistem ne može imati dva lica: ružno za vlastite građane, a privlačno za spoljni svet. Ne možemo nastaviti s gradnjom Potemkinovih sela: dok budimpeštanski centar krasi elegantno opremljene banke u zapadnjačkom stilu, i dalje je nemoguće dobiti prestonicu telefonom iz unutrašnjosti, a klijenti banaka u unutrašnjosti moraju satima da stoje u redu da bi obavili elementarnu transakciju.

Mađarske veze s poslovnim svetom Zapada poboljšaće se i postaće organske ukoliko se razviju ekonomski standardi, kultura i slobode mađarskog privatnog sektora. Razborit, trezven zapadni kapitalista, kojeg nije lako prevariti, nema poverenja u *tzuzetne* uslove koji mu se nude: posebna oslobođanja od poreza, posebni uslovi konvertibilnosti i posebne carinske dažbine samo za strance. Ali verovaće onim uslovima koji se bez smetnji pružaju svakom mađarskom građaninu. Ako, u skladu s l. glavom, preduzetni Mađar može da počne posao ne morajući,

pri tom, da trpi torturu oko pribavljanja dozvola, onda će se i strani državljanin mnogo mirnije laćati svog posla. Ako Mađar plaća jednoobrazne, transparentne i fiksne poreze, onda strani preduzetnik neće morati da strahuje od pretećeg progresivnog oporezivanja. Spisak bi se lako mogao proširiti. I na ovom području potreban je kontinualan, postupan i organski razvoj. Bilo bi poželjno da se što je moguće više takvih promena ostvari pre početka operacije.

Po mom mišljenju, samom operacijom bi se povećalo poverenje zapadnih biznismena. Sređivanje i stabilizovanje inflacije, budžetskog deficita, izvitoperenih cena i nedokućivog poreskog sistema - delovali bi ohrabrujuće.

3. Razume se, ovim što sam rekao nisam nameravao da umanjim značaj pomoći koju bi Mađarska mogla da dobije od zapadnih vlada i međunarodnih finansijskih institucija. Hteo bih da iznesem samo nekoliko komentara, ne ulazeći u pojedinosti. Stabilizaciona operacija je upravo najbolja prilika za mobilisanje znatnog dela zapadne pomoći. Mnogo političara i privrednika na Zapadu smatra da se već opeklo sedamdesetih godina neobuzdanim davanjem kredita vladama u čijim su se rukama ovi istopili. U slučaju Mađarske, vlade koje su se smenjivale od sedamdesetih svake godine su izlazile s novim reformskim planom, dok su se dugovi gomilali a privredne nevolje pogoršavale.

Ovoga puta ukazuje se jedinstvena prilika. Veliki su izgledi da će Mađarska dobiti slobodno izabrani parlament i novu vladu koja će uživati podršku. Dodajmo, u duhu ove knjige, da će ta nova vlada biti u prilici da izloži jasno određen stabilizacioni program. Strane vlade bi se lako mogle pridobiti za tu stvar, a njihova podrška mogla bi da poprими razne vidove: mogli bismo da dobijemo pomoć, vanredne zajmove po natprosećno povoljnim uslovima, a možda i bolji tretman za postojeće dugove. Smatram da su inostrane vlade i međunarodne organizacije sklonije da podrže operaciju čije je sprovođenje planirano za

doglednu budućnost, u narednih godinu-dve, nego da se odazovu na neka okolišna obećanja koja se tiču dalje budućnosti.

4. U svom programu nova bi vlada trebalo da dà reč mađarskoj naciji da će s kreditorima ponovo pregovarati o dugovima zemlje, ali bi trebalo da se uzdrži od najave reprogramiranja u konvencionalnom smislu. Takav bi potez samo okrnjio autoritet Mađarske u svetu finansija. Zemlja će možda biti kadra da izbegne reprogramiranje pod pritiskom vanredne situacije.

To, međutim, ne znači da zemlja mora nepromišljeno i ćutke pristati na određeni teret otplate dugova koji bi se svalio na pleća Mađara. Nacija je u celini već mnogo propatila i možda neće biti kadra da se odazove novim pozivima na strpljenje i samoodricanje tokom narednih decenija. Niti se pak može očekivati da će prihvatiti dalje ispaštanje u zamenu za obećanja o boljem svetu koja će se obistinuti negde u dalekoj budućnosti, možda godine 2010. ili 2050. Teret dugova koji nosi mađarski narod mora se smanjiti sada, u narednih nekoliko godina.

Ovaj problem izaziva kontroverze među ekonomistima i kreatorima ekonomske politike na Zapadu, u situaciji kada se nekoliko zemalja u svetu kopreca da otplati svoje dugove. Čelnici centralnih nacionalnih banaka veoma slično gledaju na te probleme, bilo da je zemlja-dužnik socijalistička bilo kapitalistička. Njihov glavni kriterijum je negativan: „Pazite da ne naljutite poverilačke banke!“ Kad vas potapšu po ramenu u klubu međunarodnih bankara veliki je kompliment, dovoljan da ublaži negodovanja kod kuće. Uz to, oni na političkom kormilu obično se ne razumeju u međunarodno finansijsko poslovanje, pa bezrezervno veruju svojim bankarima. Ako ih ovi zastrašuju povcima „Teško nama ako ne platimo!“, odmah će poslušati i smesta će odlučiti da nateraju ljude na novo pritezanje katševa.

Dužnici su prepušteni na milost i nemilost poverilaca, ali i ovi su ranjivi. Uporedo s objavljivanjem svog stabilizacionog programa, nova vlada Mađarske trebalo bi da proklamuje rešenost da smanji

teret otplate duga. Pri tom ne sme da prena gljuje niti da, arbitrarno prekrši i jedan jedini kreditni ugovor. Ali mora ući u zasebne pregovore sa svakom grupom poverilaca pojedinačno: s takozvanim Pariskim klubom zapadnih poverilaca, raznim vladama, međunarodnim finansijskim institucijama, istočnoevropskim trgovinskim i finansijskim partnerima i dr. Mora nastojati da svaku grupu poverilaca ubedi, staloženo ali odlučno, da Mađarska ne može i neće otplaćivati svoje dugove prema prvobitnom programu. Potrebno je da zemlja uđe u nove razbomite pregovore o svojim obavezama. Potrebno je izvršiti što je moguće više korekcija još tokom pripreme operacije. Kasnije će i sama operacija pružiti priliku za nastavljanje pregovora.

Za vreme pregovora, a po svoj prilici i posle, moraćemo u celosti da izvršimo svoje kratkoročne obaveze otplate kamata. Međutim, imamo šansi da smanjimo svoje srednjoročne i dugoročne obaveze. Poslednjih nekoliko godina više zemalja uspelo je u tome. Time se, doduše, za izvesno vreme može delimično narušiti tekući kreditni status Mađarske, ali se slažem s onima koji tvrde da se isplati prihvatiti tu štetu. Jer, prvo, čak i tada Mađarska bi spadala među zemlje s boljim kreditnim statusom. A drugo, što je i presudno, prestrukturisanje duga je od suštinske važnosti da bi se izbeglo da se stabilizacionom operacijom na pleća javnosti natovari gotovo nepodnošljiv teret.

UKIDANJE EKONOMIJE NESTAŠICE

U Mađarskoj danas imamo i inflaciju i nestašice.⁵³ U ovom odeljku predlažem kako da se, u kontekstu stabilizacione operacije, ukinu nestašice, tesno skopčane s inflacijom. To je, opet, povezano s evolucijom privatnog preduzetništva, koju sam opisao u 1. glavi.

Sindrom nestašica je složena pojava, na koju utiče više faktora. On predstavlja problem i na mikro- i na makro-nivou. Neki od uzroka su svojinski odnosi i koordinacioni mehanizam socijalističkog sistema, kao i njegov finansijski sistem i sistem cena. U Mađarskoj ima šansi da se ekonomija nestašice ukine, jer je do sada već nešto postignuto a buduće promene odvijace se istovremeno na svim tim planovima.

Ne može se očekivati da će posle operacije nestašice netragom nestati. Još prilično dugo imaćemo tržište škripavih i manje prilagodljivih mehanizama od onih na starijim, oprobanim tržištima. Ali može se očekivati da glavni faktori koji ukazuju na ekonomiju hroničnih, opštih nestašica u osnovi budu likvidirani društvenim preobražajem opisanim u 1. glavi i stabilizacionom operacijom opisanom u ovoj.

Budući da smo već naveli sve uslove za ukidanje ekonomije nestašice, ovde će nam biti dovoljan sažet popis.

1. U toku stabilizacione operacije moraju se uravnotežiti makrotražnja i makroponuda. Bude li nam to pošlo za rukom, a uz to i da novu ravnotežu održimo, znači da smo eliminisali

⁵³ Kolotko i Mekmaen (G.W.Kolotko i W.W. McMahon, 1987) nazvali su ovaj fenomen „nestašicoinflacijom”, skovavši termin po ugledu na „stagflaciju”, kojom se označava istovremeno javljanje stagnacije i inflacije.

jedan od osnovnih uzroka nestašica: prekomernu tražnju na makronivou.

Izričito moramo upozoriti čitaoca da čim se tražnja opet otme kontroli, verovatno će izazvati inflatorni pritisak a takođe podstaći ponovne nestašice. Da budem precizniji, ako vlada spreči porast cena da bi osujetila prekomernu tražnju, neminovno će se javiti prigušena inflacija, a s njom i nestašice.

To je realna opasnost. Ako stabilizaciona operacija ne uspe, ili ako se makrotražnja ponovo razbukti u godinama posle operacije, onda s punim opravdanjem možemo očekivati opšte zahteve za obuzdavanje cena. Razne grupe vršiće sve veći politički pritisak u korist uvođenja plafona cena i njihovog zamrzavanja, što će, opet, dovesti do ponovnog rađanja prigušene inflacije, jednog od generatora nestašica.

Eto još jednog argumenta u prilog potrebi za stvaranjem istinske ravnoteže na makroekonomskom nivou u toku operacije. Ako se pogreši, bilo bi bolje da to bude na strani prekomerne ponude a ne prekomerne tražnje.

2. Smatram da je nužno da, kao posebnu tačku, istaknem potrebu za čvrstom kontrolom nad tražnjom državnog sektora. Jalove su nade da će, u sadašnjim uslovima dominacije državnog sektora, na mikronivou u državnim firmama zavladata tvrda budžetska ograničenja. U ovom kontekstu „tvrdo budžetsko ograničenje” podrazumeva da firma dobrovoljno ograničava svoje izdatke podstaknuta vlastitim, internim razlozima. No sasvim je neverovatno da se u državnoj firmi javi istinski profitni stimulan. Sklonost da se investira i da se naziđuju plate sigurno će se iznova javljati. Zbog toga predlažem da se sklonost državnog sektora ka trošenju ograniči izvana i odozgo.

Metodi kojima bi se to postiglo još nisu razrađeni, ali sve su veći izgledi da do njih dođemo. Situacija je bila drukčija ranije, kada je sva regulativa bila u rukama vrhovne državne birokratije, koja je sa državnim firmama činila jednu dušu i telo. Ta sve-

moćna birokratija ispoljavala je veliku sklonost ka trošenju na svim nivoima hijerarhije. Ali sada se može pojaviti jedna *nezavisna protusila* u vidu višepartijskog parlamenta. Budući da ne spada u birokratiju, ovo zakonodavno telo biće joj u stvari *pretpostavljeno*; kao telo koje izražava volju nacije, biće ovlašćeno da ograničava rashode. Nadam se da će zakonodavni organ koji nastupa nezavisno od birokratije ili, tačnije, kao njoj pretpostavljen, biti kadar da ograniči sklonost državnih firmi ka trošenju. Prema tome, zakonodavni organ bi trebalo da bude kadar da na nivou *čitave privrede* državnom sektoru postavi tvrda budžetska ograničenja. Uspe li u tome, zaustaviće jedan od osnovnih mehanizama reprodukovanja nestašica. Ako ne, nestašice će se obavezno ponovo javiti.

3. Jedan od osnovnih metoda eliminisanja ekonomije nestašice jeste ekspanzija privatnog sektora. Tu je ulogu privatni sektor već delimično izvršio: nekoliko vrsta tražnji kojima državni sektor nije mogao da odgovori zadovoljila je formalna i neformalna privatna delatnost. Činjenica da su nestašice mnogo manje bile svojstvene Mađarskoj nego mnogim drugim socijalističkim zemljama može se, između ostalog, pripisati i opsegu alternativne privrede, koja je delimično popunjavala praznine koje glavna privreda nije mogla da popuni.

Privatni sektor je tvrdo budžetski ograničen: trošenje efikasno sputava prosta činjenica da privatni vlasnik mora da plaća iz vlastitog džepa. Zbog toga i nema opasnosti da će se tražnja privatnog sektora oteti kontroli. Dakle, nema tog inherentnog mehanizma koji reprodukuje prekomernu tražnju, kao kod državnog sektora.

U duhu onoga što je rečeno na str. 31-34 i 67-78, privatni sektor će, nadam se, prosperirati. Bilo bi izuzetno poželjno da javnost shvati logiku funkcionisanja privatne inicijative i tržišta u tim uslovima. Upravo su nestašice ono što kao magnet privlači preduzetnika, pod uslovom da mu je dozvoljeno da iz njih izvlači profit. Tržište s prevelikim zalihama ne omogućava zamašne

profite. Ali čim se javi solventna tražnja a ponuda je nedovoljna, mobilan kapital će pohrliti da se domogne svakog posla u izgledu. Ta vrsta fleksibilnosti, inicijative, sposobnosti da se prilika brzo uoči i iskoristi i sloboda nastupa i konkurencije - mogu zajedno utabati put za ovladavanje hiljadama mikrone-stašica.

Slobodan pristup privatnog preduzetništva u sve oblasti proizvodnje i trgovine, uključujući i privatani uvoz, može dovesti do toga da na tržištu imamo režim koji je najčešće poznat kao „tržište za kupce”, to jest do situacije da se prodavci nadmeću oko kupca.⁵⁴

4. Sloboda i fleksibilnost cena zahtev je neodvojiv od sve tri gore pomenute stavke. Nužan je uslov za održavanje makroravnoteže između tražnje i ponude, kao i za brzo usklađivanje ponude i tražnje na mikronivou. Uopšte uzev, slobodne cene bi trebalo da prevladaju posle stabilizacione operacije.

U Uvodu sam povukao razliku između zadataka koje valja izvršiti jednim potezom i onih koji se mogu obavljati samo postupno. Ukidanje ekonomije nestašice iziskuje kombinovanje ovih dveju vrsta zadataka. Stabilizaciona operacija će stvoriti neke od uslova neophodnih za eliminisanje nestašica (makroravnoteža, opsežna liberalizacija cena), ali na spisku ima i drugih. To su dugoročni zadaci, to jest oni skopčani sa zdravim razvojem privatnog sektora i trajnom i efikasnom kontrolom tražnje državnog sektora.

54 U uslovima kapitalizma ta se situacija javlja prvenstveno u tržišnoj strukturi takozvane nepotpune konkurencije. Prodavci nastoje da pridobiju kupce nudeći bolji kvalitet, bolju uslugu i bržu isporuku od konkurenata. Videti radove T. Scitovskog (Scitovsky, 1971) i E. Domara (1987).

OPERACIJA I OPORAVAK

Pošto smo pretresli glavne komponente stabilizacione operacije, evo još nekoliko zaključnih objašnjenja.

Još nijedna zemlja nije izvela operaciju opisanu u ovoj knjizi. Sovjetski Savez je uspeo da ukine ili radikalno smanji inflaciju posle dva svetska rata. Međutim, socijalni a, iznad svega, politički uslovi u kojima se sovjetski program odvijao bili su radikalno drukčiji od sadašnje situacije u Mađarskoj.

Posle drugog svetskog rata u kapitalističkom svetu izveden je priličan broj velikih stabilizacionih operacija. Godine 1946. Mađarska se nalazila na granici između Istoka i Zapada kad je okončala najbržu hiperinflaciju u svetskoj istoriji. Premda su već postojali neki elementi nastupajućeg socijalističkog sistema (napredovanje Komunističke partije ka vlasti, prisustvo sovjetske armije), privreda u celini još je funkcionisala na osnovu privatnog vlasništva. Stabilizacija je udružila energije svih političkih partija koje su u to vreme radile na obnovi i uživala je podršku i privatnog kapitala i organizovane radne snage.

Često citirana zapadnonemačka reforma iz 1948. bila je veoma uspešna, a uz to i *operacija* u najstrožem smislu reči: promenama uvođenim jednim potezom istovremeno su ostvarene stabilnost valute i gotovo potpuna liberalizacija privrede. Međutim, to je učinjeno u privredi koja je u osnovi bila privatna. Razbijeno je nekoliko ogromnih monopolskih organizacija, ali su svojinski odnosi ostali netaknuti. Erhard (koga svi hvale kao arhitektu zapadnonemačke tržišne privrede) i njegovi savetnici morali su da vode računa o mnoštvu činilaca, ali nisu morali da stvaraju veštačke privatne vlasnike kao u laboratoriji. Pa bili su okruženi privatnim vlasnicima od krvi i mesa.

Analiza iskustava drugih radikalnih stabilizacionih operacija (kakve su izraelska ili bolivijska) ne spada u domen ove studije.

Dovoljno je ako kažemo da su - premda su ove operacije izvedene u ozbiljno obolelim privredama, a javni sektor je u tim zemljama već bio mnogo veći nego u Erhardovoj Nemačkoj - privrede Izraela i Bolivije bile takođe u osnovi privatne.

Mađarska i Poljska su prve zemlje koje se laćaju dva velika zadatka istovremeno, to jest pokušavaju da privredu privedu dominaciji privatnog sektora i izvedu temeljnu makroadaptaciju i stabilizaciju. Takva kombinacija zadataka izuzetno je teška.

Nepokolebljivo i brzo izvođenje operacije može na ljude ostaviti utisak da će razdoblju grčeva i trzavica doći kraj u doglednoj budućnosti. Onima koji su bili teško bolesni ili su gledali patnje svojih bližnjih dobro je poznato stanje svesti koje pacijenta tera da zavapi: „Doktore, ovo više ne mogu da podnesem. Nek' bude šta bude, spasite me bede. Reskiraću i s operacijom, samo učinite nešto!” Mislim da se mađarsko stanovništvo bliži tački u kojoj dalje patnje postaju nepodnošljive. Ljudi su siti stalnih krpeža i pratećeg osećanja neizvesnosti. Verujem da su spremni da podnesu rizik radikalne operacije. Jer uprkos svim prolaznim traumama i nevoljama koje bi izazvala, operacija bar pruža nadu da će se dostići istinski red i spokojstvo.

3.

Politički aspekt zadataka ekonomskog prelaza

POPULARNOST PROGRAMA

KOLIKO JE POPULARAN program prelaza izložen u prethodnim poglavljima? Razume se, nemoguće je zadovoljiti sve i u svakom pogledu. Moj program nije populistički. No pre nego što se pozabavim tačkama u vezi s kojima se može očekivati protivljenje, ukazaću na one elemente koji se mogu smatrati potencijalno popularnim. Međutim, čak ni njih neće baš svi povoljno primiti; njihova privlačna moć zavisice od etičkih i političkih gledišta i ekonomskih interesa građana.

1. Koncept izložen u ovoj knjizi privući će istinski *liberalne* ljude.⁵⁵ Individualna sloboda nije ekskluzivna vrednost; većina Mađara mnogo polaže na druge vrednosti - materijalno blago-

⁵⁵ Termin „liberalan“ (kao suprotan „konzervativnom“) u političkom žargonu u SAD ima posebno značenje. U ovoj knjizi reč „liberalan“ koristi se u skladu s evropskom političkom i intelektualnom tradicijom. Njegovo značenje biće jasnije iz nekoliko narednih redaka, a u istom smislu se koristi i u 1. glavi.

stanje društva, jednakost, socijalnu pravdu, prvenstvo nacionalnog interesa nad individualnim. Te su vrednosti često međusobno komplementarne, ali se mogu i sukobljavati. Ovde prikazana razvojna putanja privući će one koji individualnu autonomiju i suverenost građanina stavljaju na istu ravan s drugim vrednostima ili čak iznad njih. To su ljudi koji odbijaju podređivanje pojedinca interesima države ili kolektivnim interesima koje nalažu pokreti, partije i vođe.

U gornjem paragrafu reč „pojedinač” mogla bi se zameniti rečju „porodica”. U ovom nacrtu programa ne pravi se razlika između pojedinaca, u doslovnom smislu te reči, i porodice, kao najmanje zajednice pojedinaca. Njime se traže autonomija i suverenost za porodicu i nastoji da se njoj poveri najveći mogući stepen ekonomskog odlučivanja.

„Sloboda” je ovih dana u Mađarskoj postala pomodna reč. U svojoj studiji hteo bih da bliže odredim značenje te reči u ekonomskoj sferi. Svaki pojedinac i svaka porodica bez izuzetka trebalo bi slobodno da raspolažu svojom radnom snagom, onim što proizvedu, slobodnim vremenom, novcem i bogatstvom. Država bi, najzad, trebalo da ostavi pojedinca i porodicu na miru; povoda za mešanje imala bi jedino u slučajevima kada druge pojedince i porodice valja zaštititi od onih koji doista zloupotrebljavaju svoju slobodu.

2. Ubeđen sam da će ideje iznete u ovoj knjizi privući one koji su voljni da se smelo upuste u neko *preduzeće* (u značenju koje mu je dato u ovoj knjizi), one koji su spremni da rizikuju i investiraju svoj novac i bogatstvo.

Nisam od onih koji odobravaju samo jedan vid ljudskog ponašanja. Ne pada mi ni na pamet da osuđujem disciplinovane upošljenike, koji pošteno odrađuju svoje, slede naloge svojih nadređenih, a posle posla odlaze kući i ostatak dana provode u odmoru ili brizi oko porodičnih stvari. Većina ljudi spada u tu kategoriju. Znam da ima i meditativnih duhova koji razmišljaju

o svetu i gundanju nad njegovim manama. Oni takođe mogu igrati korisnu ulogu - podsticati druge da se zamisle. Naposletku, tu su i oni koji, usled nepovoljnog sticaja okolnosti, nisu kadri da budu osobito aktivni čak i ako imaju neophodnu unutrašnju motivaciju (o toj grupi biće posebno reči).

Opet naglašavam da nemam ništa protiv takvih vidova ponašanja, ali želim da bude sasvim jasno da se moj program ne oslanja na tu vrstu ljudi. Ovde moramo da se vratimo Adamu Smitu. Ljudi spremni da se late dodatnih poslova, sebe ili svojih porodica radi, i ostvare dodatnu zaradu, istovremeno su korisni za zajednicu. Nacionalni dohodak i nacionalno bogatstvo nisu nekakve uzvišene kolektivističke kategorije, niti misteriozni ekonomsko-statistički pojmovi. Radeći za dodatni dohodak, uvećavate i nacionalni dohodak. Akumulirajući lično bogatstvo, povećavate bogatstvo nacije. Sagradite li kuću za sebe, uvećali ste nacionalni stambeni fond. Sakupite li hiljadu dolara, doprineli ste zalihama čvrste valute u zemlji. Nacionalno blagostanje nije ništa drugo do ukupan zbir pojedinačnih blagostanja.

Ljudi moraju da promene način razmišljanja. Bogaćenje je dugo smatrano sramnim. Ljudi su potpuno podlegli zabludi: ako neko ima više, to je zato što je drugom uzeo. Jednima ide dobro zato što tlače druge, pa je sramota što bogati odmah ne razdele svoj imetak. Ako neće milom, bogatstvo im treba oduzeti silom.

Zemlja je sada zahvaćena teškom ekonomskom krizom. Naše poštovanje zaslužuju ne oni koji najglasnije kukaju, već oni koji su prestali da jadikuju i, umesto da obijaju državne pragove moleći pomoć, rešili da *sami* poboljšaju svoj finansijski položaj. Umesto što se žale, ljudi bi trebalo da rade prekovremeno, da obrađuju bašte i voćnjake, da investiraju u vlastita preduzeća, da se udružuju i zajednički osnivaju firme, da iz inostranstva donesu neki proizvod za kojim je tražnja velika i prodaju ga, i tako redom. Stara poslovice „Bog pomaže o nima koji sami sebi pomažu” nikada nije bila umesnija. Državna pomoć sleduje

svima koji doista nisu kadri da sebi pomognu. Međutim, oni koji to jesu ali ne čine ništa iz pasivnosti, indolencije ili kukavičluka, ne zaslužuju ni osudu ni sažaljenje. Ti su ljudi žrtve socijalizma, koji im je oduzeo i poslednju kap lične inicijative tokom proteklih decenija. Promena neće uslediti prvenstveno zbog nove vrste moralnog prosvetavanja, premda je i to potrebno. Stav javnosti izmeniće same društvene promene. Ljudi će kad-tad shvatiti da svako mora biti kovač vlastite sreće.

Ovo je organska dopuna tačke 1. Koncept izložen u ovoj knjizi privlačan je onima koji traže individualnu (ili porodičnu) autonomiju i tu autonomiju žele da iskoriste. Obraća se onima koji su kadri i spremni da se na vlastitu inicijativu late neke delatnosti, poduhvata.

3. Ovaj koncept može odgovarati onima koji imaju neku *svojtnu* ili žele da je steknu. Ovde imam u vidu imovinu u najširem smislu, od one najmanje (mala bašta ili skromna lična ušteđevina) preko malih i srednjih razmera (porodična kuća, privatna radnja ili radionica) do velikih. No koliko god velika njegova svojina bila, vlasnik mora biti zaštićen od arbitrarnih poteza države.

U sistemu zdravog političkog pluralizma javljaju se partije i udruženja u čijem su središtu interesi specifičnih grupa vlasnika. Neke partije i udruženja specijalizuju se, isključivo ili prvenstveno, za zaštitu malih poljoprivrednika, dok drugi podržavaju niži srednji stalež u gradovima ili velike preduzetnike. Svakako, mogu postojati i političke snage sa širim programima, kadre da „pokriju” podgrupe vlasnika. Nisam nameravao da ovom knjigom delim savete tim organizacijama. Sve političke snage koje daju prioritet sigurnosti i slobodnom razvoju privatne svojine mogu da prihvate predložene ideje.

Ova studija ima za cilj ne samo da preporučuje privatnu akumulaciju već i da predloži politiku kojom se mogu ukloniti prepreke koje pred njom stoje. Navešću jedan primer iz poljo-

privrede: ne predlažem da se državnom regulativom ponovo uvedu kulaci,⁵⁶ koji su u ranijem razdoblju brutalno odstranjeni. Umesto da predlažem nekakvu veštačku „rekulakizaciju”, zalažem se za proces buržoaziranja sela. Trebalo bi sa zadovoljstvom da pratimo organski razvoj i nastajanje kapitalno intenzivnih gazdinstava s mnogo moderne tehničke opreme, koja, kao i ona u Danskoj, Zapadnoj Nemačkoj i Americi, mogu da ostvaruju sve veći udeo u poljoprivrednoj proizvodnji uz sve manje utroške rada.⁵⁷

Osim u poljoprivredi, prelazna putanja preobražaja može da privuče i one koji su spremni da se žrtvuju i štede da bi stekli solidno bogatstvo. Ne bih hteo da podstičem poslovne avanturiste da skrpare sve što mogu a onda se izgube. Ovde predložena ekonomska politika ide za tim da se daju materijalne, moralne

56 „Kulak” je ruska reč za dobrostojećeg seljaka.

57 Kao i u prethodnim slučajevima, ni ovde pozivanje na zapadne primere ne smatram umesnim. Nije dovoljno reći: „Pa mali farmeri dobijaju subvencije čak i u Americi i više zapadnoevropskih zemalja”. To je pitanje prilično sporno; mnogi to smatraju nedostatkom a ne vrlinom ekonomske politike zapadnih zemalja. Sasvim je moguće da neki parlamentarni zastupnici u tim zemljama podržavaju subvencije da bi privukli birače. Razume se da bi isti razlozi mogli da motivišu i poslanike u Mađarskoj. No pošto se ja ne kandidujem za mesto u parlamentu, slobodan sam da govorim ono što mislim.

Ono što sam već rekao o udovoljavanju humanitarnim potrebama tokom prelaznog razdoblja važi i ovde. Mađarska poljoprivreda mora se modernizovati u humanim okolnostima.

Ako će se, na primer, od poljoprivrednih zadruga otepeti malo gazdinstvo, možda bi bilo pravdano dati jednokratnu finansijsku pomoć ili vanredan dugoročni kredit kao „inicijalni podstrek”. Time bi se novom gazdinstvu pomoglo da stane na noge.

Međutim, u nekoj kasnijoj fazi privatna poljoprivredna gazdinstva treba prepustiti istim oštrim tržišnim uslovima u kojima posluje čitav privatni sektor. Ne smeju stalno dobijati državne subvencije. Trebalo bi im ponuditi kratkoročne, srednjoročne i dugoročne kredite, ali ne po povoljnijim uslovima nego ostatku privatnog sektora.

Lako je moguće da malo gazdinstvo u dužem razdoblju bude produktivnije od neefikasne zadruge. U tom slučaju ono može preživeti. Ali mogu nastupiti vremena kad malo, loše opremljeno gazdinstvo zaostane za modernim malim i srednjim gazdinstvima, a tada može propasti ako mu se vladinom inervencijom ne priskoči u pomoć. U tom slučaju sitnom poljoprivredniku treba obezbediti *privremenu* pomoć dok se on i njegova porodica ne prilagode novom načinu života koji im više odgovara. Međutim, ne smemo prihvatiti situaciju u kojoj jedan društveni sloj kadar da privređuje, ili bilo koji privredni subjekt, mogu da prežive samo uz pomoć državnog budžeta.

i zakonske garancije onima koji iz godine u godinu štede, investiraju novac u vlastito preduzeće, razvijaju ga iz male u srednju firmu, a kasnije čak u veliku ili džinovsku.

Lenjin je pisao da sitna proizvodnja stvara kapitalizam iz dana u dan, iz sata u sat - i bio je u pravu. Oni koji se takve perspektive boje ne mogu da se slože sa razvojem prikazanim u ovom programu, jer žele da i najuspešnijeg sitnog proizvođača spreče da preraste u većeg. Po njima, u redu je posedovati parcelicu ili malu radionicu. Ako vlasniku dobro ide, može svoj novac da troši na luksuzna putovanja ili da sagradi kitnjasti letnjikovac. Ali mora se birokratskom intervencijom sprečiti da iz sitnog proizvođača preraste u pravog kapitalistu. Ova studija sasvim odbacuje takav način mišljenja. Njome se traži uspostavljanje prirodnih uslova neophodnih za akumulaciju privatnog kapitala. Program se obraća onima na koje takva mogućnost deluje ohrabrujuće.

4. Stabilizaciona operacija otvara perspektivu *zaustavljanja inflacije*. Po mom mišljenju, to će privući milione, izuzev uske grupe onih kojima inflacioni proces ide naruku. Zamislite samo kakvu bi političku podršku zadobile političke grupe ako obećaju da će zaustaviti inflaciju, ako preuzmu punu odgovornost za izvršenje operacije - i *održe reč*. Mnogo je onih koji su i te kako voljni da se žrtvuju samo da bi zaustavili inflaciju.

Za žaljenje je što usred bezbrojnih poskupljenja još niko nije dao takvo obećanje. To je jedan od razloga što ljudi situaciju smatraju beznadežnom. Danas su gnevni zato što se porast cena zvanično najavljuje svake nedelje, a sutradan su još gnevni jer cene nastavljaju da rastu bez ikakve zvanične najave. U stvari, ako uzmemo u obzir prosek nacionalne ekonomije, problem i nije tako ozbiljan u pogledu *realne* potrošnje kao što bi se moglo zaključiti po raspoloženju naroda. Široki društveni slojevi uspevaju da porast cena kompenzuju, pa čak i nadmaše, porastom nominalnih plata. Pa opet, svi besne zbog stalnih poskupljenja.

Zbog toga bi definisan i nedvosmislen stabilizacioni program mogao da stekne priličnu popularnost, čak i ako njegovi autori otvoreno najave da će on izazvati veliki šok i dovesti do povećeg jednokratnog porasta cena. No nije zgoreg da još jednom naglasimo da će takav stabilizacioni program ostati popularan jedino ako njegovi autori održe obećanje.

5. Obećanje da će se *uknuti ekonomija nestašice* jedna je od atraktivnih tačaka programa. Kao u slučaju inflacije, i ovde je žalosno što nijedna politička struja niti partijski program nisu preuzeli tu obavezu. A ipak, nestašica je jedna od pojava na koje se stanovništvo najviše žali: žitelji sela i gradova, mlado i staro, bogati i siromašni, svi su pogođeni njome, čekanjem u redu i osećanjem da su prepušteni samovolji prodavaca. Nestašice uznemiravaju potrošače i stalno ometaju rad proizvođača. Nekada je, za one Mađare koji bi prešli mađarsko-austrijsku granicu, jedan od prvih velikih doživljaja bilo saznanje da je, za određenu cenu, u Austriji sve bilo dostupno. Bila je to jedna od najupadljivijih razlika između dva sistema. Ukidanje nestašica moglo bi da donese jednako upadljivu promenu: moglo bi Mađarima da dokaže da je sistem pretrpeo istinsku promenu i da će najzad moći da uživaju u prednostima „tržišta za kupce”.

6. Ovde prikazana ekonomska politika privući će one koje sudbina *državnog novca* ne ostavlja ravnodušnim i kojima je dosta da gledaju kako se on traći. Ti ljudi zahtevaju da svi službenici s pravom raspolaganja državnim novcem budu podvrgnuti strogom, javnom političkom nadzoru.

7. Program neće biti ni osobito privlačan ni krajnje zabrinjavajući za one naklonjene *principu državnog vlasništva*. Pri tom ne mislim samo na direktore državnih firmi već i na sve one koji odavno i još uvek iskreno podržavaju socijalističke principe, te pridaju suštinsku vrednost činjenici da sredstva za proizvodnju nisu u privatnom vlasništvu. Ovde predložena ekonomska politika upozorava na opasnost od ofanzivnog i nedogovornog likvi-

diranja državne svojine. Opominje da bi jednako opasno i neodgovorno bilo strmoglaviti se sada u suprotnom smeru, kao što je nekada učinjeno s radikalnim ukidanjem privatne svojine. Ovaj program želi da stvori istinsko, ne lažno, rivalstvo između dvaju sektora. Uloga privatnog sektora trebalo bi da raste srazmerno njegovoj sposobnosti da se dokaže superiornim u odnosu na birokratsko državno vlasništvo. Privatnim preduzetnicima valja omogućiti da kupuju određene delove državnog sektora, ali samo tempom koji oni sebi mogu priuštiti, oslanjajući se na vlastita sredstva i na kredite koje mogu da pribave (uz vlastitu imovinu kao jamstvo).

Program ne sprečava niti razvoj institucionalnog vlasništva kod istinski autonomnih institucija niti razvoj istinskog zajedružnog vlasništva.

Sve to može se postići jedino organskim razvojem. Moraćemo da sačekamo još mnogo godina da bismo jasno videli koliki je deo državnog vlasništva ostao posle procesa organskog buržoaziranja. Po svemu sudeći, trebalo bi da bude toliko mali da primora državni sektor da svoje ponašanje uskladi s ponašanjem privatnog sektora, koji je, naravno, suočen s tvrdim budžetskim ograničenjima, istinski je tržišno usmeren i sledi postojanu poslovnu politiku - a nikako obrnuto.

One koji i dalje smatraju da je državni sektor sposoban za život, najava takvih promena trebalo bi da podstakne da se aktivno prihvate posla a ne da se žestoko opiru promenama. Bilo kako bilo, ovaj je program atraktivniji od onih kojima se državno vlasništvo želi ukinuti jednim potezom.

8. Predložena politika zahteva da se prestane s *rasipanjem i traćenjem državnih resursa i svojine*, pod ma kojim izgovorom. To je pojava koja kod ljudi izaziva ljutnju, pa i zgražanje. Decenijama se parolama propagirala ideja da je državno bogatstvo narodno bogatstvo, što je tek delimično tačno. Nije se pokazalo, a nije ni moglo da se pokaže kao tačno utoliko što deset

miliona građana ove zemlje očigledno nije moglo da upravlja složenim proizvodnim procesom. Kao što je u ovoj studiji već rečeno, državna svojina je svačija i ničija.

Međutim, parola je bila tačna utoliko što su rad i žrtve mađarskog stanovništva bili opredmećeni u državnom bogatstvu. Ljudi imaju pravo da znaju kakva je sudbina tog velikog blaga. Ovde predloženim programom traži se da se sve vrste prodaje dešavaju pred očima javnosti i pod pravednim poslovnim uslovima. To je popularna ideja koja bi programu mogla da donese pristalice.

9. Državno bogatstvo ne sme se prodavati stranim zemljama po najnižim cenama, kao da se radi o likvidacionoj prodaji. No i ovde nam je potrebna znalačka *nacionalna* politika, a ne kratkovidi izolacionizam, ksenofobija i antizapadno raspoloženje. Može biti izuzetno korisno ako strani privrednici kupuju firme u Mađarskoj, otvaraju urede i prodajna mesta ili se udružuju s mađarskim preduzećima - pod uslovom da to čine na dobrobit Mađara. Brojne ceremonije otvaranja zajedničkih preduzeća, uz ogroman publicitet i razmenu dokumenata i zdravica, nisu pokazatelj uspeha. Umesto toga, voleli bismo da vidimo konkretnu analizu koja objektivno dokazuje da su te transakcije doista korisne za Mađarsku.

Moramo uvesti zakonske granice totalnom prodiranju stranog kapitala. Umesto da interes stranog kapitala narušavamo birokratskim zabranama, trebalo bi što iskrenije i jasnije da naznačimo da naša dobrodošlica ima granica i šta je to što smatramo prekoračenjem i zloupotrebom.

Takva nacionalna politika - nepopustljiva ali bez traga šovinizma - mogla bi predstavljati i te kakvu privlačnu silu.

Valjalo bi još nešto napomenuti u pogledu nacionalnog karaktera programa. U studiji koja je pred vama u više navrata je skretana pažnja na činjenicu da nema potrebe da se podanički

imitiraju institucije poslovnog sveta Zapada. Ovo upozorenje ne potiče iz verovanja da Mađarska kad-tad treba da nađe načina da stvori trikolornu berzu umesto da objedini iskustva njujorške, ciriške i tokijske berze. Moje nemoderno upozorenje temelji se na ubeđenju da više institucija mogu da se valjano razvijaju jedino posredstvom organskog istorijskog razvoja.

Razne institucije proteklih decenija nisu mogle da uhvate korena zato što su društvu nametane kao neprirodne i rđavo koncipirane iluzije. Novom etapom u istorijskom razvoju Mađarske prirodno će nastati najrazličitiji organizacioni oblici, zakonske institucije i društveno ponašanje primereno tržištu i privrednom rukovođenju i poslovanju. Na to će očigledno uticati inostrani primeri i kontakti sa zapadnim partnerima. Zašto ne bismo od njih naučili sve što možemo, ali pri tom ne gubeći dostojanstvo? Nije najvažnije od svega dobiti saglasnost i odobravanje inostranih bankara i industrijalaca; uostalom, oni ih često daju na osnovu površnih utisaka. Dobre ocene moraju se zaraditi kod kuće.

10. I, na kraju, politika izložena u ovoj studiji može biti privlačna iz još jednog razloga: ona uvodi *red* u haos. Ogromna većina Mađara smatra da njihova zemlja živi u stanju potresa, rasula i nereda. Pravila se svakodnevno postavljaju i menjaju. Danas važi jedno, sutra drugo. Uvode se kontradiktorne mere, pa privredni rukovodilac ili pojedinac imaju razloga da smatraju da mogu slobodno birati koje od njih će prihvatiti a koje ne. Zakon nema autoriteta. Ljude bog zna kako ne peče savest zbog kršenja propisa; u najboljem slučaju, ako ih uhvate, neće više moći da rade to što rade.

Istovremeno, ljudi „red” povezuju sa užasnim slutnjama: na um im padaju tenkovi, zatvori i egzistencijalna propast ljudi bez dlake na jeziku. Za mnoge je „zalaganje za red” isto što i „zalaganje za restaljinizaciju”. Po često citiranoj gorkoj izreci Šandora Salajja, istaknutog mađarskog socijaldemokrate i so-

ciologa, imamo samo dva izbora: kasarnu ili bordel. Oni kojima se ne sviđa vojnička disciplina moraju da se pomire s anarhijom javne kuće.

Ali, ja vidim i treću mogućnost. Mađarskoj je potreban red, ali ne onakav kakav vlada u kasarni. Predložena politika želi da pokaže kako bi se taj red mogao postići. Okončajmo neizvesnost; iščupajmo zemlju iz situacije u kojoj je svaka računica nemoguća zbog toga što se cene menjaju preko noći. Trebalo bi uvesti stabilne zakone koji garantuju individualnu autonomiju, sigurnost privatne svojine, uštedevina i investicija. Državni budžet trebalo bi uravnotežiti. Mora se stati na kraj državnoj praksi neobuzdanog trošenja i doštampavanja novca za pokrivanje rashoda.

Prema tome, ovaj se program zalaže za red - što bi mogao biti jedan od glavnih izvora njegove privlačnosti.

IZVORI NAPETOSTI

Ne bih hteo da budim lažne nade. Ovaj program i privlači i odbija; izaziva simpatije i otpore. Stavovi za i protiv njega ne mogu se tumačiti uprošćenim marksističkim obrascem po kojem se interesi jedne klase brane a druge napadaju. Uzmemo li termin „klasa” u marksističkom smislu, razni pripadnici jedne te iste klase na predloženu politiku mogu reagovati na više različitih načina. Štaviše, čak i sâm pojedinac na program može reagovati ambivalentno. Mada, po meni, program izložen u ovoj studiji čini integralnu celinu, mnogi će se osetiti spremni da prihvate samo neke od njegovih tačaka dok će druge odbaciti. Može se očekivati narastanje raznih napetosti, od kojih ću pomenuti samo neke.

(a) *Plate zaposlenih u državnom sektoru.* Pokušaj da se predložena ekonomska politika uvede uprkos aktivnom otporu zaposlenih u državnom sektoru dovela bi do katastrofe. U stvari, to bi bilo nemoguće. S tim u vezi, vredelo bi pozabaviti se nekim primerima iz inostranstva.

Jedan takav primer jeste poređenje posleratnog razvoja Nemačke i Velike Britanije. U pobedničkoj Britaniji Laburistička partija došla je na vlast i nacionalizovala nekoliko industrija. Moć sindikata je izuzetno porasla. Započela je bitka oko preraspodele, čiji se kraj nije video. Sindikati su nastojali da obezbede veći deo za radnike organizujući velike štrajkove. U više navrata relativno male grupe radnika s ključnom ulogom u proizvodnji uspevale su da parališu čitave industrije. Premda britanski privredni rast nije prekinut niti je zapao u krizu, napredak je bio prilično spor i zemlja je zaostajala za svojim suparnicima.

U poraženoj Zapadnoj Nemačkoj situacija se drukčije odvijala. U vreme stabilizacione operacije vlast je bila u rukama liberalno-konzervativne koalicije koja je kasnije vladala nezmenično s liberalno-socijaldemokratskom koalicijom; zakratko je postignuta velika koalicija. Ali sve to vreme postojani činilac bila je konstruktivna saradnja između sindikata i državnog i privatnog sektora. Drugim rečima, da se poslužimo pežorativnim boljševičkim označenjem, postignut je „klasni mir”. Sva tri glavna aktera u žestoko oštećenoj nemačkoj privredi - sektor u rukama privatnih vlasnika (velika, srednja i mala preduzeća), državna birokratija i zaposleni predstavljeni sindikatima - shvatila su da bi zađevice oko redistribucije bile ravne samoubistvu. Da se vratimo metafori koju smo ranije upotrebili - najvažnije je da komad hleba koji držimo u rukama biva sve veći i veći, a ne da se svađamo oko onoga što imamo.

Ne bih hteo da razliku u posleratnom razvoju između Velike Britanije i Zapadne Nemačke u korist ove potonje pripišem

jednom jedinom činiocu. Ali čini se da su razlike na koje smo upravo ukazali bile među najvećim i najvažnijim činionicima.

Uzmimo jedan nama bliži primer: Poljsku. Poslednjih deset do petnaest godina, sve donedavno, vođen je rat između zaposlenih i države kao poslodavca. Bila je to borba jedinstvena u istoriji, budući da se bitka za demokratske slobode na strani „Solidarnosti” odvijala u tesnoj vezi s „redovnom” aktivnošću radničkog sindikata (to jest, sa štrajkovima čiji je cilj bilo povećanje nominalnih plata). Bilo je to ujedno herojsko zauzimanje za parlamentarnu demokratiju i uvod u ekonomsku katastrofu. Ta je borba najviše ličila na štrajk glada, u kojem bi politički heroj radije istrajavao do smrti nego da se odrekne svojih principa, s tim što su milioni ljudi na takve herojske geste spremni samo u kratkom prelaznom razdoblju. Posle toga oni hoće da se siti najedu ne jedan dan, nego svakodnevno. Hoće hleba i mesa, pa i više od toga - hoće spokojan, udoban život. Materijalni uslovi za takvu egzistenciju podrovani su neprestanim obustavama rada. Nedavnim promenama u Poljskoj možda su stvoreni uslovi za takvu koaliciju u kojoj se može postići saglasnost među glavnim privrednim akterima: između birokratije, direktora u državnom sektoru i privatnog sektora, zajedno sa zaposlenim u oba sektora.

Nego, pustimo sada strane primere i vratimo se situaciji u Mađarskoj. Kakve izglede ekonomska politika izložena u ovoj studiji nudi zaposlenima u državnom sektoru? Dosta toga navedenog unutar deset tačaka u poslednjem odeljku moglo bi i za njih da bude privlačno, budući da je uglavnom „klasno neutralno”. Na primer, moguće je da bi se fabrički radnik, koji sâm uopšte ne namerava da pokrene vlastiti posao, obradovao da privatno gazdinstvo njegovog brata na selu uznapreduje ili da njegov sin pristupi privatnom preduzeću u gradu. I on je građanin pritisnut mnoštvom birokratskih restrikcija, a predloženi program liberalizacije i odbrane građanskih prava učiniće mu život lakšim. No ne bih hteo da zamagljujem stvarnu dilemu. Kao što je sa str. 55 i 118-120 jasno, ja se zalažem za strogu

disciplinu na području plata. To podrazumeva zamrzavanje plata u državnom sektoru u vreme stabilizacione operacije ili dopuštanje vrlo skromnog rasta. Koliki taj rast može biti, ukoliko ga uopšte i bude, pokazaće primena konkretnog stabilizacionog plana; ne mogu da kažem cifru. Ali nivo nominalnih plata propisan stabilizacionom operacijom mora se nametnuti gvozdenom čvrstinom. Ako tu popuste uzde, sve je izgubljeno, sve će se vratiti tamo odakle se i krenulo: galopirajuće plate pratiće galopirajuće cene; ako se cene obuzdaju da bi se udovoljilo demagoškim zahtevima, doći će do masovnih nestašica, i tako redom. Bićemo tamo gde smo i bili pre početka operacije. Veliki potres neće doneti nikakve plodove, a posle toga biće mnogo, mnogo teže, ili naprosto nemoguće, upustiti se u još jednu operaciju.

Možda se državni upošljenici neće moći ubediti da se moraju unapred složiti sa samodisciplinom na području plata. Moramo se postarati da ih ubedimo da je to neophodno ako nacija želi da izbegne ekonomsku katastrofu. Naposletku, kad se operacija okonča, i njima će promene doneti koristi. Ne radi se o „igri nulte sume“, u kojoj jedna strana dobija onoliko koliko druga gubi. Ovde svi mogu da dobiju. Zapadnonemački radnici danas dobijaju više nego njihove kolege u Britaniji. Kad se privreda najzad oporavi, proizvodnja poraste, inflacija padne, kad se bude verovalo cenama, a zarađene forinte prestanu da se tope u njihovim rukama, kad kupovna moć uštedenog novca bude postojana - i radnici će imati koristi.

Zaposleni su decenijama bili lišeni prava na štrajk, a sada počinju da uviđaju kakvim moćnim oružjem raspolažu. Jasno mi je da nije lako odoleti iskušenju da se ta moć upotrebi.

U sindikalnom pokretu buknulo je rivalstvo. Istoričaru ili političkom sociologu koji posmatra današnju situaciju nije teško da objasni ponašanje mnogih sindikalnih funkcionera. Sve do danas optuživali su ih za saučesništvo s partijom na vlasti i

državnom birokratijom, da su im služili kao „transimisioni remen“. Mnogima se može učiniti da je došao trenutak da to opovrgnu. Taj je potez kod radnika popularan i ne nosi rizik; danas za podstrekavanje na štrajk nikoga neće ščepati tajna policija.

Ne propovedam da sindikati moraju da polože oružje. Sindikalni funkcioneri bi trebalo da čuvaju radnike od stvarnih povreda njihovih prava.⁵⁸ Trebalo bi da učestvuju u formulisanju ekonomske politike nove vlade potpuno svesni svog ogromnog društvenog značaja. Ali štrajk, svoje dvoseklo oružje, morali bi oprezno da koriste. Na kraju krajeva, privredni oporavak zemlje u prvom redu zavisi od mogućnosti sporazuma među glavnim akterima, kao i od mogućnosti poštovanja postignutog sporazuma.

(b) *Nezaposlenost*. Opasnost od nezaposlenosti već je ranije pomenuta. Po cenu ponavljanja, moramo je i ovde navesti kao jedan od izvora napetosti.

Izražen je sledeći zahtev: radna mesta se mogu ukidati jedino ako su *unapred* nađena nova za sve radnike. Po mom mišljenju ničim se ne može jamčiti ispunjenje tog zahteva. Bilo bi neodgovorno da bilo koja vlada to obeća. Tako nešto ne može da zahteva sindikalni pokret koji nastoji da konstruktivno učestvuje u oporavku zemlje.

⁵⁸ Ne želim da sindikate odgovaram od aktivnog učestvovanja u oblikovanju nacionalne ekonomske politike. Ali hteo bih da istaknem da su zadaci koji pred njima stoje na mikromnivou prilično veliki: tu spadaju lokalno obezbeđivanje interesa zaposlenih radnika, borba za bolje uslove rada, obrazovanje jedinstvenog fronta protiv onih lokalnih direktora koji su skloni zloupotrebama vlasti i ukidanje unutrašnjih napetosti u firmama. Na tom se području verovatno može postići mnogo više nego do sada. U međuvremenu, ima i drugih pitanja kod kojih valja braniti interese *čittavih struka*, a koja iziskuju aktivno učešće sindikata. Ali u datoj situaciji svi ti zadaci ne mogu se svesti na jedan jedini cilj - da svako za svoju struku traži redistribuciju i veće plate od onih u drugim strukama. Kada bi se sve struke tako ponašale, to bi nas odvelo upravo u onu situaciju na koju upozoravam: olabavila bi disciplina na području raspodela ličnih dohodaka i ponovo bi se pokrenula spirala plata i cena.

Ništa slično ne može se obezbediti ni u konsolidovanoj tržišnoj privredi. Što se proizvodnja brže i fleksibilnije prilagođava uslovima koji preovlađuju na tržištu, to je ukidanje radnih mesta na različitim punktovima uobičajenije. Takvo brzo i fleksibilno prilagođavanje proizvodnje vrlo je uputno.

Ispunjavanje tog zahteva za sigurnošću u vezi s radnim mestom bilo bi pogotovo apsurdno usred ozbiljne operacije kakvu smo izložili u 2. glavi. Tamo precizno poručujemo da niti možemo niti želimo da o „strukturnalnoj politici“ odlučujemo za radnim stolom, već da uzajamno usklađivanje ponude i tražnje prepuštamo tržištu. Nema načina da se tržišne cene unapred izračunaju, pa dakle ni načina da kažemo koja će fabrika permanentno praviti gubitke. Mora se iskreno priznati da će ta operacija izazvati veliki šok. Pa kako onda možemo jamčiti da će usred potresa svakog zaposlenog koji izgubi posao čekati neka druga fabrika raširenih ruku, nudeći mu drugu mašinu ili radni sto, pa i drugi stan?

Umesto davanja obećanja koja se ne mogu održati, mogu se preuzeti neke realistične obaveze. U ovoj studiji pravi se razlika između prelaznih mera i uspostavljanja trajnih, dugoročnih odnosa između tržišta rada i prava na radno mesto.

Što se tiče prelaznih mera, već smo pomenuli „humanitarne“ rezerve za razdoblje operacije. Pomoć se mora pružati svima kojima stabilizacija donosi nevolje sve dok se ne prilagode novoj situaciji. Ne mislim da je moj zadatak da u ovoj studiji elaboriram vidove ili uslove pružanja takve pomoći. Ali ono što želim da kažem tiče se ne obima sredstava ili načina njihovog deljenja, već smisla te pomoći. Nije u pitanju ponižavajuća milostinja; pružanje pomoći izraz je solidarnosti društva sa onima koje su, bez njihove krivice, zadesile teške nevolje. Mora se iskazati ljudsko poštovanje prema dostojanstvu ljudi kojima je pomoć potrebna u toku tih traumatičnih meseci.

Kada je reč o dugoročnoj perspektivi, moramo naučiti da živimo sa saznanjem da će *uvek* biti frikcione nezaposlenosti. (Uz gred, valja napomenuti da je *uvek* bilo frikcione nezaposlenosti u svima, pa i socijalističkim privredama samo nam njen obim nije bio poznat.) Što je jedna privreda prilagodljivija, to je uobičajenije da nestaju radna mesta, pa i čitave firme ili industrije. Da se poslužimo čuvenom izrekom velikog ekonomiste austrijskog porekla, Šumpetera - uslov za razvoj jeste *kreativna destrukcija*, a tamo gde ima destrukcije, ima i gubitaka radnih mesta. Dakle, moramo izgraditi sistem institucija i zakonskih propisa u vezi s frikcionom nezaposlenošću, kojima bi se obuhvatila mnoga pitanja - od naknade za vreme nezaposlenosti, programa prekvalifikacije, do stambene pokretljivosti i mogućnosti premeštanja s mesta na mesto. To je jedna od oblasti u kojoj je nužna saradnja između vlade i sindikata.

I konačno, najvažnija zaštita od trajne masovne nezaposlenosti jeste privredni rast. Zapravo, da budemo još izričitiji: to je *jedna* zaštita. Puna zaposlenost predstavlja je jedno od najvećih dostignuća socijalističke planske privrede u Mađarskoj i u mnogim drugim socijalističkim zemljama. Mađarska je to postigla ne unošenjem prava na rad u svoj ustav, već specifičnom strategijom privrednog rasta. Ali ovo postignuće bivšeg privrednog sistema ne može se očuvati borbom u kojoj se štrajkovima, pretnjama i političkim pritiskom insistira na „stečenom pravu” na punu zaposlenost. Cilj mora biti ponovni uzlet privrede, a sa rastom će bivati sve više i više radnih mesta.⁵⁹

⁵⁹ U okviru socijalističkog privrednog sistema apsorbovanje viška radne snage obezbeđuje se prvenstveno specifičnom strategijom rasta, poznatom kao *forstrani rast*. Brojni su nedostaci te strategije: trače se resursi, izvitoperuje se privredna struktura i tako dalje.

Kao što je već naglašeno, od privrednog rasta očekujemo stvaranje novih radnih mesta. Međutim, nadamo se da će se to sada postići *harmoničnom* strategijom rasta, lišenom bezbrojnih nedostataka i deformacija koje donosi forstrani rast.

Ovde sam samo hteo da ukažem na teorijske aspekte problema rasta; prostor mi ne dozvoljava da ulazim u pojedinosti.

Dok se, s jedne strane, uzajamno zastrašujemo sablašću nezaposlenosti, katkad opravdano a katkad preterujući, na drugoj strani ima mnogo privrednih grana koje hronično pate od nestašice radne snage. To će ubuduće biti još izraženije. Uslužni sektor će morati da raste mnogo brže nego do sada, pa će iziskivati brojnu radnu snagu. Naročito bih naglasio ulogu rasta privatnog sektora. U godinama koje su pred nama, zbog svoje brze ekspanzije privatni sektor će biti kadar da apsorbuje znatan deo radnika koji su ostali bez posla zbog „velike operacije”, pod uslovom da se uklone birokratske prepreke njegovom razvoju.

(c) *Pitanje siromašnih.* Za stabilizaciju i obezbeđivanje privrednog prosperiteta nacije bio bi poguban scenario po kome bi vlada zastupala ekonomska stanovišta a humanitarna stanovišta bi se zastupala *njoj nasuprot*. Taj potencijalan, škodljiv antagonizam mogao bi se i drukčije izraziti. Vlada bi stala na stranu bogatih, a oni koji bi stali na stranu siromašnih morali bi da joj se usprotive. Ili bismo mogli imati ovakvu dihotomiju: vlada bi imala tehnokratsku ulogu, dok bi opozicija preuzela ulogu zagovornika socijalne politike.

Nadam se da čitalac oseća da je svaki redak ove knjige prožet brigom za svako ljudsko biće pojedinačno. Osnovni ciljevi programa idu za tim da se poveća opšte materijalno blagostanje svih građana. Ali ne mogu izbeći sledeći problem: ozbiljne ekonomske boljke još više će otežati položaj najsiromašnijih. Zato bih hteo da kažem nekoliko reči o socijalnoj politici.

Najpre bih hteo da ponovim da je najvažnija mera socijalne politike obuzdavanje inflacije. Svako ko ozbiljno misli da siromašnima treba pomoći, morao bi zdušno da se zalaže za stabilizacioni program i da se uzdrži od svih predloga koji bi ga podrivali.

Zatim bih hteo da podsetim na još nešto: pre stabilizacione operacije mora se obezbediti odgovarajuća rezerva iz koje bi se pružala pomoć onima koji su privremeno zapali u teškoće.

Treće, potreban nam je program socijalne politike za period od nekoliko godina. Drugi su od mene kvalifikovaniji da se pozabave njegovim pojedinostima. Iskoristiću ovu priliku da izrazim poštovanje za sve one koji su godinama, vatreno i na delu, branili stvar siromašnih i socijalno ugroženih.⁶⁰ Oni su sada, zacemento, spremni da se pridruže mnogim drugim ekspertima u sastavljanju jednog takvog programa. Što se mene tiče, ja bih se u ovoj knjizi osvrnuo samo na jedan do dva ekonomska i etička aspekta tog pitanja.

Pri formulisanju programa socijalne politike nezbežan je sukob suprotstavljenih stanovišta. Potrebe su neograničene, a sredstva ograničena. Svi tvorci socijalne politike, njeni savesni realizatori i svi istraživači i autori koji se bave socijalnim pitanjima mogli bi da sastave beskonačan popis gorkih primera i pojedinačnih istorija siromaštva i patnji. Ko god iole saoseća sa svojim bližnjim ne može pred tim da ostane ravnodušan. S druge strane, zemlja je u očajnom stanju, do guše u dugovima. Ekonomisti, s osećanjem socijalne odgovornosti, jasno je da snažan rast proizvodnje i privredni polet mogu zemlju izvesti iz škipca. A to iziskuje investicije; i plate koje su stvarno podsticajne i obezbeđuju visoke zarade za one koji svoja preduzeća najviše vuku napred. Uz to, moraju se unaprediti obrazovanje i naučno istraživanje u interesu dugoročnog razvoja. Spisak je podugačak. Još mnogo toga bi se moglo dodati.

Po mom mišljenju, jedina mogućnost jeste postavljanje razumne gornje granice za socijalne rashode. Nema potrebe da se svakodnevno vode okršaji „socijalaca” i „branitelja sirotinje” sa bezdušnim „čuvarima državne blagajne”. Na kraju krajeva, tome služe demokratski parlament i odgovorne rasprave o nacionalnom budžetu. Neka svaki član parlamenta, vodeći računa o svojoj političkoj odgovornosti, zauzme stav o socijalnim rasho-

⁶⁰ Videti pionirske radove Kemenja (I.Kemeny), Žuže Ferge (Ferge, 1988, 1989) i Otilije Šolt (Solt, 1985).

dima. Prilikom donošenja svoje odluke mora imati u vidu i sve druge stavke rashoda, kao i činjenicu da se troškovi moraju pokriti iz poreza.

I, na kraju, mogla bi se doneti parlamentarna odluka, s jednogodišnjim važenjem. Mislim da bi takvu odluku bilo ume-snije doneti dve-tri godine unapred, ako je ikako moguće, čime bi se obezbedio planski okvir za stručnjake i institucije koji razrađuju pojedinosti socijalne politike. Program koji oni sačine trebalo bi da bude fleksibilan, i da uz to sadrži i rezervne zadatke, to jest one koji se mogu izvršiti ako se situacija povoljnije razvija, ili preskočiti ako stvari krenu nagore. U svakom slučaju, mora-mo isplanirati koliko ukupno Mađarska danas može da potroši za socijalne namene. To je polazna tačka u razmišljanju o socijalnoj politici, a ne kolika su socijalna davanja u Švedskoj. Kad zemlju izlečimo i nacionalni dohodak po glavi podignemo na nivo koji Švedska danas ima, možemo preispitati socijalne rashode.

Nisam bez razloga naglašavao ulogu članova parlamenta. Ljudi se poistovećuju sa svojim funkcijama u društvu. Od mini-stra finansija se može očekivati da, prilikom obraćanja parla-mentu, ističe stanovište svog ministarstva; to je njegova obaveza. Isto tako, poželjno je da štampa iznosi na videlo zabrinjavajuće slučajeve siromaštva i patnje i time utiče na javno mnjenje i savest članova parlamenta. Ali nakon svega mora se doneti odluka i, da se poslužim žargonom ekonomiste, oskudna sred-stva se moraju alocirati. Pravo i političku odgovornost da takvu odluku donese ima parlament i isključivo parlament.

Hteo bih da iznesem još jedno zapažanje o problemu siro-mašnih, koje se opet tiče političkih, etičkih i ekonomskih aspe-kata. Mislim da će siromašan čovek bolje živeti ako se njegovo siromaštvo smanji, a ne ako mu se drugi, nekada imućniji ljudi, pridruže u siromaštvu. Znam da je to gledište sporno, ali bih svejedno hteo da budem kategoričan. Ne nalazim nikakvu mo-

ralnu utehu u tome da se od drugih oduzme onaj deo zarade, ušteđevine ili bogatstva koji ja eventualno smatram „prevelikim”. Jer, koliko je preveliko? Recimo da je sve na svom mestu ako neko zarađuje 50 procenata više od mene. U redu, neka zarađuje i dvaput više od toga. Ali pet, šest puta više? To je sablažnjiva nepravda.

Takva argumentacija je neodbranljiva. Niko nije nadležan da propisuje koji je nivo zarade ili bogatstva moralno dopustiv, a preko koje granice postaje nemoralan. Čim počnemo tako da sudimo, krenuli smo putem koji vodi u konfiskaciju privatne svojine.

Prema tome, predložio bih da se uzdržimo od tešenja siromašnih pripadnika mađarskog društva deklamovanjem zvučnih fraza protiv „bogatih”. Od bezbrojnih prekoravanja iznetih u televizijskim vestima o ljudima koji kupuju luksuznu robu ili vile na jezeru Balaton penzioner neće imati više mesa na trpezi. Njemu se meso mora dati. Od toga se sastoji socijalna politika, ne od egalitarističke retorike.⁶¹

Ne bih tako oštro govorio da ova zemlja za sobom ima dugo razdoblje buržoaskog razvoja, da je privatna svojina već dostigla pozamašne razmere, da smo stimulisani saznanjem da privatno bogatstvo stečeno zahvaljujući poštenom trudu i poslovnom integritetu mogu naslediti naša deca i unuci. Drugim rečima, podržao bih mere redistributivnog oporezivanja da sam građanin današnje Francuske, na primer, premda bih kao stanovnik zapadnog sveta svejedno smatrao preteranim ekstremni vid redistribucije kakvu ima Švedska. Smatrao bih da čak i tamo to deluje destimulativno navodeći ljude da ne preteruju s radom i

⁶¹ Ovdje bih podsetio na jednu prethodnu opasku u vezi s kriterijumima socijalne pravde. Socijalna pravda pre svega ostalog iziskuje neprestano poboljšavanje stanja najugroženijih slojeva. Za to su, opet, potrebne stimulacije za bolji učinak u privređivanju i veće preduzetništvo. A to podrazumeva da oni najefikasniji, najštedljiviji i najsrećniji akumuliraju veliko bogatstvo.

sprečavajući zdravu akumulaciju. No budući da nisam ni Francuz ni Šveđanin, moram da se bavim problemima današnje Mađarske.

Ovde bih hteo da istaknem ono što sam rekao u 1. glavi. Tek smo na samom početku procesa ponovnog buržoaziranja. Glavna tačka na našem dnevnom redu još uvek je zadatak da svakog pripadnika privatnog sektora oslobodimo bojazni, da umirimo sitnog zemljoradnika, poljoprivrednika koji je započeo s modernizacijom, privatnog zanatliju i vlasnika velike privatne firme: „Ne strahuj, samo nastavi da akumuliraš!“. Država te ljude mora uveriti da neće konfiskovati ono što je njihovo, da ne želi da po svaku cenu obere njihove „prekomerne“ zarade, jer želi da ih oni dobrovoljno utroše na investicije. Država mora da ih ubedi da njihove naslednike neće prevariti niti naterati da pribegavaju raznim trikovima ne bi li izbegli zakone o nasleđivanju. Mora se jasno staviti do znanja da ih država više neće motivisati da sami potroše sav svoj imetak, jer ga njihova deca i unuci ionako ne mogu naslediti. Država mora da obznani da bi joj bili draži osnivči dinastija nego pohlepni, kratkovidni avanturisti, jer će od ovih prvih postati doista solidni preduzetnici.

Očigledno smo se udaljili od teme, socijalne politike, ali ovo što je gore rečeno od suštinskog je značaja. Svi koji oblikuju javno mnjenje i svi koji na kraju u parlamentu odlučuju o novčanim pitanjima zemlje moraju da shvate da socijalna demagogija i egalitaristička retorika nisu zamena za opipljive *pothvate* socijalne politike skrojene prema stvarnom materijalnom teretu koji budžet može da podnese.

POTREBA ZA JAKOM VLADOM

Jedino jaka vlada može da sprovede ekonomsku politiku izloženu u ovoj studiji. To se odnosi na postupne promene prikazane mahom u 1. glavi, ali i na veliku operaciju opisanu u 2. glavi. Mnogi zadaci koji nam predstoje iziskuju snagu i čvrstinu. Vlada, u vlastitim redovima, mora da uguši osionost kojom se ometa razvoj privatnog sektora. Trebalo bi odlučno da sprovodi fiskalnu i monetarnu politiku usvojenu u parlamentu i obezbedi finansijsku disciplinu i disciplinu u raspodeli ličnih dohodaka.

Razume se, ima raznih vrsta „jakih vlada“. Stabilizacioni program praćen velikim potresom i osnaživanje tržišne privrede mogla bi ostvariti represivna, autoritarna administracija, kakva vojna diktatura čileanskog ili turskog tipa. Protiv toga bi se mogli izneti strogo ekonomski argumenti: ni Pinoče ni čikaški momci koji su se okupili oko njega posle puča ne bi imali uspeha u današnjoj Mađarskoj s njenim golemim državnim sektorom. Nego, ostavimo ekonomske argumente, o toj varijanti ne bih bio rad da razmišljam iz *političkih* i *etičkih* razloga. Bez obzira na ekonomske rezultate koje bi možda postigla vlada čija snaga počiva na represivnim merama, nikako nisam za to da se za stabilizaciju plati ta cena⁶²

Druga mogućnost je vlada čija snaga počiva na podršci naroda, ona kojoj je narod na slobodnim izborima dao stvarni mandat da čvrstom rukom dovede u red privredu. Da se vratim metafori kojom sam se poslužio u 2. glavi. Operacija se može obaviti i bez

⁶² Počelo je da preovlađuje mišljenje da represivni, autoritarni sistemi efikasnije ostvaruju zadatke makroprilagođavanja i stabilizacione mere. To je pogrešno: upoređivanje četrdeset i četiri autoritarnih i trideset i devet demokratskih sistema pokazalo je da nijedan od tih sistema nije bio upadljivo uspešniji u rešavanju tih problema od drugih. Videti S.Haggard i R.R.Kaufman (Haggard i Kaufman, 1989), str. 63.

pacijentove dozvole tako što ga lekar naprosto uspava i uradi ono što misli da treba, ali civilizovana društva, tako šta ne opraštaju. Lekar objasni pacijentu zašto je operacija neophodna i kakve rizike nosi, pa od njega traži dozvolu da je obavi. Po mom mišljenju, to je jedini dopustiv put za operaciju koju preporučujem. Operacija se mora izvršiti, ali mađarski narod, kao pacijent, mora dati svoj pristanak posredstvom svojih izabраниh predstavnika.

Nije svrha ove studije da se bavi nagađanjima o sastavu buduće mađarske vlade - to prevazilazi moju nadležnost. Ograničiću se na samo jednu napomenu o tome. Politički, ekonomski i etički sukobi o kojima ova studija govori ispoljavaju se i *unutar* svake partije i pokreta, na primer u vidu frakcija i grupa u pojedinim partijama ili u vidu ne retkih unutrašnjih protivrečnosti i nedoslednosti u programima izvesnih partija. Vidimo kako se istovremeno zagovaraju suprotne ideje ili kako se zataškavaju krajnje ozbiljni konflikti. A konflikti zaista postoje i narastanje ekonomskih teškoća samo će ih razbuktati.

U uobičajenom govoru i političkoj nauci pojam „koalicija” upotrebljava se u dva značenja. U *užem* značenju, koalicija podrazumeva udruživanje izvesnih partija ili političkih snaga radi formiranja *vlade*. U *širem* značenju, odnosi se na neki vid saradnje između određenih partija, pokreta, grupa i društvenih snaga radi obavljanja zajedničkog zadatka. (U Zapadnoj Nemačkoj je stvorena koalicija Adenauera i Erharda između demokrišćanske vlade, privatnog sektora i sindikalnog pokreta, koji se *uzdržavao* od korišćenja svog prava na štrajk.) Ja termin „koalicija” upotrebljavam u tom širem smislu, ostavljajući otvorenim pitanje koje snage će u tako shvaćenoj koaliciji neposredno učestvovati u vladi, a koje će ostati van nje, ali ne opirući joj se. Ove potonje mogu delovati kao konstruktivna opozicija, ali koja ne ulazi u konfrontaciju u vezi s osnovnim ekonomskim zadacima.

Što se tiče buduće mađarske koalicije (u širem smislu), za nju je potreban istinski preduzetan privatni sektor koji se uzda u vlastitu budućnost. No tom privatnom sektoru ne sme se isprečiti državna birokratija koja, zbog straha za vlastiti položaj, koristi svaku priliku da ga omete. A vladinoj politici ne smeju se oprati industrijski radnici koji škrguću zubima, uvereni da transformacijom gube i podstaknuti na akciju borbenim sindikatima. Uspeh privrednog prelaza zavisi od toga da li se mogu premostiti konflikti koji mogu nastati između tih snaga i postići miran sporazum.⁶³

U ovoj studiji pokušao sam da rezimiram zadatke o kojima mislim da je potrebno da se saglase učesnici buduće koalicije (u užem i širem smislu). Ako uspeju da se sporazumeju, i drže se dogovora, ima nade da se privreda zemlje dovede u red i razvoj ubrza. U suprotnom, ako se koalicija raspadne ili bude razbijena na samom startu ili posle kratkog razdoblja suzdržavanja, privreda će nezadrživo nastaviti da propada.

63 Studije koje se bave *krhkošću* koalicija na kojima počivaju nove demokratije koje su smenile autoritarne režime već tvore pozamašnu zbirku (videti Džon M. Nelson 1989). One se temelje na latinoameričkim, afričkim i azijskim iskustvima. Situacija u Istočnoj Evropi je u mnogo čemu drugačija, ali se ipak može povući paralela - za političko i ekonomsko stabilizovanje novih demokratija neophodna je saglasnost među osnovnim društvenim grupama.

4.

Lični postskriptum

MADA SAM ovu studiju napisao u prvom licu, iz ličnih ubeđenja, sve vreme sam se trudio da se držim teme. Rekavši u njoj sve što sam imao da kažem, hteo bih da dodam i nekoliko ličnih opaski. Na Mađarsku se sručio talas životopisa i ja ga radije ne bih uvećavao, ali ne mogu a da ove završne opaske ne začinim s nekoliko biografskih pojedinosti.

U leto 1956, kao mladi istraživač u Ekonomskom institutu Mađarske akademije nauka, predvodio sam malu radnu grupu za izradu predloga reforme mađarske privrede. U mnogo čemu materijal od nekih 150 stranica sačinjen tom prilikom anticipirao je ideje koje su kasnije primenjene u reformi iz 1968. godine. Iz današnje perspektive, taj predlog smatram naivnim. Čak i da je bio u celosti primenjen, sigurno je da ne bi rešio nijedan od osnovnih sistemskih problema.

Protekle su trideset i tri godine a da se nijednom više nisam latio sastavljanja nekog sveobuhvatnog predloga ekonomske politike. Moj rad je donekle urodio određenim zaključcima o ekonomskoj politici, a tu i tamo davao sam parcijalne predloge, ali nikada nisam napisao sveobuhvatan program.

Poslednjih decenija posvetio sam se izučavanju socijalističke privrede („postojećeg socijalizma”, kako su ga zvali u socijalističkim krugovima, u zemljama socijalizma i van njih) i nastojanjima da shvatim i objasnim njeno funkcionisanje. Smatrao sam sebe posmatračem i analitičarem tekuće stvarnosti. Pišući ovaj pamflet, samo sam zakratko iskoračio iz uloge koju sam sebi namenio i koju ću i dalje smatrati svojim pozivom. Promenio sam ulogu u ovoj studiji zato što mi se ukazala jedinstvena istorijska prilika za to. Posle mnogog decenija prvi put izgleda da ćemo imati parlament i vladu pred kojima mogu s poverenjem da iznesem svoje ideje. Štaviše, taj budući parlament i vlada počće s radom usred ogromnih teškoća. Pa ako su se u mom umu formirali neki predlozi, sada je trenutak kad moram da ih saopštim.

Trudio sam se da rad što brže napišem, premda to, razume se, nije opravdanje za bilo koje greške sadržane u njemu. Uzdržao sam se ovog puta od brojnih redigovanja teksta, dopuštenih u istraživanju s manje žurbe. No mada je tekst napisan brzo, sama razmišljanja nisu improvizovana. Ta pitanja već godinama preturam po glavi, a ideje su neposredan ishod istraživanja koja sam obavljao decenijama. One proističu iz mojih izučavanja socijalističkog privrednog sistema i pokušaja da taj sistem u raznim kontekstima uporedim s prošlim i sadašnjim kapitalističkim privredama. Ova knjižica predstavlja „ekonomsko politički pamflet”, ali njen autor je poslednjih nekoliko decenija proveo u naučnom istraživanju, čemu i ubuduće namerava da posveti sve svoje snage.

Baveći se svojom dosadašnjom (i budućom) delatnošću - deskriptivno-eksplanatornim, teorijskim radom što se zove pozitivna nauka - uvek moram da se pitam kakva je *prognostička moć* mojih postavki. Ako se to i to dešavalo do sada, šta se ubuduće može očekivati? To me pitanje i sada progoni, gotovo kao refleks, pa se pitam: da li će se zbiti sve što ova studija

predlaže? Dabome, isto su pitali i oni sa kojima sam razgovarao o ovim problemima.

Ne znam. Nemam iluzija. Znam kakve sve goleme sile ometaju ostvarenje iznetih zamisli; znam kakve opasnosti vrebaju krhku koaliciju bez koje se ovi predlozi ne mogu ostvariti. Pa ipak, predlog ima šansu. Rado bih se nadao da mi tu šansu nećemo propustiti.

Literatura

- Alchian, Armen A. and Demsetz, Harold. 1973. „The Property Rights Paradigm.” (Paradigma svojinskih prava) *Journal of Economic History* 33, no. 17 (March).
- Antal, László. 1979. „Development - with Some Digression: The Hungarian Economic Mechanism in the Seventies.” (Razvoj - uz izvesnu digresiju: mađarski ekonomski mehanizam sedamdesetih) *Acta Oeconomica* 23, nos. 3-4: 257-273.
- Antal, László. 1985. *Gazdaságrányítást és pénzügyt rendszerünk a reform útján* (Mađarski sistem ekonomske kontrole i finansija u procesu reforme). Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Barone, Enrico. 1908. „The Ministry of Production in the Collectivist State.” (Ministarstvo proizvodnje u kolektivističkoj državi) In F.A.Hayek (1935), pp.245-290.
- Bársony, Jenő. 1989. „Hol tart a tulajdonreform ügye?” (Kuda ide reforma vlasništva?) *Közgazdasági Szemle* 36, no.5: 585-596.
- Bauer, Tamás. 1976. „The Contradictory Position of the Enterprise under the New Hungarian Economic Mechanism.” (Kontradiktoran položaj preduzeća pod novim ekonomskim mehanizmom u Mađarskoj) *Eastern European Economics* 15, no.1 (Fall): 3-23.
- Békesi, László. 1989. „Jövedelmi reform - osztási ígéretek nélkül” (Reforma dohodaka - ne nadajmo se raspodeli). Razgovor Ivána Wiesela i Lászla Békesija. *Társadalmi Szemle* 44, no.7: 16-23.

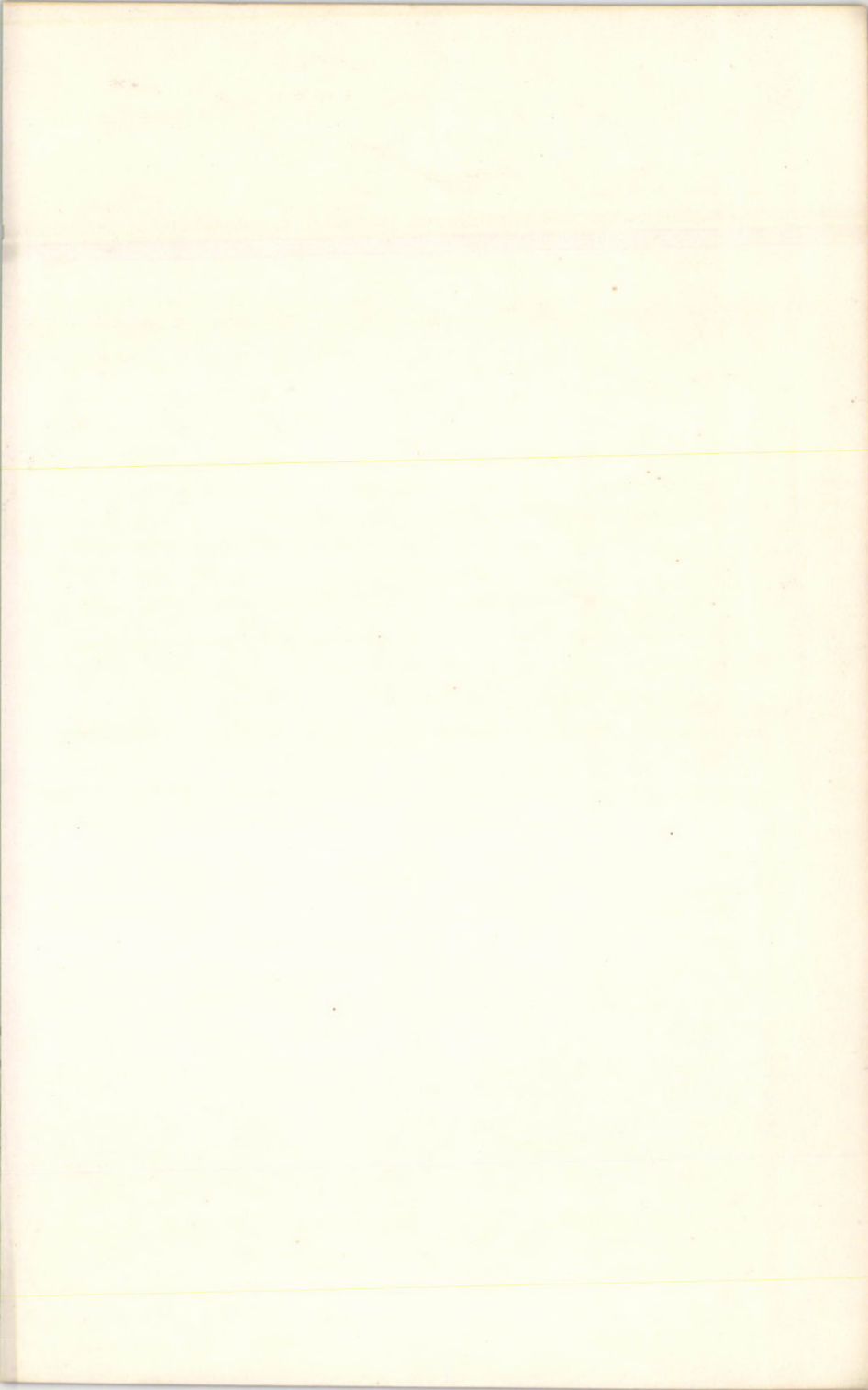
- Belyó, Pál and Dexler, Béla. 1985. *Nem szervezett (elsősorban illegális) keretek között végzett szolgáltatások* (Pružanje usluga unutar jednog neorganizovanog, mahom nelegalnog sistema). Rukopis. Budapest: Szolgáltatáskutatói Intézet, KSH.
- Bergson, Abram. 1948. "Socialist Economics." (Socijalistička ekonomija). In H.S.Ellis (ed.), *A Survey of Contemporary Economics*. Homewood, Ill.: Irwin, pp. 1412-1448.
- Brus, Włodzimierz. 1972. *The Market in the Socialist Economy*. (Tržište u socijalističkoj privredi). London: Routledge and Kegan Paul.
- Consultative Committee for Economic Management. 1988. "A szocialista piacgazdaság megteremtése: Tézisek a gazdasági reformkonceptiót kidolgozó munkabizottságok számára" (Stvaranje socijalističke tržišne privrede: teze za odbore koji rade na konceptu privredne reforme). *Felgyelő* (December 8), pp. 1 and 17-20.
- Csoór, Klára and Mohácsi, Piroska. 1985. "Az infláció tényezői, 1980-1984" (Glavni faktori inflacije, 1980-1984). *Gazdaság* 19, no.2: 21-39.
- Demsetz, Harold. 1967. "Toward a Theory of Property Rights." (Prilog teoriji svojinskih prava). *American Economic Review* 57, no.2 (May): 347-359.
- Domar, Evsey D. 1987. *The Blind Men and the Elephant: An Essay on Isms*. (Slepci i slon: ogled o izmitima). Šapirografisano. Cambridge, Mass.: MIT (Department of Economics, Working Paper no.473).
- Erdős, Tibor. 1989. "Átgondolt gazdaságpolitikát! A külső és a belső egyensúly, a gazdasági növekedés az infláció problémái" (Promišljena ekonomska politika: problemi eksterne i interne ravnoteže, privrednog rasta i inflacije). *Közgazdasági Szemle* 36, no 6: 545-557.
- Ferge, Zsuzsa. 1988. "Gazdasági és szociális érdekek és politikák" (Ekonomski i socijalni interesi i politike). *Gazdaság* 12, no.1:47-64.
- Ferge, Zsuzsa. 1989. "A negyedik út" (Četvrti način). *Valóság* 32, no.4: 7-19.
- Fisher, Irving. 1942. *Constructive Income Taxation* (Konstruktivno oporezivanje dohotka). New York: Harper.
- Furubotn, Erik G. and Pejovich, Svetozar (eds.). 1974 *The Economics of Property Rights* (Ekonomika svojinskih prava). Cambridge, Mass.: Ballinger.
- Gábor, István R. 1979. "The Second (Secondary) Economy: Earning Activity and Regrouping of Income outside the Socially Organized Production and Distribution." (Alternativna/sekundarna/privreda: sticanje zarade i regrupisanje dohotka izvan društveno organizovane proizvodnje i raspodele). *Acta Oeconomica* 22, nos. 3-4: 291-311.

- Gábor, István R. 1988. „Lépés-kényszerek és kényszerlépések: Jegyzetek két évtized kormányzati munkaerő-és bérpolitikájáról” (Iznuđtvanje mera i iznuđene mere: opaske o vladinoj politici rada i plata tokom dve decenije). *Közgazdasági Szemle* 35, nos. 7-8: 803-807.
- Gábor, István R. and Galasi, Péter. 1981. *A „második” gazdaság: Tények és hipotézisek* („Alternatívna” privreda: činjenice i hipoteze). Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Gábor, István R. and Kóvári, György. 1987. „A munkaerőpiac állami koordinációja és a bérszabályozás” (Državna koordinacija tržišta rada i regulisanje plata). *Gazdaság* 21, no. 4:48-58.
- Haggard, Stephen and Kaufman, Robert R. 1989. „Economic Adjustment in New Democracies.” (Ekonomsko prilagođavanje u novim demokratijama). In J.M.Nelson (1989), pp.57-78.
- Hankiss, Elemér. 1989. *Kelet-európai alternatívák* (Istočnoevropske alternative). Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Hayek, Friedrich A. (ed.). 1935. *Collectivist Economic Planning* (Kolektivističko privredno planiranje). London: Routledge and Kegan Paul.
- Hayek, Friedrich A. 1944. *The Road to Serfdom* (Put u kmetstvo). Chicago: University of Chicago Press.
- Juhász, Pál. 1981. „Társadalmi csoportok együttműködése az első, második és harmadik ökonomiában” (Saradnja društvenih grupa unutar prve, druge i treće privrede). *Fogyasztói Szolgáltatások*, no.4.
- Kidrič, Boris. 1985. *Sabrana dela*. Beograd: Izdavački centar Komunist.
- Kis, János. 1986. *Vannak-e ember jogaink?* (Imamo li ljudska prava?) Budapest: Független Kiadó.
- Kolodko, Gzegorz W. and McMahon, Walter W. 1987. „Stagflation and Shortage-flation: A Comparative Approach.” (Stagflacija i nestašicoflacija: komparativni pristup). *Kyklos* 40, no. 2: 176-197.
- Kornai, János. 1959. *Overcentralization in Economic Administration* (Hipercentralizovano upravljanje privredom). London: Oxford University Press.
- Kornai, János. 1990. *Vison and Reality, Market and State: New Studies on the Socialist Economy and Society*. (Vizija i stvarnost, tržište i država: nove studije o socijalističkoj privredi i društvu). Hemel Hempstead: Harvester-Wheatsheaf, and Budapest: Corvina (u štampi).
- Kornai, János and Matits, Ágnes. 1987. *A vállalatok nyereségének bürokratikus újraelosztása* (Birokratska preraspodela dobiti firmi). Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

- Kovács, János Mátyás. 1990. „Reform Economics: The Classification Gap” (Ekonomika reforme: rupa u klasifikaciji). *Daedalus* 119, no. 1 (Winter): 215-248.
- Laki, Mihály. 1989. *Alternatívák és az alternatívok: Az új politikai szervezetek gazdasági nézetet* (Alternative i alternative: ekonomske ideje novih političkih organizacija). Rukopis. Budapest: Közgazdasági Információs Szolgálat, August 4.
- Lange, Oscar. 1936-37. „On the Economic Theory of Socialism” (O ekonomskoj teoriji socijalizma) *Review of Economic Studies* 4, nos. 1-2 (October 1936 and February 1937): 53-71 and 123-142.
- Lavoie, Don. 1985. *Rivalry and Central Planning: The Socialist Calculation Debate Reconsidered* (Konkurencija i centralno planiranje: preispitivanje debate o socijalističkoj kalkulaciji). Cambridge: Cambridge University Press.
- Lengyel, László. 1989. *Végkifejlet* (Rasplet). Budapest: Közgazdasági és Jogtudományi Könyvkiadó.
- Liberman, Evsey G. 1972. „The Plan: Profit and Bonuses” (Plan: dobit i premije). In A. Nove and D.M. Nutt (eds.), *Socialist Economics: Selected Readings*, pp. 309-318. Middlesex: Penguin Books.
- Mises, Ludwig von. 1920. „Economic Calculation in the Socialist Commonwealth” (Ekonomska kalkulacija u socijalističkom komonveltu). In F.A. Hayek (1935), pp. 87-130.
- Musgrave, Richard A. and Musgrave, Peggy B. 1980. *Public Finance in Theory and Practice* (Javne finansije u teoriji i praksi). New York: McGraw-Hill.
- Nelson, Joan M. (ed.). 1989. *Fragile Coalitions: The Politics of Economic Adjustment* (Krhke koalicije: politika ekonomskog prilagođavanja). New Brunswick and Oxford: Transaction Books.
- Niskanen, William A. 1971. *Bureaucracy and Representative Government* (Birokratija i reprezentativna vlada). Chicago: Aldine.
- Nozick, Robert. 1974. *Anarchy, State, and Utopia* (Anarhija, država i utopija). New York: Basic Books.
- Péter, György. 1954a. „A gazdaságosság jelentőségéről és szerepéről a népgazdaság tervszerű irányításában” (O važnosti i ulozi ekonomske efikasnosti u planskoj kontroli nacionalne privrede). *Közgazdasági Szemle* 1, no. 3: 300-324.
- Péter, György. 1954b. „Az egyszemélyi felelős vezetésről” (O rukovođenju utemeljenom na odgovornosti jedne osobe). *Társadalmi Szemle* 9, nos. 8-9: 109-124.

- Péter, György. 1956. „A gazdaságosság és jövedelmezőség szerepe a tervgazdaságban I-II” (Uloga ekonomske efikasnosti i rentabilnosti u planskoj privredi I-II). *Közgazdaságt Szemle* 3, no. 6: 695-711, and nos. 7-8: 851-869.
- Pető, Iván. 1989. „Polgárosodás, restauráció nélkül” (Buržoaziranje bez restauracije). 2000 (August), pp.5-8.
- Petschnig, Mária Zita. 1986. „Inflációs feszültségek és megoldásalk” (Inflatorne tenzije i njihova razrešenja). *Gazdaság* 20, no. 4: 38-51.
- Rawls, John. 1971. *A Theory of Justice* (Teorija pravde). Cambridge: Harvard University Press.
- Sachs, Jeffrey D. and Lipton, David. 1989a. *Exchange Rate Convertibility* (Konvertibilnost kursa). Šapitrografisano. Cambridge: Harvard University.
- Sachs, Jeffrey D. and Lipton, David. 1989b. *Money and Credit Policy to Achieve Low Inflation* (Novčana i kreditna politika za postizanje niske inflacije). Šapitrografisano. Cambridge: Harvard University.
- Sárközy, Tamás. 1989. „Egy törvény védelmében I-II” (U odbranu zakona I-II). *Figyelő* (August 24 and 31), p.3.
- Schroeder, Gertrude E. 1988. „Property Rights Issues in Economic Reforms in Socialist Countries” (Pitanja svojinskih prava u ekonomskim reformama u socijalističkim zemljama) *Studies in Comparative Communism* 21, no. 2 (Summer): 175-188.
- Scitovsky, Tibor. *Welfare and Competition* (Socijalno staranje i konkurencija). 1971. Homewood, Ill.: Irwin.
- Sen, Amartya. „Freedom of Choice: Concept and Content” (Sloboda izbora: pojam i sadržaj). 1988. *European Economic Review* 32, nos. 2-3 (March): 269-294.
- Solt, Ottília. 1985. „Szegények pedig nincsenek” (Siromašnih nema). In G. Havas, J. Kenedi, and Gy. Kozák (eds), *Isten éltesse Pišta: Kemény István 60. születésnapjára* (Bog te blagoslovio, Pišta: na 60. rođendan Ištvana Keménja). Budapest: Samizdat.
- Stiglitz, Joseph E. 1986. *Economics of the Public Sector* (Ekonomika javnog sektora). 2nd ed. New York and London: W.W.Norton.
- Storey, David J. (ed) 1983. *The Small Firm: An International Survey*. (Mala firma: međunarodni pregled). London and Canberra: Croom Helm, and New York: St. Martin's Press.

- Sun, Yefang. 1982. „Some Theoretical Issues in Theoretical Issues” (Neka teorijska pitanja u teorijskim pitanjima). In K.K. Fung (ed.), *Social Needs versus Economic Efficiency in China*. Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe (radovi prvobitno objavljeni 1958-1961).
- Széchenyi, István. 1979. *Hitel* (Kredit). Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvtár.
- Szelényi, Iván. 1986. *Szocialista polgárosodás* (Socijalističko buržoaziranje). Rukopis. October.
- Szelényi, Iván. 1988. *Socialist Entrepreneurs: Embourgeoisement in Rural Hungary* (Socijalistički preduzetnici: buržoaziranje u ruralnoj Mađarskoj). Sa saradnicima: P. Manchin, P. Juhász, B. Magyar i B. Martin. Madison: University of Wisconsin Press.
- Tardos, Márton. 1980. „The Role of Money: Economic Relations between the State and the Enterprises in Hungary” (Uloga novca: ekonomski odnosi između države i preduzeća u Mađarskoj). *Acta Oeconomica* 25, nos. 1-2: 19-35.
- Tardos, Márton. 1988a. „A gazdasági szervezetek és a tulajdon” (Privredne organizacije i pitanje vlasništva). *Gazdaság* 22, no. 3: 7-21.
- Tardos, Márton. 1988b. „A tulajdon” (Pitanje vlasništva). *Közgazdasági Szemle* 35, no. 12: 1405-1423.
- Taylor, Fred M. 1929. „The Guidance of Production in a Socialist State” (Usmeravanje proizvodnje u socijalističkoj državi). *American Economic Review* 19, no. 1: 1-80.
- Tímár, János. 1985. *A társadalmi újratermelés időalapja* (Ukupan broj radnih sati po čoveku na koje se može računati u društvenoj reprodukciji). Rukopis. Budapest: Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem.
- Várhegyi, Éva. 1989. *Results and Failures of Monetary Restriction* (Uspešni i promašaji monetarne restrikcije). Šapirografisano. Budapest: Pénzügykutató Rt.
- Vissl, Ferenc. 1989. „Infláció a gazdaság stabilizálásának időszakában” (Inflacija u toku stabilizacije privrede). *Gazdaság* 23, no. 1: 5-28.

Janoš Kornaj, u svetu jedan od najpućenijih i najcenjenijih eksperata za komparativne ekonomske sisteme, pola vremena provodi na Harvardu, kao redovni profesor na katedri za ekonomiju, a pola u Budimpešti, kao šef istraživačkog odeljenja Ekonomskog instituta Mađarske akademije nauka. Kornaj je poznat u svetu ekonomske nauke kao ekspert za teoriju ekonomske regulacije i kao autor knjige »Prekomerna centralizacija u ekonomskom administriranju« i bestselera »Ekonomika nestašice«. Član je mađarske, američke, britanske, švedske i finske akademije.

Knjiga »Put u slobodnu ekonomiju« bavi se aktuelnim problemima transformacije socijalističke privrede u tržišnu. Dve su osnovne teme: vlasništvo i stabilizacija kod vlasništva. Posebno je značajno razmatranje pitanja privatizacije. Tekst je aktuelan. Pisan je za širu čitalačku publiku.

Pavle Petrović

»Ovo štivo je nezaobilazno za sve one koji žele da razumeju ekonomsku debatu u Istočnoj Evropi.«

Martin Feldstein

»Ovo je mudra i majstorska analiza vodećeg svetskog poznavaoaca socijalističkih privreda centralne i istočne Evrope. Pošto su se te zemlje upustile u krajnje komplikovan prelazak na ekonomsku slobodu, valjalo bi da svi izvučemo pouku iz smelog i oštroumnog predloga dr Janoša Kornaja.«

Jeffrey D. Sachs

»Odušeljven sam što je dr Kornaj napisao kratku knjigu o ekonomskom prelasku s dirigovane privrede na tržišnu privredu. Svesrdno je preporučujem i očekujem da će postati svojevrsan bestseler.«

Paul A. Samuelson

